2

[illegible],
II. Bezirk,

16. КЊИГА ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ КЊИГА 16.

Brastvo

БРАСТВО

«Брат је мио које вере био»

VI

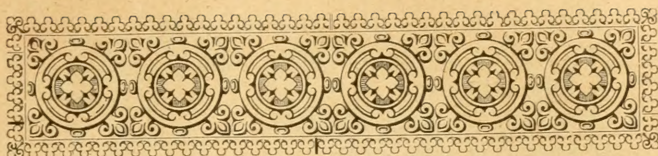

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У КРАЉЕВСКО-СРПСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1894.

Цена **два динара** за оне који нису чланови Друштва Светог Саве.

ПРИВИЂЕЊА

Посвећено г. Михаилу Павловићу трговцу у Београду.

I.

Мрачна је поноћ . . .
Студени вихар улице шиба,
Здружен са снегом, јатаком љутим;
Промрзло тело полако гиба,
Савесни стражар с гуњцем продртим . . . .
Одједном преста силени хук,
Па као оно изгладнели вук,
Узверен стражар опружи шију:
Пред собом страшну он виде змију! . . .
Утвора ова сатанске кужи,
Док цели њезин још спава сој,
Бујати поче снагом и дужи,
Мењати тела паклени крој.
Голема стаја к'о усправљен стуб,
Свијена при том у колут,
Отровни свој је испружила зуб,
Крвавом пеном обасут.
Узвикну стражар:
„Шта желиш овде немани худа,
Треба л' ти срца зар мога крв ? . . .

Дуго ти чекат' до страшног суда,
Зар одмах да те нахрани црв ?! . . .“
А змија рече :
„Свирепе људске пакости
Отровни ја сам плод,
Грдила, греха и страсти,
Силни сам водовод . . .
Чедо сам злобе. и црна пакла,
Милости немам, но само зла,
Убијам веру, обарам над,
Зовем се : глад ! . . .“
То рече неман, па у ковитлац
Вртећи телом одлете стрв ;
Стражару јадном следи с' на пречац,
Мозак и крв ! . . .
Још виде само као кроз маглу,
Где неман оде у песников стан ;
Заклопи за тим промрзле очи . . .
На снег се сруши . . . у вечни сан ! . . .

II

Кроз тмину ноћну, у малом стану,
Заспале деце чује се дах ;
Главу је сваком чисту, опрану,
Материн уздах љубио плах ! . . .
Уз недра мајке сневаху тио . . .
Анђели мали, тај божји дар,
Љупко се смеши образ им мио,
Свеглуца на њем' невини жар . . .
Ох дивне среће ! . . .
И нема веће,
Но мајчин чио што ствара мар ;
Кад нега мајке уклања стид,
На месту своме свака је ствар,

Отворен деци зарана вид ! . . .
Благословена да си мајчице
Задатак која познајеш свој.
У друштву твоје миле дечице,
Најлепши је за те перивој ! . . .

*

На пољу поче вихар изнова
С бесом се хладним побио бес . . .
Од љуте борбе ових дивова,
Прозора трошних ори се трес ! . . .
Па духну север немило,
Угаси собње кандило ! . . .

*

Тада, чим наста мрачно мртвило,
Униђе неман, те опусти дом,
Сву храну затре ово грдило,
Не нада с' нико госту незваном ! . . .
Ал' два су ока све то гледала :
Песник је будан стојао,
Јадима док му с' мис'о предала,
Гласно је часе бројао . . .
Уздахну тешко . . .
Зајеча болом пресвиса,
Задрхта грчем недиса,
Срце витешко ! . . .
Па јекну песник :
„Свемоћна сило стира,
Велики творче свемира,
Ти, коме је само око
То грдно сунце високо,
Престолу сада пусти твом,
Сићушни да пријe атом ! . . .
Реци ми снаго снага свих,

Непобедних и сломљених,
Камо нас води тог жића смер?...
Остаје л' човек и даље звер?...
Има ли усуд и даљи циљ?...
Кад престаје јада изобиљ?...
Хоће ли дуго још владат мрак?...
Просвете кад ће синути зрак?...
Одмекнут' кад ће срца камена,
Њихова згаснут' злоба пламена?...
Хоћу ли срећан икад још бит'?...
У срећи своје све загрлит?...
И наћи мира животу свом,
Избећи тешки судбине слом?..."

*

Заблиста стан...
К'о укопан,
На месту јада, песник задивљен,
Угледа појав, Богом оживљен:
Заносно бајна, та лепоте цвет!...
Песнику мома дође у сусрет...
К'о пена бела морскијех вала,
Нешумно, лако, пред њим је стала;
Па тихо, к'о струја вира,
Умилним гласом зефира,
Прозбори мома:
„Пошла сам о'ма,
Чим зачух твојих вапаја јек;
Послао вишњи мене је Бог,
Ја носим срдашцу твоме лек,
Лишавам бола те немилог!...
Сигуран лек је мој:
Са чела брише знoј,
Сужава грешну жуд,
Са срца скида студ;

Тамани лажни стид,
Слепилу даје вид,
Подиже ведри мар,
Под ноге баца квар;
Невоље блажи јед,
Што ј' пелен, бива мед! . . ."
Узвикну песник:
„Ах, реци, ко си небески створе,
Оваке дивне што збориш зборе? . . .
А мома рече:
Ја сваке вече.
Невидно стојим уз вредне људе,
Уморни њихов да крепим сан;
Са мном се опет ујутру буде,
Осване сваком ведрији дан! . . .
Нада се зовем,
Добрима говем;
Мноме се снажи,
Ко лека тражи! . . ."

*

И неста мила сен . . .
А песник окрепљен,
(Јер само ј' њему с висина дато,
Издржат' муке највећи збир,)
Ижљуби своје заспало злато . . .
И наста опет потпуни мир! . . .

III

Народе српски, биљко дивотна! . . .
Ветрова страшних жртво невина,
Витешка твоја борба животна,
Да јаде јади, није првина! . . .
Дуго си борче, без *наде* био,

На камен голи сузе си лио,
Без оца, мајке, и добра брата,
Куц'о си заман на туђа врата;
Разбио груди о јада стење,
У помоћ нико теби да крене;
Сам си се јадан бранити знао,
Заблуде туђе крвљу си прао;
Кињен и мучен срце си стег'о,
С мегдана орле, ти ниси бег'о;
Па када твоје сломи се крило,
Ти само знадеш како т' је било!...

*

Народе српски, боре поносни!...
Све грапе шљуби на врху твом;
Стреси са себе песак несносни,
Навејан љуто злобом душманском!...
Засушит' нигда стабло ти неће,
Светова творац и тебе креће;
Нада ти даје животну силу,
Пређ' ћеш са њоме Харивду, Скилу!...
Запојен њоме дивом ћеш бити,
Могнеш ли с' њоме још двоје слити:
Веру и *љубав*, алема оба,
Вечнога тад' се ти не бој гроба!...

На Васкрс 1893 г.
у Београду.

Стеван Ј. Јевтић.

КРВ ЗА РОД

МЕЛОДРАМА ИЗ НАРОДНОГ ЖИВОТА

од

ЉУБИНКА

ЛИЦА

Чича Марко Радојковић, сељак осредњег стања и старешина задруге «Радојковића.»

Рајка, његова жена.

Иван
Зоран } синови њихови.

Милена
Станија } снахе.

Радак, коморџија.

Илија
Цветан
Јован } војници.

Милунка, вереница Илина.

Иванка, жена Цветанова.

Живан, сеоски кмет.

Ива, гајдаш.

Сељаци. Сељанке. Одборници.

Догађа се пред кућом чича Маринковом у једноме селу у Србији, за време српско-турског рата 1876 год.

ЧИН ПРВИ

„РАСТАНАК“

Трем пред кућом чича Марка по сељачки изведен на више древених стубова. Изглед је овога трема на шљивик, који се пред њим простире. Испод трема са стране од гледалаца види се врата од подрума.

Појава прва.

Јутро. Кроз шљивик падају на трем први сунчани зраци. У даљини се чују: песме, фруле, гајде и весели усклици. Под тремом стоји чича Марко у чистом сељачком руху. Седе власи падају му по раменима; ослања се на штап.

Чича Марко

(Уз тиху мелодрамску музику).

И он ће ићи!...
Четир' сам сина у бој послао,
Само ми Зоран дома остао;
Потпора моје трошне старости,
Потоњи зрачак моје радости —
И он ће ићи!...
Срце га вуче у бој пламени,
А мени срце болом камени;

А мени жалост душу сатире,
Ох, ала тешко старац умире!...
Душа ми цвили с jāда големи',
Тешка се туга свила у мени,
Четир' ми бора вихар обори,
Ма шта то манит старац говори? -
Четир' му стуба дома сирота,
Сад бране земљу.... Није л' дивота?!
За народ српски четир' живога!...

(тужно)

И пети дајем.... Још је тако млад,
Он ми је миље, живот, срећа, над!...
И њега шаљем да окуша лет,
Да л' ће ми тамо свенут' румен цвет?
Да л' ће се један вратит' дому свом,
Да склопи очи оцу несрећном?...

(Посрне, али се брзо прибере и бурно говори·

На страну тугу, Боже опрости!...
Ох, иди, иди моја радости!
Душман се силан на нас дигао,
Граници српској већ је стигао....
Ох, иди сине, иди Зоране,
Издајник који дома остане!...

(Музика престаје).

Појава друга.

(Улази Милена)

Милена

Ту ли си, бабо?

Марко

Ту сам, Милена!

Милена

Тако ти Бога, славе, имена!
Ох, кажи деда, својој снаици,
Хоће л' и Зоран с друштвом границп?

Марко

Умир' се, чедо, немој јадати,
Немој у нове слутње падати!
Па ако иде! — Тешто.... нек' иде,
Нек' старом оцу људи завиде:
Пет је синова, што им с' радов'о,
Српскоме роду вољно даров'о!...

Милена.

Ох, немој тако, деда, зборити,
Немој ми душу јадом морити!...
Хоће л' Србија мањом постати,
Ако ће Зоран дома остати?

Марко (с прекором)

Не збори тако, жено манита,
Зар неће твоја једра ланита,
Црвенет' онда — чујеш, Милена,
Кад за њим проспу ружна имена,
Кад рекну други: ми смо с' борили,
Крај нас се громки јеци хорили,
Пуцале пушке — топ је грувао,
А твој је Зоран кућу чувао!

Милена (болно јеца)

Ах, хоће, хоће!

Марко (наставља)

Зар не би стидом образ горео,
Кад би те други 'вако корео:
Твог војна твоје сузе дирнуше,

Кад му се браћа у бој винуше;
Па оста дома — јад га спопао,
Када је други рана допао?...

Милена (савлађујући себе, поносно)

Хвала ти, деда — реч ти светиња,
За час ме зане слутња детиња —
Нек' иде... ако... за то с' и роди,
Да живот даде српској слободи!

Марко (потресен, прилази Милени и загрли је

Српкиња права тако говори...
И моје срце пламом разгори,
Кроз тело нов ми живот пролази —
Осећам....

Милена.

Ћути, Зоран долази!

Појава трећа.

Зоран и Рајка.

Рајка (кроз плач)

Ох, стани, стани, надо милена,
Поносе драги нашег имена,
Жељна је мајка неге, обране,
Остани дома сине, Зоране!...

Зоран.

Не могу, мајко, веруј, не могу,
Грешан бих био роду и Богу,
Кад не бих с браћом у бој пошао,
Зашто сам мајко овде дошао?
Ој, за то, мајко, да ми опростиш,

Да ми у Бога милост испросиш
Па збогом, мајко !...

(грли је па се за тим окреће оцу)

Оче, опрости !

(љуби га у руку)

Што боле нижем твојој старости !

(Милени)

А и ти, љубо, цвете убави,
Спомене драги моје љубави —
Остај ми збогом !

Милена (болно јаукне)

Зоран.

Сузе ? Зашто то ?
Умир' се слатка моја милошто !...
Па чувај сина, малог Илију ;
Имамо л' од њега наду милију ?
Причај му борбу да је заволи, —
Тако се дижу српски соколи !

(Чује се труба с поља)

Време поласку !... Збогом, ох збогом !

Рајка
Милена } кроз плач)

Тешко се нама растат' са тобом !

Појава четврта.

Улазе : Илија, Јова, Цветан и још доста младића из села, а међу њима : девојке, жене и старице. Види се у гомили и по који старац. Женскиње и старице тужне су и плачне. Сви носе понуде својима и ките их цвећем. У гомили је и Ива сеоски гајдаш.

Чича Марко (раздраган)

Добро ми дошли, драги синови,
За пут сте, видим, спремни готови !

Ха, тако, децо!... Бог вас пратио,
Па нам се сваки дома вратио!...
Дед, бако, вина... снахо, чутуре,
Врањ удри одмах, бако, у буре...
Нек пију деца....

(Рајка и Милена силазе у подрум и за мало па се враћају са грдним чутурама.)

У коло синци!
Ој, у коло млади осветници —
И ја ћу с вама!

(Иви)

Дед', дуни Иво,
Ал' прво, сине, натегни живо!

(додаје му чутуру, а Рајка са Миленом обређују остале)

Ха, тако, тако... сад почни једну,
Ама онако по твојски вредну!...
У коло, децо... ја ћу повести,
С вама ћу слатки часак провести!

(Ива засвира коло; сви се хватају. Чича Марко води, али тешко и тромо.)

Песма уз коло.

Хор.

„Хајд поведи, деда, коло,
„Ситно коло — наоколо!
„Крај тебе је снага јака,
„Све то јунак до јунака.
„Коло, коло,
„Наоколо!...
„Нек' се чује на све стране,
„Како Срби земљу бране!...“

После песме вичу: живео деда Марко! Чутуре се опет обређују.

Илија (накривио шајкачу)

Пођимо, дакле, брате Зоране!
Кад сутра нова зора осване,
Ко знаде где ће све нас затећи?

Милунка (очајно прилази Илији)

Не могу збогом теби изрећи...
Тек седам дана ми смо верени,
Ти си истрг'о срце у мени!..
(Хвата га грчевито за руке)

Иванка (кити цвећем Цветана)

Збогом ми пош'о, снаго, животе,
Шта ће без тебе наше сироте?

Цветан (свечано)

Од свог ми ока деца милија,
Ал' народ зове, зове Србија!...

Чича Марко бурно ступа у средину. Женске се групишу на леву, а мушки на десну страну позорнице. Уздигнуо главу. Лице му озарено светитељским сјајем. — Огежући)

„Ал' народ зове, — зове Србија!!"

(громко)

Да ли је наша земља прћија,
Коју уз мираз другом дадоше?
Ох, за њу многи Срби падоше!
Свака је стопа сузом квашена,
Копитом ~~турских~~ хата гажена...
Били смо робље....
А земља цела големо гробље!
Љубе је наше ~~Турчин~~ љубио,
Главе је наше џелат рубио...
Па сада опет спрема окове,
Да нам из жила цеди сокове...

Ој, напред Станко, Јово, Илија,
Народ вас зове, зове Србија.

Сви.

Напред! Напред!

(Музика — песма.)

Хор.

„Напред! Напред!
„Отаџбина зове синке
„Да с ~~Турчином~~ бојак бију...

(женске)

„Ми смо, браћо, шумадинке, —
„Напред, напред за Србију!

(мушки)

„Кад малакшу груди жарке.
„Клоне рука, срце наше...

(женске)

„Бићемо вам болничарке, —
„Видаћемо ране ваше!

Хор.

„Заставе се свуда вију,
„Напред, напред за Србију!“

(Опраштајући се одлазе са усклицима: за милу нашу Србију, напред, напред.)

Појава пета

Чича Марко сам.

Чича Марко (гледа дуго за гомилом, па онда из гласа викне)

Напред, напред за Србију!

(Хоће да пође у напред али му ноге клецају)

Шта ми је сада?... Ноге клецају,
А груди старе болом јецају...
Не видим ништа... мрак ми на очи,
Из груди хоће срце д' искочи!..
Где ми је Иван, Јанко, Видоје?
Где ми је Зоран, где је Радоје?
Синова пет сам кршних имао,
На крилу мале увек њихао,
Њима се тако — тако радов'о,
Па све сам вољно роду даров'о!...

(тихо)

Нек' иду — ако....

(зацену се у плачу)

Децо, радости,
Потпоре моје трошне старости,
Бар да је један дома остао,
Отац би мирно с душом с' растао!...

(После тешке душевне борбе)

Нашто су сузе? Хој, и ја сам био,
Млађан и бујан, напредан, чио...
Сећам се добро турских синцира. —
И' онда клепала са манастира,
Која нас на збор звала по ноћи!...
Тешко нам било до храма доћи, —
Ал' сви смо били на послу вредни
Ал' сви смо били освете жедни!
Једна нам мис'о крепила груди:
Да с' цела раја из сна пробуди,
Да јекну пушке... прсну синцири,
Пропевају бели манастири...
Да Србин вес'о кличе у лугу,
Да не зна јаде, болове, тугу,

Да сузом светлом ороси гробље,
Да више турско не буде робље!...

(с поносом)

То беше доба надања златна,
Од мушког гласа дрктаху платна
На старом храму — тамо далеко;
И тад је „Коџа Милош“ изрек'о:
Држ'те се сложно... крв ће плинути,
Сви ћемо сада храбро гинути!...
За земљу српску — за род милени,
Закуните с', браћо, овде ви мени,
Заповест моју да ћет' слушати,
У ватри живој челик кушати!...
И сви су вољно, славно гинули!

(горко)

Ал' ти су дани давно минули!
Гробови стоје — споменик живи,
Да им се српски подмладак диви!...

(благо)

Ох, иди сине... соколе мио,
Бог те — благословио!...

Појава шеста.

(Враћа се Рајка и Милена. Обе су плачне).

Рајка.

Одоше!...

Милена.

Одоше мајко!...

Рајка (бризне у плач

Ах, тешко мени!

Чича Марко.

Не плачи, Рајка!...
Бог ће нам чуват' дичне соколе!

Рајка.

Ко може пустом срцу д' одоле?
Сузе ми саме теку из ока....

Чича Марко.

На нашем срцу рана ј' дубока!...
Ал' нашто сузе?... Зар сад плакати,
Када се треба само надати,
Да нам се деца врате весела,
Исуса живог сила распела
Па га је божја рука васкрсла!
У прах се тада чета распрсла!
Мол'мо се њему, Богу јакоме!...

(Скине вес и моли се Богу уз пратњу тихе мелодрамске музике)

Ти, што судиш свима, свакоме!
Врати нам дома децу милену,
Да слава бруји твоме имену!...
О теби ропске душе сневају,
Па милост твоју песмом певају!
Смилуј се, оче, на нас сироте,
Одржи деци младе животе!...

(музика престаје)

(Чича Марко, Рајка и Милена крсте се. Почивка.)

Рајка.

Сад ми је лакше... Хвала, господе!

Чича Марко (свечано)

Деца нам бранич српске слободе!

Милена (гледа према вратницама)

Пред кућом нека кола стадоше!

Чича Марко (сетно, за се)

Гаврани да л' нам на кров падоше,
Да коб нам црну јаве у тај мах?...

Милена.

Од кола ових подиг'о се прах.
Гле, деда, тамо... један момак млад,
Из ових кола, доле сиђе сад,
Саг'о је главу... не видим му лик!

Рајка (гледа)

Да није, ћери, какав рањеник?

Милена.

Рањеник боме....

Чича Марко.

Да л' сад видиш лица?

Милена.

Не видим... ал' је већ близу вратница;
Гаров се ма̂зно поред њега вије...

Рајка (стрепећи)

Боже да није... (гледа па онда цикне)
Ох, тешко мени, помрачи ми дан!...

Чича Марко (у страху)

Ко је?...

(тишина)

Чича Марко.

(Прилази брзо првом стубу и гледа; брише очи, па онда испрекидано говори.)

Не видим ништа?
Ко је?

Милена (врисне)

Иван!

Чича Марко.

Он?!

Рајка.

Он?!

Чича Марко.

Хвала ти Боже!... Иван ми је жив!

(Тишина)

(Сви у страху гледају на врата).

Да л' нам је јако болан соко жив?...

Рајка.

Не питај, не знам... Чекај један час!

Глас Иванов (с поља)

Бабо! Мајко!

Рајка.

Ах, то је његов глас!

Појава седма.

Улази Иван у војничком изветаном руху, ослањајући се на два сељака. Рањен је, блед и увео.

Рајка (полети Ивану и падне му на груди)

Сине мој!

Иван (узверено гледа)

А бабо где је?

Чича Марко (посрћући дође до Ивана и загрли га)

Ту је, Иване... Камо да није!
Ал' ти си болан?

(Загледа га)

Ах, гле рана, крв...

Иван.

Рани ме, бабо, азијатска стрв...
Тешко ми јако... спремте постељу.

Рајка.

Одмах ћу твоју испунити жељу!
Хајдмо, снахо...

(у поласку)

Ах, како је блед!
Срце ми хладно — хладно као лед!

(Оде с Миленом)

Чича Марко, Иван и два сељака, који га придржавају

Чича Марко (гледа у Ивана са саучешћем, прилази му и подиже косу са чела — благо)

А како, сине, рана допаде?

Иван (прибира снагу и испрекидано говори)

Шанац нам један, бабо, пропаде!
К'о вихар када грашће обори,
Тако падаху наши злотвори!
Крв за час целу земљу обоји,
А турска чета шанац освоји...
Бранећи барјак — знамен Србина,
Дочеках тане једног ~~Турчина~~!
За тим сам јоште рана допао.

Можда би тамо на век остао,
Да ме брат Јанко није изнео,
Па с муком у наш логор однео! —
Испуних, бабо, свету залогу...
Ал' сад опрости... више не могу!

Чича Марко (прикрива сузе

Одмор'се мало, биће добро све,
У соби ено меке постеље!
Полако само, драги сине мој,
Кад снагу вратиш... причаћеш ми бој!

(Одведу сви Ивана онамо, куда је Рајка са Миленом отишла).

Појава осма.

Станија (задувана осврће се на све стране)

Каза ми сада тетка Милàна,
Да су довели браца Ивана —
Раније, вели, баби сокола,
Али ће рани бити пребола;
Снагу ће вратит', остати нам жив,
Ох, Бог је добар, добар, милостив!

Појава девета.

(Долази Радак.)

Радак.

Помози Бог...

Станија.

Бог ти помог'о!

Радак.

Кад би помог'о — не би одмог'о.

(за себе)

Сад ћу јој пустит' змију у недра:
Доста је била блага и ведра,
Нек' сада пати! Моје срце зна,
Како је до сад силно љубљах ја!
Смишљеног гласа овај грозан јек,
Нека јој сруши цео млади век!

Станија.

Не збори тако, грешни Радаче!

Радак (притворно)

Ил' боље реци: — бедни лудаче!

Станија.

Ма шта је теби?... Чудног говора?!
Зар се вратила твоја комора?

Радак.

Био сам тамо... близу Извора...
Ал' то је битка!... Боже 'вала ти!
Ма то се неда причом казати!
Фијуче танад... прште шрапнеле;
Многе су наше у гроб однеле...
Тамо сам вид'о...

Станија.

Њега? Видоја?

Радак.

Јест, њега... ал' је...

Станија (стрепећи)

Пао сред боја?!

Радак (врти главом — лукаво)

Еј, није... није... камо да јесте,
Био би вредан своје невесте...
Ал' 'вако... прости....

Станија (кршећи руке)

Само говори !
Да ли га ~~турско~~ тане обори ?

Радак (околишећи)

Знаш... неки... што су земљу бранили
У прсте сами себе ранили...
Хтедоше с' тако дома вратити,
Не знајућ' да ће главом платити....
Ал' војска... закон...

Станија (као ван себе)

Зар и он себе срамно обрани ?!

Радак.

Тако је, снахо, враг га понео, —
И њему куршум палац однео...
Боље да је к'о роб камен туцао,
Него на себе што је пуцао !

Станија (једва се чује)

Па даље... даље...

Радак (са притајаном радошћу)

Сви смо гледали,
Када су их редом стрелци стрељали...

Станија (ужаснута)

Стрељали !... Ах !...

(покрије лице рукама)

Јао! Лакше срце ти,
Немој ми тако јако куцати!

(тихо)

Он ме је вол'о... силно и страсно!
Па сада сврши — сврши ужасно!
На мом се срцу туга савила.
Љубав му млађан живот убила!

(тргне се па онда бурно)

Ха, љубав није била за њега.
Отаџбина је прећа од свега!

(смеје се као у лудилу)

Стрељали, велиш?... Ако, Радаче!
За *таквим* мужем жена не плаче!...
Ја сам га некад тако љубила,
Ал' би га за то о' час убила!...
Стрељали њега?...

(грохотом се смеје)

Па баш стрељали?
И ви сте овај ужас гледали?...
Ха, ха, ха, ако... ал' се прослави!
Ал' свет'о спомен мени остави!
Стрељали?...

(Прилази Радаку и хвата га грчевито за руке)

Је ли? Да л' се заплака'?
Жена сам море славног јунака!...

(полети вратима, на која је чича Марко отишао)

Красног ми, деда, имаш порода:
Муж ми је ругло свога народа?

(посрне; Радак је придржи)

Радак (за себе; тронут)

Ох, ала пати! Сада ме је жао!
За њене муке ја бих своје дао!

(с тријумфом)

Па нек' пати! И мене туга слама,
Моје су сузе у њеним сузама!

Појава десета.

(Долази чича Марко.)

Чича Марко.

Каква је вика овде на пољу?

Станија (бурно јаукне)

Чича Марко.

Да л' имаш, снахо, какву невољу?
Бледа си, тужна... шта је?...

Станија (тргне се од Радака и прилази чича Марку)

Не збори!
Један ми часак срећу обори!...

(Стане одважно пред чича Марка и гледа га право у очи).

Да л' би свом сину ране видао,
Када би своју земљу издао?
Да л' би га и тад, деда, љубио?

Чича Марко (одлучно)

Ја бих га овом руком убио!...

Станија (као у лудилу)

Ха, право велиш!... Скота убити!
Ко ће још таку нѐман љубити?!

Ох, слушај, деда, па се камени...
И моје срце дршће у мени!...

(отежући)

За колац мога мужа везаше.
Па онда срамно... срамно стрељаше...

Чича Марко (задрхће)

Кога? Видоја? Не! То је варка!
Зар један син Радојковић Марка
Да је издајник? Не, и опет, не!

Радак (притворно)

Умир' се стари, — истина је све!

Чича Марко (скрушен)

Истина, велиш? Ах, тешко мени!

(падне на столицу)

Станија (сетив се нечега)

Ха, једне ствари
Његове више нећу гледати;
Све ћу их бесном огњу предати!
Нек' горе као душа у мени!
Шта ће ми ови мрски спомени?
Зар неће рубља онај бели лик
Шаптат' ми увек: муж ти издајник?
Нек' гори као душа у мени,
Шта ће ми ови мрски спомени?!

(брзо оде)

Чича Марко (као да се из сна буди)

Шта рече она? Ватра, пламен, дим?

(гаре очи)

Куд оде... реци... ја је не видим?

Радак (тихо)

Затрчах много! — Боље да сам mâн'о;
Срце ј' овом старцу болом обујмано!

(полако одлази из трема)

Чича Марко.

(Диже се полако, ослања се на штап, а седе власи падају му по раменима).

Стрељали, рече... зашто? Ха, сад знам!...
На лицу старом гори клети срам..
Разлио с' ево... осећам му жар...
И ти још живиш, тако трошан, стар?
И ти још живиш, — дишеш јоште ти?
Па докле тако бедна старости?
Зар да ме цело село презире?
Да сваки на ме прстом упире:
Марковог сина срамно стрељали!

(пође вратима па застане)

Ох, сви су моји нади пропали!

(узверено гледа на све стране)

Ал' где је Радак?... Зар већ отиш'о?
А прави смис'о речи обиш'о...
Зашто стрељаше мага Видоја?
Да није срамно бег'о из боја,
Када је други земљу бранио?

(Глас Станијин из собе пропраћен дивљим смехом).

У прст си самог себе ранио...
Нек' гори рубље, к'о крв у мени,
Шта ће ми твоји срамни спомени?...

Чича Марко (с напрегнутом пажњом слуша речи Станијине, па очајно викне).

Ранио себе?... Ха, сад знадем све!...
Издајник!... јао!...

(усправи се па гледа наоколо)

Гледај тамо, гле! . . .
И ветар благи . . . сунца сјајни лик,
Све ми то збори: проклет издајник!

(бурно)

Ох, сине, сине, ти ми уби век,
Па проклет да си — проклет за навек!
Па проклет... јао...

(посрне, па се грчевито ухвати за стуб од трема да не падне).

Појава једанаеста.

(Из собе излази Станија, са запаљеним лучем у десној руци. Коса јој расплетена. Изгледа као да је с ума сишла. За њом се појави румена светлост од ватре).

Станија

Ха, тако! гори!
Нек' разнесу пеп'о вихори!...
Нек' гори све... све... к'о крв у мени, —
Шта ће ми твоји срамни спомени?!
Ха! Ха! Ха! Ха!

(Као фурија слети са трема и нестане је у шљивику. Из далека се чује само њен дивљи, страховити смех).

Чича Марко (као да се препуо иза сна)

Ко се то смеје?

(Гледа на ону страну, одакле долази пламен).

Ха, како пламен из собе греје!
Ватра?... Шта је то?...

(Из собе Ивапове чује се Рајкин очајни врисак).

Овамо, Марко!
Гаси се... гаси... сунце нам јарко!...

(Чича Марко погресен, пође онамо од куда се врисак чује, па за тим се окреће на ону страну од куда пламен лиже. Не зна куда ће пре).

Онамо ватра... овде тужан глас!...
Тамо је пламен, овде смртни час!
Ох, куд' ћу, Боже!...

Појава дванаеста.

Долази кмет Живан са неколико одборника.

Живан.

Помози Бог!

Чича Марко (једва се чује)

Бог ти помого!
(маше несвесно руком)
Гледајте тамо — тамо...

Живан (престрављен

Ха, ватра!... Људи, брзо онамо,
Угас'те пожар...
(Одлазе њих неколико у собу, одакле пламен избија).
Немој с' бојати,
Ја ћу ти за све добар стојати!
(околишећи удара штапом о под)
Дао је сваки, ко је што мог'о,
Те је дечицу нашу помог'о...
Знаш... селом... редом тако пођосмо,
И твоме дому ево дођосмо...
Што волиш дај нам...

Чича Марко (растројено)

Коме, Живане?

Живан.

Држави нашој...

Глас Рајкин из собе.

Сине, Иване!

Чича Марко (тихо)

Држави? —

Живан.

Јест, сена, зоби, хране...

Чича Марко (разведри се)

Све, све, Живане!

(Силази посрћући низ степенице и отвара подрум).

Силаз'те доле!... Моје то није!
Узмите вина, смока, ракије...
Све, све... узмите...

(Живан са осталима силази у подрум).

Коме дајем? Гле!
Коме сам дао своје благо све?!
Коме сам дао четири сина?!

(громко)

Живела отаџбина!...

Појава тринаеста.

(Живан са одборницима ваља бурад са вином и ракијом. Неки носе полутке од сланине и сувога меса).

Живан.

Хвала ти, деда!

Појава четрнаеста.

(Долази Рајка бледа кршећи руке).

Рајка.

Куку! До Бога!...
Нећеш га више видет' живога!

Чича Марко (педишући)

Зар је умро?

Рајка (тужно)

Умр'о овај час!

Гласови сељака (што ваљају бурад и носе храну)

Живео деда!

Чича Марко (с уздигнутом главом)

Чујеш овај глас?
Ох, жено, жено... све сам дао, све,
На олтар наше земље рођене!

(Чују се из даљине звона са сеоске цркве. Чича Марко скинуо капу и држи склопљене руке).

Бог да те прости сине милени,
Свенулог стабла цвете румени!...
За народ паде... смрт је славна то!...
Па збогом, збогом, драга милошто!
И ја ћу вољно у бој летети,
Освету свету само желети.

(Из далека чује се глас Станијин).

„Нек' гори као срце у мени,
„Шта ће ми твоји мрски спомени?!...

Чича Марко (дигне се и сетно понавља)

„Нек' гори као срце у мени,
„Шта ће ми твоји мрски спомени?!

(бурно)

Нек' гори! Ако!... Тако и треба!
Тако ми сунца, Бога и неба,
Клећу га вазда док ме устраје..
Старога оца суза горка је,
Која се лије болно у тај мах!...
Ал' стегни срце, стегни, старче, дах!

(тише)

Будимо мирни... мирни обоје,
Још живи Зоран, Јанко, Радоје!

(Звона непрестано звоне. Чича Марко у једаред се тргне и дрхћућим гласом говори)

Не звон'те тако! Та доста је било!
Прво се сунце за облаке скрило!
Не звон'те више!... Ох, тише, тише...

(покрио лице рукама. Тишина. За тим прилази Рајки, која тихо јеца, и ухвати је за руке)

Не плачи, жено!... Бог је тако хтео
Што нам је цветак тако рано свео!
Ох, све ћу дати!.. Нека, нек' носе!
Лавови стари бури пркосе!...

(одушевљено)

Да бољи дани Србији сину
Све жртвоваћу за отаџбину!

(Прилази Рајки. У тај мах улазе сељанке са босиљком и воштаницама у рукама. Побожно се крсте и улазе лагано у собу где је Иван издахнуо).

(Завеса пада)

ЛИЦА

Чича Марко.
Рајка.
Милена.
Станија.
Илија, син Зоранов.
Чича Стеван, брат Марков — из Бачке.
Никола, његов син.
Радак.
Станко Јоцић, ковач у селу.
Живан, кмет сеоски.
Вића, биров.
Аранђел, сусед Марков.
Маринко Радић, сељак.
I } жена
II } жена
Један сељак.

~~Сељаци, Сељанке.~~

Догађа се пред ковачницом Станковом и кућом чича Марковом после три месеца.

ЧИН ДРУГИ

„КОБНИ ГЛАС“

Село. На десној страни види се један део куће чича Маркове са тремом напред. На левој страни је ковачница Станка Јовића. Пред ковачницом стоји један точак за оправку и други ковачки алати. Јесен је. Са грана лишће опало. Преко позорнице прелазе сељаци хитајући пред општинску кућу.

Појава прва.

На позорници је сам Радак; доцније Станко.

Радак.

Ни дана немам правог одмора!
Опет се тражи пуста комора!
Већ морам ићи даље и даље,
Куда ме наша бригада шаље!

(сети се нечега).

Ха, ето јуче, њу сам сконио,
Е, боље „шибу“ да сам добио!
Како је бледа, тужна, несрећна!
Увену она ружа пролећна,
И то због мене!...

(сетно)

Еј, Стано, Стано,
Жељице моја и моја рано,
Ја сам те вол'о, ти ме одбила,
Моје си наде оком здробила;
Ти си ми срце, душу убила,
Јер си Видоја тада љубила!

(осветнички)

Нек' пати сад! И ја сам патио,
Презрену љубав њој сам вратио!

(тргне се — благо)

Ал' прости, Стано, занео ме бес,
Због мене, авај, помрачи ти свест!

Појава друга.

Долази Станко из ковачнице.

Станко.

А, ту си Раде?! Ја баш рекао:
Да ли ћеш доћи...

Радак.

Ту сам чекао!
Жури се, жури, морам хитати,
Јер ће ми Јован „слово“ читати:
Те куд си до сад?... Што се забави?
Знаш га већ, брате!

Станко.

Мани, остави!
На врх ми главе лане изиш'о,
Кад сам по своје паре отиш'о!...

Радак.

Је л' већ готово?

Станко (радећи на точку)

Само још ово!
Видиш, дрво је суво и ново!
К'о челик, брате!... Гвожђе ће пући
Ал' ово неће...

Радак.

Сад морам кући,
Да спремим за пут хране, обуку!..,
И ја, о, брате, мучим ти муку!
Тек што сам дош'о био с Извора
Сад, хајде опет...

Станко.

Пуста комора!
Она ти свуда мора касати!
Хе, сад је добро!...

Радак.

Брате, 'вала ти!...
Кад дођем с пута... све ћу платити.

Станко.

Дужност је „добро добрим“ вратити!

Радак (гура руком точак)

Остај ми збогом...

Станко.

Збогом, комшија!

(**Радак** одлази).

Станко.

Ово је, брате, права кошија!
Трчи се, јури, рат је, јакако,
Ту нема више: мирно, полако...

Свак' мора бити на свом прозиву,
Свак' мора следит' своме позиву!...
Да буде дома? То би био стид!
И ја бих иш'о, ал' сам — „инвалид“!...

(Полази у радионицу. Види се како на једну ногу нарамљује),

Појава трећа.

Вића, биров и Станко.

Вића (још с поља виче).

Еј, Станко!

Станко.

Шта је?

Вића (улази задуван)

Руда?...

Станко.

Готова!

Вића (није га разумео).

Знам да није моја, него кметова,
Ама је тражи... Хоће да преже...

Станко (с подсмехом).

Хајд' са мном мало сеоски „кнеже“,
Да ти дам руду .. таман за тебе!

Вића (љутито)

За мене руда — уже за тебе!

(Одлазе обоје у радионицу).

Појава четврта.

(Из куће чича Маркове излази Рајка и Милена. Обе носе: ћилиме, јастуке и поњаве.

Рајка.

Журп се, ћеро... време пролази,
На пут нам дека данас одлази!

Милена.

Журим се, мајко! Спремљено је све!
Печење, вино — само ракије
Из подрума да наточим саде. .

Рајка.

Ха, нешто ми, снахо, на ум паде!
Декино гуњче, што о годе благе...

Милена.

Све сам метнула, мајко, у бисаге!

(Одлазе из трема).

Појава пета.

(Вића упртио руду преко рамена и једва је носи. За њим на вратима од ковачнице појави се Станко; гледа у Вићу и смеје се).

Станко.

Никаква, Вићо, није промена!
Као за тебе да је скројена!

Вића (званично).

Хајд', Станко, хајде, вређај само власт...
Скупо ћеш платит' чиновничку част!...

(Одлази љутит са рудом. Станко се из гласа за њим смеје, а за тим улази у ковачницу. За мало па се чују ударци по наковњу).

Појава шеста.

У дну позорнице појави се чича Стеван у чистом бачванском оделу, ослањајући се на велику палицу. Звера на све стране.

Чича Стеван.

Ово је село!... Да л' ће бити ту?...
Већ снагу скоро да изгубим сву!...

(долази на средину позорнице).

Давно је било!... Бејах дечак млад,
У брату своме гледах живот, над!
Ал' једног дана... кад опаде цвет,
Ја тада одох далеко у свет...
Жеља ме вукла у незнани крај!...
Ал' тежак беше растанак ми тај!

(тужно)

Равно пола века данас мину,
Како нисам вид'о — отацбину!...
Сјајну звезду дичног рода мога,
Па ни свога брата — рођенога!...

(с топлином)

Земљо српска, колевко ми драга,
Благо моје, нада свег' ми блага,
Ја те љубим у сну и на јави, —
Љубим росу по зеленој трави,
Шуме, поља, пуна дивног сјаја,
Љубим земљу свога завичаја!...

(клекне; разгрће лишће и љуби земљу).

Колевко драга, да те пољубим;
У сузи топлој да се изгубим!...

(диже се; почивка)

К'о лађар кад се пусти на море,
А вали прете лађу д'оборе,
И он погледа, кад ће с' јавит' дан,

Да стиша срџбу бурни океан,
Е, тако, тамо, где Банат, Срем!

(осврће се)

— Ох, овде, овде, све изрећи смем! —
Погледа Србин свакога дана,
Из Фрушке лепе и Србобрана,
На мајку драгу надања свију,
На — Србију!...
Од ње чекају спаса и јава!

(горко)

„Ал' само слога Срба спасава!“

(стресе се)

Ух, ал' је хладно!

(гледа у около)

Нигде никога!
Да ли ћу наћи брата милога?
Да ли ћу видет' сина Николу?
Ил' су скрхали крила соколу,
Те сад ми лежи негде далеко,
Где га је смртни часак затек'о!

(дубоко уздахне)

Из Сенте пређе с друштвом овамо!...
Тешко му било живет' онамо,
Кад браћа бију са Турчином бој, —
И он је хтео дати живот свој
За име српско и слободу...

(одушевљено)

Ој!
Слава ти, слава, драги сине мој!

(Из ковачнице чује се како Станко пева уз куцање чекића:
«Радо иде Србин у војнике...»)

Да питам овде овог ковача;
За добру реч се пишта не плаћа.

(Оде у ковачницу).

Појава седма.

(Из куће излази чича Марко водећи за руку свога унука Илију. Илија је дете око својих 6—7 година. На чича Марку се види да је спреман за пут).

Илија.

Куда ћеш, деда?

Чича Марко.

Већ сам ти рек'о:
Тамо, далеко!...
Дуги су пути — снага слабачка,
Погла се ова плећа старачка
Под дугим низом тешка терета!...
Ал' морам ћи рад' свог детета,
Рад' твога оца...

Илија.

Где је бабо мој?

Чича Марко.

Далеко, тамо, где се бије бој!...
Сирома Зоран — па тек Радоје,
У првој битци славно пао је!...

Илија.

Зар умро Раде?

Чича Марко.

Тамо где ј' Дрина,
Свен'о је цветак, белог ми крина!...
Тамо је крвљу земљу топио,

Тамо је своје очи склопио!...
Оде к'о Зоран — к'о храбри борац,
Као — добровољац.
Осталу децу држава узе,
Ја остах овде да лијем сузе!...

(скине капу)

Бог да те прости! Мирно борави!
Светао спомен роду остави!
Почивај мирно, драги мој сине.
Лака ти земља своје отаџбине!...

(јеца)

Сад гледам циглу наду, одбрану,
У моме Јанку, у мом Зорану!...
Зоран ми с браћом у бој путује,
А о Јанку се ништа не чује!
Где ли је, Боже? Где се налази?
Осећам како телом пролази
Ледена језа кад помислим на њ...
Ох, ја сам труо, огорео пањ,
Вихар је бесни силно дувао,
Те му је старо стабло сурвао
У понор црни...

Илија.

Ти плачеш, деда?

Чича Марко.

Тешко ми, сине...

Илија.

Права је беда
Тај рат, је ли?

Чича Марко.

Не, то је света ствар!
Кад роба тлачи туђин господар;
Кад кује ланце да га окива;
Кад крв му врелу свуда пролива;
Светиње гази; вери се руга, —
Онда се диже потлачен слуга,
И тешко тада тирану клету!
Роб оштрим мачем пркоси свету —
Смеје се сили — огњиште брани,
У своме срцу освету храни...
Крв врелу лије — слободу штити,
Воли умрети, нег' робом бити!
Е, то је рат!

Илија (весело)

Рат! Мило ј' то рећи!
И ја ћу у рат кад будем већи!...

(За време овога говора појави се на вратима од ковачнице чича Стеван и Станко. Нешто тихо разговарају. Станко час по час показује руком на чича Марка. Чича Стеван је узбуђен али се силом уздржава).

Чича Марко (милује нежно Илију по глави)

Бог те живео!... Тако, Илија!
Од свег' је отаџбина милија!
Ал' сада иди... седи на кола,
Нек' бич ти даде бата Никола!
Па чекај деду... сад ћу и ја доћи;
Заједно ћеш са мном твом баби поћи.

(Илија отрчи весело иза трема

Појава осма.

(Чича Марко сам. На вратима од ковачнице још стоје чича Стеван и Станко. Чича Марко окренуо се тако, да их не види).

Чича Марко.

Баш красно дете... сушти Зоран мој !...
И он ће, вели, отићи у бој
Да брани земљу !...

(Пође, но у тај мах стане пред њега чича Стеван).

Чича Стеван.

Помаже ти Бог !

Чича Марко.

И теби, брате !

Чича Стеван.

С краја далеког
Потегох довде...

Чича Марко.

Из ког си краја ?

Чича Стеван.

Из српског краја, из српског раја !
Знадеш ли сунце када се јави,
Па кад се проспу по мекој трави
Злаћани зраци ?... То сунце сјајно
Греје нам њиве, поље бескрајно ;
Светли нам гробље предака мили',
— Ту су гробови свети нам били, —
По селу моме песма се шири ;
Весело лете мали лептири ;
По њему вали среће нам плове...

Чича Марко (упада живо у реч).

То срећно место како се зове ?

Чича Стеван (узвишено).

Отаџбина !

Чича Марко (изненађен; гледећи у његово одело).

Отаџбина, је ли?
Зар твоје срце туђину жели?
Зар је тамо отаџбина твоја,
Где туђинци шире крила своја?

Чича Стеван (у све већем одушевљењу)

И та је земља српска од старина,
И то је наша стара дедовина!
Ал' опет, чуј ме! Другу једну волим,
Па за њу вишњем Богу се молим,
Да је срећна — срећна по сто пута,
Да је цвећем — славом обасута!

Чича Марко (гледа у Стевана; устукне један корак натраг, па онда муцајући говори)

Даље... Даље...

Чича Стеван.

Ах, ја оставих брата;
Пођох широм света непозната,
Да далеко трајем горке дане....

Чича Марко (узбуђен; стеже груди; јеца, па онда са узвиком полети на груди Стевану)

Ах, ти си, ти си, брате Стеване!...

Чича Стеван (такође грли Марка)

Марко, брате мој!...

Чича Марко.

Ох каква срећа!

Чича Стеван.

Од сунца, неба, много је већа!

Чича Марко (весело)

Хеј, Рајка, Рајка, Милена, Ико!
Та зар ме овде не чује нико?...
Хајд'мо унутра... овде је зима,
А тамо смока и вина има!...
Овај ћу данак славно провести,
Па ћу се сутра сину одвести!

(Одлазе у кућу.)

Станко (који је на вратима посматрао овај призор, потресен)

Слава теби, Боже, на висини,
Твоја милост сва нам добра чини!

(утире сузе и одлази у ковачницу, из које се одмах чују ударци чекића).

Појава девета.

Рајка, Милена и Илија.

Рајка.

То дека беше што нас дозив'о?

Милена.

Узаман није све нас позив'о;
Хајдмо унутра....

Илија (весело скакуће)

~~Дека је, дека!~~
~~Он само сада на мене чека!~~

(Одлазе сви у кућу).

Појава десета.

(У дну позорнице појави се кмет Живан са једном гомилом сељака и жена. Живан држи у руци једну хартију).

Један из гомиле.

Читај!...

Живан (за се).

Баш дршће срце у мени!

(гласно)

Ово је знате списак рањени'!...
Хајд'мо до суда па ћу читати,
Јер морам опет даље хитати...

Аранђел.

Дед' мало само... та два три ретка,
Бар из почетка...

Живан (чита)

„Миленић Станко"...

Једна жена из гомиле (врисне)

Куку мени!

Мушки (наваљују на Живана)

Читај још...

Живан (чита)

„Ранко Челаков"...
„Петар......"

Друга жена из гомиле.

Чији то Перо? Да није мој?

Живан (званично)

Стој!...
Пред судницом ћу вам све казати!...
Званично писмо неће лагати!...

(мудро)

Рат је к'о киша, неког ороси,
А неког, боме, слисти, покоси...

(гура се кроз гомилу, која за њим у вици одлази)

Појава једанаеста.

(На вратима од ковачнице појави се станко и гледа на гомилу).

Станко (наслони се на врата — тужно)

Сунце ће данас многима заћи,
Тражиће своје — ал' неће наћи!
Неко је рањен тамо у боју,
Те један отац потпору своју
Гледаће како од бола јечи:...
Ох, немам сада довољно речи,
Да кажем како срце осећа!
Еј, то је, Боже, права несрећа!...
Гле, тамо како матере јуре,
Како се стари оцеви журе...

(Изашао из ковачнице и гледа на ону страну, куда је Живан са сељацима отишао).

И Миће ено... Стојана, Сретe!...
А стара Анђа узела дете,
Па с њиме ено гомили хита!
Гле, Живан сада народу чита!
Е, сад ће бити жалости, јада,
К'о никада!...

(У даљини се чује запевка и жагор

Ето, кажем ли!... Народ се згрн'о
Многи се данас зави' у црно!...

(брише очи кецељом и улази у ковачницу).

(Почивка).

Појава дванаеста.

(Улази Никола у оделу српског добровољца).

Никола.

Баш једва стигох!... Пешачити све
Преко врлети!... Путе тегобне
Једва сам преш'о!... Баш добро сустa...

Уз'о сам месец дана отпуста,
Да амо дођем...

(осврће се)

Ово је село!
Како је тужно и невесело!
Изгледа ми овај пред'о цео,
К'о да га је застр'о покров бео...

(чује се од општинске куће опет врисак жена).

Кукају жене!... О, кукајте само,
Многи ваши остадоше тамо,
Где се борба са турчином води;
Крв дадоше земљи и слободи!
О, и ја сам већ патио много!
Ко би само исказати мог'о:
Кроз колико мука ратник прође,
Док до жељне слободе му дође!

(сетно)

Ето, ја сам из далеког краја,
Из туђине — туђег завичаја;
На дому ми оста отац стари,
Да због мене гоне га Мађари!
Јер сви Срби што пређоше амо,
Не смеју се вратит' више тамо;
Сваког брата што дође из прека,
Хладна мемла у тамници чека!...
Натраг не смем!... За то дођох амо,
Да л' сам близу свога стрица само?

(тргне се)

Ах, ја не бих на тај пут се крен'о,
Да не носим благо драгоцено...
Прстен овај мога брата Јанка
— Сунце моје без светла огранка! —

(тужно)

Нисам знао да ће тако бити,
Да ћу с братом зај'дно логорити!...
Беше нојца!... Стража маглом лута,
Нигде стазе нигде права пута...
Тек од једном — у сред општег мира —
Трубач Јоле, узбуну засвира;
Сви ђиписмо... Ја уз Јанка стао;
Да је брат мој — нисам тада знао!
Он ме гледа... гледа без престанка...
И ја гледах у снуждена Јанка...
Од једаред топ османски рикну;
„Јуриш, јуриш" — јасна труба цикну...
И ми тада као морски вали
На турски смо табор кидисали...
Тада Јанку једно турско тане
Проби груди баш са леве стране, —
Паде доле, па тек болно врисну,
Ухвати ме, па за руку стисну:
„Ја умирем... поздрави ми мајку,
„Чича Марка, седог ми бабајку...
„Ја сам његов!... Знадеш село моје?
„Ал' те црне... јасне очи твоје,
„Тихо зборе на издаху моме:
„Завет дајем брату миленоме!
„Узми прстен! Он је бабе мога
„Њим обдари мене, сина свога
„Ох, како је то сећање драго! —
„Прстен овај — породично благо
„Узми, брате!... И ја прстен узе'!"
Из ока ми грунуле су сузе...
Тад сам вид'о, кад му душа прну,
Да сам жалост дочекао црну —
Тад сам сазн'о — у сред страшног рата,
Да сам свога изгубио брата!

кроз сузе

Брате драги... вечна т' била памет,
Испунићу верно твој аманет!
Ал' како ћу пред стрица изаћи?
Како ћу се у том часу наћи?

(Чује се од општинске куће вика помешана с вриском жена).

Опет вриса? Морам оној страни,
Где се купе бедни сиротани,
Шат ће један — у сред јада свога
Показат' ми кућу стрица мога!

(Оде ка судници).

Појава тринаеста.

(Из куће излази чича Марко. Окреће се према вратима куће и говори).

Чича Марко.

Одмор' се, брате... вратиһу се ома';
Ти буди сада место мене дома!

(силази доле)

Сутра ћу с' кренут' да Зорана видим...

(таре очи)

Зар опет плачеш? Морам да се стидим,
Што сузе лијем, кад им места нема!

(гледа горе)

Опета небо црни свој плашт спрема!
Ал' нека буде мећаве и мраза;
Нек' се снегом заспе свака стаза,
Ја ћу с' кренут где ме дужност зове,
Бог ће ме чуват' од жалости нове!

(Из ковачнице чује се како Станко уз куцање чекића пева: «На Косово зове труба, је л' вам жао младих љуба...»

Чича Марко (весело)

Ха, тако, Станко!... Нек' се песма ори,
Србин се данас за слободу бори!

Појава четрнаеста.

(Улази Живан праћен гомилом сељака и жена).

Живан.

Окајте с', људи... имам посла ја!...

Аранђел.

Објави свету да за своје зна!

Живан.

Читао сам већ...

(Из гомиле се издваја Маринко и Никола).

Маринко (тихо Николи)

Оно ј' рођак твој...

(показује руком на чича Марка).

Марко Радојковић...

Никола.

Ох, Боже мој!

(Прилази чича Марку, који гледа на гомилу. Док се ова радња између чича Марка и Николе дешава, дотле народ наваљује на Живана, да чита списак рањених. Народ се непрестано прикупља. Живан између дијалога чита напизменце из списка имена рањених и погинулих војника).

Чича Марко.

Из неба опет загрмеће гром!

Никола.

Помоз' Бог!

Чича Марко (благо).

И теби и дому твом!
Одакле беше?... Знаш. слаб ми је вид,
А питат' опет није, синко, стид.

Никола.

Из далека сам!... Ћесарију знаш?

Чича Марко.

Слуш'о сам, синко...

Живан (чита на сав глас)

„Милоје Кардаш"...

(Народ жагори).

Никола.

Жеља ме вукла да овамо дођем,
Да с браћом својом на ~~Турчина~~ пођем!
И ја сам био где се бојак бије,
Где крв се врела за слободу лије...
Тамо сам наш'о једну душу чедну,
За братство красну, достојну и вредну...
И тек што је познах... изгубих је, јао,
Мој пријатељ драги на бојишту пао,
На смрти ми рече: —

Живан (чита отежући)

„Раденковић Мрата"...

Никола (наставља).

„Молим те к'о брата,
„Однеси спомен мојој старој мајци,
„И кажи, брате, седоме бабајци:
„Да сина свога више видет' неће..."

Чича Марко (стрепећи)

Сирото дете!

Никола (тужно)

Увенуло цвеће!
Тек спомен бледи, што још само траје...

Чича Марко.

Да ли га овде бар ко год познаје?
Како се зове?

Живан (чита).

„Вукелић Станко"...

Чича Марко (све више у страху)

Како се зове? Ах, име, име...

Живан (чита).

„Јанко"...

Никола (ганут)

Каз'о је списак...

Чича Марко (брзо прилази Живану и дрхћућим гласом говори)

Јанко, рече ти?
Презиме, кмете, брзо кажи ми...

Живан (околишећи)

Не видим добро .. слова нејасна...

Никола (тихо)

Ох, то је слика страшна, ужасна!

Чича Марко (склопио руке и пада на колена; очајно).

Презиме, кмете... жив ти Милош твој!

Живан (отежући; глас му дрхће).

„Радојковић Јанко"...

Чича Марко (као громом поражен, врисне).

Ох, Боже мој!

(диже се и хвата грчевито за косе. Тихо — испрекидано)

Мртав или жив?...

Живан (са учешћем)

Не знам!

Појава петнаеста.

(Долази Рајка, Милена и Илија; мало за тим чича Стеван, па онда Станко, народ и најзад Станија).

(НВ. Ова радња мора тећи живо и без прекида).

Чича Марко (не чује ништа; једва говори).

Мртав или жив?

Рајка.

Шта је то овде?

Никола (тихо; изненађено).

Да није стрина? — Ја сам крив!

Чича Марко.

Говори...

Живан.

Мртав!

Рајка (врисне).

Мртав! Ко?

Милена.

Мајко!

Чича Марко (кад је чуо глас Рајкин, дошао к себи, прилази посрћући њој и дрхћућим гласом говори).

Мол'мо се Богу...

Илија (трчи око бабе и деде, и хвата их за хаљину).

Бакице! Деко!

Рајка (прилази брзо Живану и хвата га грчевито за руку).

Ко је мртав, ко?

Живан (муца)

Па... Па... Јанко!

Рајка (врисне)

Ах!

(Посрне. Милена и једна жена из народа придржавају је. Чича Марко приступа лагано њој. Гледа јој у очи и благо јој говори).

Чича Марко.

Не плачи, жено!... Штеди сузе вреле,
За српство су наше руже свеле!...
Три дивна цвета из градине наше,
На бојном пољу покошена паше!
О, добри људи, није л' то дивота
За српство мило три млада живота?

(сети се у тај мах нечега)

Ха, где је онај што из боја иде,
Што нашу наду на самрти виде?
Он спомен носи...

Никола.

Овде сам, деда!

Рајка (која се разабрала).

Какав ли спомен има да нам преда?

Никола (вади из недара прстен).

Прстен један...

Рајка.

Дај!

Никола (преда јој прстен).

Ево га, мајко...

Рајка (гледи у прстен па онда врисне).

Ах, његов!... Наш...

Чича Марко (прихвати је да не падне).

Рајка...

Појава шеснаеста.

(На вратима се покаже чича Стеван. Гледа узверено на народ и остале).

Чича Стеван.

Марко, брате, снахо, шта је то?

Никола (кад је чуо овај глас задрхће, и гурајући се кроз гомилу полети оцу).

Oj!...

Оче! Оче!...

Чича Стеван (узбуђен).

Никола, сине мој!

(грли га и љуби).

Чича Марко (као да се иза сна пробудио).

Зар то син је твој?

Чича Стеван.

Јест, Марко, син... син...

Чича Марко (прилази њима, ухвати топло Николу за руке и гледа му благо у очи).

Ах, исти, исти, — к'о мој скрхан крин!
Очи, уста, све... Шушти Јанко мој!

(јеца, али се брзо прибере и поносно усправи).

Нашто овде сузе;

(Стевану)

Славим сусрет твој!

Славим и хвалим провиђења час,
Кад је код мене саставио вас!

(народу).

Не туж'те, браћо, за децом драгом —
Не коб'те више за циглим благом!
Деца нам пала за слободу рода!
Деца нам понос земље и народа!

(У тај мах покаже се у дну позорнице на маломе брежуљку Станија са запаљеним лучем у руци и угушено се смеје Косе је расплела; стоји на средини и гледа укочено на народ).

Станија (храпавим гласом).

Нек' гори све к'о срце у мени
Шта ће ми твоји мрски спомени?

Рајка (на овај глас прене из заноса и гледа онамо од куда глас долази — тужно).

Сирота снаха изгубила свест,
Кад доби ону страховиту вест!

Чича Марко (замишљен).

Нестало росе са смиља ми цветна,
У јаду своме — па је опет срећна!

(Рајки)

Пусти је нек' се својом мишљу бави,
Победу своју на свој начин слави!
Гле, тамо, жено, крв од наше крви —

(показује на Николу)

Још није хора да се срце смрви!
Зоран нам живи — а и Јанка, ето!
Хвала ти, хвала, провиђење свето!...
Добро ми дош'о мили, слатки сине,
Па оди амо...

(шири руке).

Појава седамнаеста.

(Излази из ковачнице Станко с чекићем у руци).

Станко (за се).

Шта то овде чине?
Срце ми дрхће...

Никола (узбуђен; глас му дршће; полети с раширеним рукама чича Марку).

Добри стриче мој!

(грли га за тим прилази Рајки)

Ох, стрино драга, синовац сам твој!

Рајка (нежно, милујући га по коси).

Бог те живео!

(гледа га у очи па се загрцне).

Исти Јанко мој!...

Чича Марко (хоће да се насмеје, али му глас дрхће).

Ех, зашто плакат'?... Није за то доба;
Три сам црна ископао гроба!...
Три ми сина леже к'о три крина...

(бурно)

Живела отаџбина!

Народ.

Живела отаџбина!

Чича Марко (не зна шта ради; прилази једном сељаку).

Степане, брате, ти си сина им'о?!

(другоме сељаку)

Па и ти, и ти... пријатељу Симо...
Им'о си сина... па сад реци, где су?
На дому... авај, већ од данас нису!...

(плаче но се брзо прибере)

Немојмо плакат'... људи и жене,
Нек' сваки своје драге спомене...
Они су пали — да вечито живе,
Да им се редом поколења диве!

(Подигао на једној руци Илију, а другом загрлио Рајку. Чује се како се Станија угушено смеје).

И тебе, чедо... зоро моја рана;
И тебе, жено... миље мојих дана;
И себе самог... само кад бих знао —
На олтар земље све бих вољно дао!...

(узвишено)

Да лепши дани народу сину,
Све жртвоваћу за отаџбину!

Чича Стеван (скинуо шубару; стао поред Марка, па свечаним гласом понавља)

Све за отаџбину!...

Народ.

Све за отаџбину!

Станко (изашао напред са чекићем у руци и на сав глас радосно узвикује).

Све за отаџбину!

Музика — песма.

Хор.

Слава, слава борцу свакон,
Што ј' за народ српски пао!

Чича Марко
Чича Стеван (заједно — речитатив).

Слава!

Илија (скинуо фес, узмахује с њиме и кличе).

Слава!

Женске.

Слава!

Хор.

Слава! Слава!
Што нам образ осветлао!

Станија (уз језовити смех — речитатив).

Нек' гори све...

(маше лучем око себе)

Хор.

Срб се бори,
Да слободу свету има!

Чича Марко
Чича Стеван (заједно — речитатив).

Слава!

Илија (узмахујући весом кличе)

Слава!

Женске.

Слава!

Хор.

Слава! Слава!
Изгинулим јунацима! —
За веком ће век да мине,
Па ће причат' жртве ваше,
Дико српске отаџбине!

(Завеса пада)

ЛИЦА

Чича Марко.
Зоран } његови синови.
Видоје }
Станија, жена Видојева.
Радак.
Цветан.
Командир чете.
I } војник.
II }

Војници. Болничари. Трубач.

СЛИКЕ

I. „*Читири гроба.*“
II. „*Уједињење Српства.*“

Догађа се на бојноме пољу пред Ђунисом на шест дана после другог чина.

ЧИН ТРЕЋИ

„ПОСЛЕДЊЕ ЖРТВЕ“

Бојно поље пред Ђунисом. Виде се на брду српска утврђења на више места. На вису једном стоји српски топ „брдске батерије“. Час по пуца на турске грудобране. На позорници леже неколико српских рањеника. Кад се завеса подигне пролазе болничари са црвеним крстом на десној руци и носе на носилима рањенике. Чује се из гомиле рањеника болни јаук: јао, мајко! Сејо! Брате! Оче! и т. д.

Појава прва.

(Долазе два војника).

I. Војник.

Жестока битка!

II. Војник.

Боме, жестока!
Турчин нас бије право са бока!

I. Војник.

Виде ли само оног старца ти:
Од куд' се овде мог'о створити?

II. Војник.

Све виче неког...

I. Војник.

Сина... унука?

II. Војник.

Ко ће га чути у сред јаука?

(јача пуцњава и ларма).

Хајдемо, брате... Турци узмичу;
Њином се шанцу наши примичу!

(одлазе).

Појава друга.

(Улази чича Марко; осврће се на све стране и звера).

Чича Марко.

Ту сам!
Два дана, ево, скоро минуше,
Како сам кренут живим жељама
Дошао овде у стан ратнички,
Да свога сина топло поздравим!
Да задњем стубу свога имена
Донесем поздрав мајке рођене,
И верне љубе — чеда јединог!
Тегобни пути — ал' сам прешао!...
Срце ме вукло моме Зорану,
Да га обиђем, видим, загрлим!
А мајка сиња сузе пролива,
Па своју наду болно дозива, —
Узаман јеца — нигде одзива!...

(горко)

Све што сам им'о то сам закоп'о!
Четири сина — ал' не, само три,

Јер један беше земље издајник —
Вољно сам посл'о у витешки бој!
Сад ми је ост'о само Зоран мој!
Па њега гледам као зорицу,
Када се на небу јави плаветном;
Гледам га као капљу росице,
Ко очи своје... Та он ми је све!...
Староме срцу дадох на вољу,
Па кренух амо... Пути далеки!...
Снага ме опет држи старачка;
Душа ми гори силним пламеном,
Да сина свога видим, загрлим.
Последњу наду мога живота!...

(ухвати се руком за чело)

Ох, ала гори... гори жестоко,
Ко да су десет снажних ковача
По њему тешким маљем лупали...
Гори и цепа... сад ће прснути
Није ни шала... Тол'ке жалости,
Што ова глава до сад претури!...

(са уздахом)

Бејах радостан!...

(с горким осмехом)

Свет ми с' милео;
Вол'о сам небо, сунце, звездице,
И жубор нашег бистрог потока,
Што тече тихо селу на домак;
Вол'о сам цвркут малих тичица;
И ситне капи дажде пролећне,
Јер они беху увек код мене,
Синови моји — моја потпора!...
А, сада, сада!.. Звезде не гледам,
Не гледам сунце, небо плаветно;
Не слушам жубор бистра потока,

Јер мутна суза тече из ока;
Јер они, они — паде милене
Соколи моји, нису код мене!

(Тишина)

Дош'о сам овде... Ту ће бити он,
А ту је, веле, његов батаљон!
Ма до сад још га нисам видео,
Још тражим зору свога живота!

(Почивка. Благо

И њу поведох! Јадна Станија!
Мирна је тиха као бубица,
А блага као цветна ружица!...
По кад—кад дигне очи упале,
Па ме запита гласом леденим:
Је л', деда, тамо гроб је Видојев?
А за тим стисне руку коштану,
К'о да би хтела лучем махати,
И прсне у смех страшан, језовит:
„Нек' гори све к'о крв у мени,
„Шта ће ми твоји мрски спомени?“
Е то је све што јадна спомиње;
У томе лежи њено лудило!
Како је добра, блага, питома!
Кад сам се хтео на пут кренути,
Она је своје руке склопила,
Па ме је топло, благо молила:
„Поведи, деда, мене са собом,
„Да видим нашег браца Зорана
„Друге ће, деко, да ме покуде
„Не донесем ли њему понуде;
„Милена болна свог сина гледи
„Поведи мене, деко, поведи!“
И ја је, ето, собом поведох,
Да види место страшна покоља,

Да чује рику тешких топова,
Да види њега, мога Зорана,
То ће јој можда умље вратити! —

(показује руком на десну страну)

Ено је тамо! Чека на мене,
Па да се крене после Зорану!
— Ако га само овде затекнем! —
Носи му вина, смока, обуке,
И своје мајке слатке поруке!...

(сети се у тај мах нечега)

И он је овде!... Ах. Никола мој...
Остави старог оца на дому,
Па пође амо — моме Зорану!
Хтео је видет' брата милена,
Бар њега само од толико њих!...
Млађану главу не мож' задржат'
Ма у смрт знала јурнут' онај час!

(са уздахом)

Младост је таква!... Знам је, разумем!
Ал' о њој причат' не умем.

Један глас из гомиле рањеника.

Воде! Воде! Ах!

Чича Марко (ужаснуто).

Боже, ко је то?

Глас.

Изгорех, јао...

Чича Марко (брзо прилази рањенику).

Ко си, момче, ти?

Рањеник (изнемогло).

Воде... умрећу!

Чича Марко (отвара малу чутурицу, која му виси о рамену).

Ево, ракије,
Напиј се мало...

Рањеник (пије, а за тим лагано отвара очи и гледа у чича Марка).

Хвала ти, старче!...
(ужаснуто)
Боже мој! Стриче!...

Чича Марко (цикне).

Никола, ти си?!

Никола.

Ја сам... опрости...

Појава трећа.

(Долазе болничари и полажу рањенике на носила).

Чича Марко (у очајању).

Пустите, људи,
Да се синовца свога нагледам!

I. Болничар.

Умир' се старп! Није опасно!
Ову ће рану преболети он!

Чича Марко (полети за носилима у којима је Никола).

Синовче! Станте!
И мене с децом мојом сахран'те!

Глас Николин (из далека).

Ој, збогом, деда... Зоран ти је жив!...

Чича Марко (стоји потресен и гледа немо за болничарима. После почивке).

Ах, добро рече! Још је Зоран жив!

Па немој, старче, бити жалостив!
Зоран је грана с лисна јавора,
Та он ће бити твоја потпора!

Појава четврта.

(Долази Цветан).

Цветан.

Где ли се деде побра Илија?
У час га један неста пред-а-мном!
(спази чича Марка).
Ене, од куд ти?

Чича Марко (тихо)
Ја тражим њега!

Цветан.

Њега! Зорана?

Чича Марко.
Јест, Зорана мог!

Цветан.
Ниси га наш'о?

Чича Марко.
Нисам, Цветане!

Цветан.

Па ту је, деко!... Ено, погледај!
У другом реду више опкопа!...

Чича Марко (држи руке на очи и гледа).
Не видим ништа!

Цветан.

Зар ни заставу?

Чича Марко.

Заставу видим.

Цветан.

Па он је држи! Он је заставник!

Чича Марко (усхићено).

Зар Зоран мој?!

Цветан.

Он! Гледај онамо...
Како је диже горе високо!

Чича Марко (гледа на се загрцне у плачу).

Јест, видим, видим... Ено заставе!
Народна боја!... Све се лепрша!...
Неко је држи... Ама, облак, дим,
Да ли је Зоран, синко, не видим!

Цветан.

Хајд' са мном, деко, па ћеш видети!

Чича Марко (радосно).

Хајдемо, роде, једва чекам час,
Да сина свога видим, загрлим,
Да се на младим грудма исплачем!...
Он ми је срећа, живот, нада сва!
Ах, очи старе исплакаћу ја!

(Одлазе).

(Кратка тишина. По кад-кад чује се у даљини по који болни узвик рањеника).

Појава пета.

(Долази Станија. Обзире се плашљиво на све стране. Једном руком држи шарену, пртену торбу, у којој су понуде за Зорана).

Станија (тихо).

Oj, деко!... Не чује...

(јаче)

Деко!

(ослушкује)

Ништа!

(звера око себе)

И ја сам, ето, на сред бојишта!
Гле, крв тамо... свуд!...

(стресе се)

Ху, страшно је све!
Да ли ту има крви његове?
Да видим...

(сагиба се и плашљиво гледа)

Нема!... Нема!...

(цикне и баца торбу)

Ах!

(падне на колена и пипа по земљи)

Гле, капље једне! Познајем је ја;
Она је већа, са свим друкчија!
То је из прста, што га обрани,
Те с плахе жудње себе са'рани!
Како је густа, црна к'о пак'о;
Још ње се није нико дотак'о!...
Мора да пече, пали, сажиже,
У груд'ма слабим буру подиже
Од огња бесна! Баш да огледам!

(пипа јаче по земљи)

Ух, ала пече!

(као да се од неког отима)

Остави! Не дам!

(диже се брзо и уплашено устукне натраг).

Ох, ала је страшно овде стајати!

(мирно — прибрано)

Кога се само имам бојати?
Мртваци ћуте, и он ћути сад!
Ах, како беше паочан и млад!
Љубља ме силно, милов'о ме, да,
И њега вазда љубила сам ја, —
Па, ето, сад је свен'о као цвет,
На мене паде цео овај свет!

(чује се на близу болни узвик рањеника).

Мртваци с' дижу! Ето, долазе!
Сад своје драге, редом полазе...
И он ће доћи — ил' његова сен,
У сусрет жени — у загрљај њен!
Чекај ме само... идем, идем ја,
Сломљена надо — слико ледена!

(полако прелази преко позорнице)

Немој узмицат'! Стана се жури,
Ух, како тупо јече костури!
Клетва ти моја зар неда мира?
Зар она твоје санове дира?
Причекај, стани, клетву ћу маћи,
Па ћеш у гробу покоја наћи!

(Пође. У тај мах утрчи Радак сав разбарушен; појас му спао)

Појава шеста.

Радак.

Не дајте!... Ено!... Стигнуће ме звер!

Станија (тргне се; гледа укочено на Радака, као да га се сећа, па онда брзо му прилази)

Ко те гони, еј!

Радак (не гледа у њу, већ се окренуо на противну страну).

Дај ми револвер,
Ето га, ту је!

Станија.

Ха, Турчин то је!
(спази један револвер на земљи и брзо га дохвати)
Не бој се! Ево одбране твоје!
Стани, скоте!
(напери револвер на ону страну, на коју Радак гледа, и опали).
Ха! — Како посрну,
Како се сруши на земљу црну!...
Спасен си, спасен!

Радак (окреће се њој).

Хвала!
(но чим је спазио Станију задрхће и посрне)
Шта је то? Станија! Ти? Ох!
(клоне на земљу)

Станија (гледа дуго у Радака).

Гле, то је Радак! Први сусед мој...
Не бој се, Раде!... Гоплац је твој
Отиш'о Богу!... Ал' гле, шта је то?
Кошуља, јелек, све је крваво!

Радак (растројено; за се).

Она! О, Боже! Зар промис'о твој
Послао њу, да спасе живот мој?
Зар њу, Станију?
(гласно)
Рањен сам, Стано!
Моје је срце с ране покидано;
Ох, са две ране! Једна с куршума,

А друга — друга с твог мрачног ума...
Ја сам свему крив!

Станија (као да се лагано прибира)

Ти си, велиш, крив?
А за што, реци!...

Радак.

Рећ' ћу док сам жив!
Видоје живи! Није мртав, знај,
Надај се, Стано, надај и — чекај!...
Он је био ту...

Станија (задршће; таре чело, као да се нечега сећа).

Ах, јес, тако, да!
Сада се свега — свега сећам ја...
Ти си ми каз'о: ми смо гледали,
Када су их редом стрелци стрељали!
Је л' тако беше? Па сад? Шта је сад?

Радак.

Он је жив!

Станија (угушеним гласом).

Видоје жив?

Радак.

Бејах тад,
Занесен неком мишљу ђавољом;
Обрван тугом, јадом, невољом...
Јер ти си ово срце здробила,
Када си ми љубав хладно одбила...
Тада сам хтео... Стано, опрости,
Хтео сам твојој срећи, радости,
Да пружим капљу једа, горчине,
Ej, то су биле мисли злочине,

И ја ти рекох...

(ухвати се за груди)

Ах, ала пали!

Рекох ти: мужа твог стрељали!

Станија (прилази Радаку, напери револвер на њега и почне се грохотом смејати).

Ха, ха, ха, ха, ха! Трого погана,
Несрећо људска, душо продана!

(тргне се)

Ал' не ћу твоје крви пролити!
Сам ћеш у Бога милост молити!

(баци револвер; пође па застане, окренув се Радаку, који је према њој пружио обе руке, као да милост тражи)

Упамти добро!

Радак (очајно)

Милост!

Станија (подигла десну руку у вис).

У Бога!

одлази)

Радак (сам)

Да ли ће њега наћи живога?
Ох, хоће! Он је ропства допао,
Ал' за њу није — није пропао!
Заробљен јесте... ал' ће с' вратити,
А ја ћу смрћу грех свој платити!

(превија се у болу)

Ах, како пали... Смрт је већем ту!

(испрекидано)

Узеше Турци моју комору, —
На друму м' њихне страже сретоше,

Са друма кола на мах скретоше.
Ја тада нагох бежат' низ поље.
Ал' ту су биле грдне невоље!
Ноге су брзо биле сустале,
А озго на ме пушке пуцале...
Згоди ме једна... овде! Осетих
Како ме рани Турчин проклети, —
И ја сам рањен даље журио
За мном је један сабљом јурио;
Да нисам Стану овде затек'о,
Турчин би моју главу одсек'о!
Ал' Стана! Стана! И свуд она, свуд;
И онда, кад ме зовне страшни суд,
Она ће бити! Ах, воде, људи!
За грехе моје Бог ће да ми суди!

(малаксао клоне на земљу).

Појава седма.

(Улази један командир са трубачем).

Командир.

Проклети Турци бију жестоко!
Дед' свирај јуриш! Сад је згодан час!
Јер лево крило њихно малакса!

(Трубач свира јуриш. Одмах за тим чују се српски усвици. Ура! Ура! Ура!...

Ха, тако, тако!... За мном, јуначе!

(одлазе)

Појава осма.

(Долазе неколико војника, а међ' њима Зоран са заставом у руци).

I. Војник.

Заставу чувај!

Зоран.

Чувам, Благоје!

II. Војник.

Треба је горе одмах побости,
Кад наша војска шанац заузме!

I. Војник (гледа на ону страну где се борба води).

Наши се, боме, држе упорно!
Ено већ први шанац узеше!

II. Војник (гледа)

Једна се турска чета издвоји;
Крену се амо... Шта ће? Куда ће?

Зоран.

Хајдемо тамо!... Тробојка српска,
Пред војском треба да се лепрша!

Диже заставу у вис. Пођу неколико корака. Зоран се занјиха).

Зоран.

Погибох! Јао! Чувајте барјак...

хоће да падне, но у тај мах долази чича Марко са Цветаном).

Цветан (видев да је Зоран рањен, притрчи к њему и са осталима придржава га — потресен).

Деда, деда, ово је твој син!...

Чича Марко (тиска се кроз гомилу војника, и узима у наручја Зорана).

Ах!
Зоране, душо, надо потоња!
Па зар и тебе бабо изгуби?

(љуби га у чело и уста).

Зоран (болно; изнемоглим гласом)

Отац?! Ох, оче... заставу... не дај...

(чују се на близу усклици Турака: алах! алах!).

I. Војник.

Турци се ближе!... Ено, пазите!...
Заставу траже... на њу гледају —
Ама је Срби шале не дају...
Дај је овамо...

(пође Зорану)

(Чича Марко једном руком држи рањеног Зорана, а другом дохватио заставу и држи је високо према себи).

Чича Марко (бурно).

Не дам је, не дам!
Ја ћу је часно данас носити
У место свога сина Зорана!

(узвишено)

Кад ми последњи соко одлети,
Нека се старац за њих освети!
Збогом, Зоране!...

Зоран (изнемогло).

Збогом, бабо!

(Чича Марко пође са осталима напред држећи чврсто у руци заставу. Када је крочио неколико корака, застане погледа на Зорана, врати се опет и падне на-њ).

Чича Марко.

Још једном да те отац пољуби!...
Да ти целивам усне и чело,
Угасле очи, лице увело!

Зоран (издишући).

О..ст..а..ви... иди... по..здра..ви... ми све!

(издахне).

Чича Марко (у највећем болу).

Причекај, стани !...
(подиже га и држи на рукама)
Ах, узаман клик !
Умре ми... умре, мили рањеник !
Зађе ми сунца мој потоњи зрак !
Ноћца се спушта, а с њом вечни мрак !..

(клек'о поред Зорана и љуби га)

Код тебе — чедо скоро ћу и ја,
Од свег' ми данас земља милија !

Појава девета.

(Долазе болничари са носилима и полажу на њих Зорана. Чича Марко ухватио се грчевито за чело; груди му се бурно дижу, и у часу, кад болничари полазе, полеги за њима болно узвикујући).

Чича Марко.

Чекајте! Стан'те! Ој, Стан'те, људи.
Да му још једном паднем на груди,
Да га целивам !

(Болничари одлазе носећи Зорана).

Чича Марко (гледа не дишући за њима, па онда тихо дршћућим гласом говори)

Одоше! Јао!
Последњи цветак свен'о, опао !...
Изгубих све, све! Сам стојим туди,
Рањено срце — смрвљене груди !...
Ах, други би мор'о да полуди,
А ја још живим! Још ту гледам ја
Последњу зраку нада пропала !...
(после дуже, душевне борбе)
Ал' ћути, старче! Стегни срце ти,
Децу си дао мајци Србији !...

Збогом, Зоране!

(После тих речи подиже се; узмахује поносно заставом и громким гласом говори)

Ој, барјак тај
Кроз бојни сад ћу носит' окршај!

(Одлази а војници за њим).

Појава десета.

(Долази I и II тобџија).

I. Тобџија (задуван).

Где су сандуци?

II. Тобџија.

Там' у крај пута!

I. Тобџија.

Има л' у њима доста барута?
Нама нестало...

II. Тобџија.

И код нас тако!
Хе, пешаку борити се лако!
За грм се скрије — па пушком бије;
Ал' ми смо увек поред топова;
Таман помислим: посла готова,
А оно опет грмне — са брега:
Где ли су момци? Где је запрега? —
И тако петљај, прежи, натежи,
Пуцај и пуни — ил' даље бежи!...

I. Тобџија (који је за то време гледао на ону страну, где је чича Марко отишао)

Ма гледај само старца онога!
Тај се не боји овде никога!

Заставу носи, храбри соколе,
Права је слика светог Николе?

II. Тобџија.

Баш жесток старац! То је поштен сој;
Такав је исти — исти отац мој!

I. Тобџија (гледа непрестано на бојно поље).

Ха! Шта је оно? Посрну деда,
Ал' српски барјак Турчину не да...
Држи га чврсто... наши га круже...

(брзо своме другу)

Жур'мо се, жур'мо по барут, друже!

(Одлазе. С поља се чује вика; напред! Ура! Ура!)

Појава једанаеста.

(Појави се чича Марко посрћући на једноме шанцу. У једној руци држи заставу, а другом кида платно и меће га у недра, а штап баца далеко од себе).

Чича Марко (прибирајући снагу, викне).

Ето вам штапа, ал' платна не дам!
Богу ил' браћи то ћу да предам!...

(малаксало пада)

Ах, реко' л', сине, код тебе ћу ја?!
Рани ме пушка гадног Турчина,
Кад рука клону... јалакнуше сви,
Па бесно јурну нашој застави,
А'л' ја је скидох... па је метнух ту!...

(показује на срце)

Чувам и храним ову светињу...
Ти си ми рек'о: чувај знамен тај!
Турчину, оче, не дај га, недај...
И ја га чувам! Нека бесни бој;
Не дам га, не дам, барјактару мој!

(клоне

Појава дванаеста.

(Улазе неколико војника).

I. Војник.

Победа, браћо! Турци узмичу!

Сви.

Ура! Ура! Ура!

II. Војник.

Где ли је чича? Не видим га ја,
Та куд се деде наша застава?

I. Војник (спази чича Марка на шанцу).

Ха, ено старца!...
(прилази му)
Снага клону сва!
(дрма га)
Еј, старче, старче, где је застава?

Чича Марко (тихо)

Код мене... ево...
(вади је из недара и пружа војницима)

I. Војник (узима платно)

Гле, крвава сва!

Чича Марко.

Децо, Срби, ој! Живот сад се мој
Примиче крају.. Од'те ближе сви...
Време је да се растанемо ми!
(долазе непрестано војници и скупљају се око чича Марка)
Слушајте, децо! Дух мој види све!
Пред-а-мном светле будућности гле!
Ал' ено гробље!...

I. Слика.

(Тиха музика. Стражња се завеса подиже и виде се четири гроба један до другог)

О, децо моја, моја радости,
Потпоре красне трошне старости!...
Да вас пољубим...

(лагано прилази гробовима и љуби их редом. Ове су слике самртничког привиђења).

II. Војник.

Њему се нешто као привиђа —
Ја, брате, ништа овде не видим!

I. Војник.

То само онај може видети,
С кошуљом што га мајка родила...
За њега веле да је видовит!

Чича Марко.

Иване, сине, ти си први пао,
За народ српски млађан живот дао, —
Па онда... онда, ох, Радоје сине,
Мој бели, красни, увенули крине!...
И ти си пао... за слободу рода;
Крвљу се само добија слобода! —
Па и ти Јанко, добро моје веље,
Радости моја и моје весеље...
Пао си с браћом... да ти име сјаји,
Да му се диве српски нараштаји!
Гле, ту је Зоран... моје чедо мило,
Потоње сунце што с' за облак скрило!
Еј, децо моја, радости и дико,
Цветак је сваки у мом врту ник'о!
Сузом сам својом залив'о их редом,
Гледао нежно... очинским погледом,

У дану, ноћи, над њима сам бдио,
Међ' њима ја сам само срећан био!

(Диже се лагано и нехотице баци поглед на противну страну).

Ал' где је пети? Где Видоје спава?
Ил' гроб се сваки тако затрпава,
— Што крије од нас издајицу клету —
Да јој се не зна спомена на свету?
Не, ниси мој син!...

(Покрије лице рукама; јеца, па онда тихо, савлађујући бол).

Ах, зашто не би',
На самрти својој опростио теби?

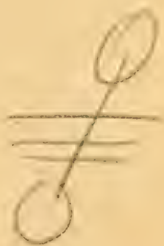
(Диже обе руке, као да благосиља).

Од мене, просто, нек' ти буде, сине;
Од народа, Бога и од отаџбине,
Ах, не знам... не знам... ја ти клетву скидам,
Рањено срце милосрђем видам!

(Посрне. Цветан и још неколико војника придржавају га и полажу на земљу).

Чича Марко.

Сад ми је лакше. Груди су ми пуне,
Тешко је, децо, кад родитељ куне!
Лакше ми, лакше — љубио сам чеда,
Слатко је оцу кад свој пород гледа!

(Музика престаје).

Ах, један само да оста на свету,
Росица чиста на руменом цвету,
Да теши мајку, да јој боле блажи,
Да малог Ику за нов покрет снажи!
Ох, један само да је ост'о нама,
Мирно би' с' раст'о са овим мукама!

(болно)

Четири гроба сад ми црна леже,

Па да ли коме може бити теже,
Но што је мени?... Ал' се тешим тиме,
Да су ми деца осветлала име,
Сем онога... што му већ спомен не стоји!...
О, децо драга, соколови моји,
За своју земљу ви сте пали славно,
А такво дело није заборавно!...
Из крви ваше... и другова ваши'
Синуће сунце лепших дана наши'!

Појава тринаеста.

(Кроз гомилу војника тиска се Видоје: разбарушен и поцепан).

Видоје (задуван).

Ха, ту сам, ту сам! Хвала, господе,
Кад се докопах жељне слободе!

Неки из гомиле (изненађено).

Од куда ти овде?

Цветан (даје им једном руком знак, да ћуте, а другом на чича Марка).

Лагано, ти'о...

Видоје (окружен војницима не види оца).

Ја сам вам, браћо, заробљен био,
Ал' вешто данас измакох њима...
О, тамо наших подоста има!...
Ма само кад сам међ' вас дошао,
Кад сам бригаду своју нашао...

(спази Цветана)

Гле, здраво побро!

Цветан (заборави се — радосно).

Здраво, Видоје!

Чича Марко (чуо овај узвик, подиже се полако, и гледа на Видоја, који у тај мах прилази Цветану да га загрли).

Вид! Вид! Не видим ко је?

Видоје (спазив оца устукне натраг; гледа не дишући у њега, па онда полети му на груди са узвиком).

Оче, оче мој!

Чича Марко (са потоњим напором своје снаге).

Видоје! Чедо моје!

(Грле се. Чује се са обе стране јецање. Тишина).

Чича Марко (узбуђен).

Ах, ти си жив?!

Видоје.

Жив сам, оче драги!

Чича Марко (подигао очи горе и држи руке склопљене).

Хвала ти, хвала, створитељу благи,
Што једног враћаш старом дому мом,
Да славу поји величју твом!...
Ти ћеш ми, сине, славу хранити;
Ти ћеш ми, кућо — кућу бранити;

Појава четрнаеста.

(У дну позорнице појави се Станија машући рукама око себе).

Станија (отежући).

Ја нећу твоје крви пролити.
Сам ћеш у Бога милост молити!...

(прилази ближе групи, која је састављена око чича Марка)

Чујте ме! Други земљу изд'о је
А није муж ми — није Видоје!

Видоје (тргне се на тај глас и потресен гледа на Станију).

Да л' збиља видим!... Жено! Стано!

Станија (устукне неколико корака натраг; уклања косе са чела; гледа укочено на Видоја, зајеца, рашири руке и са свом снагом узвикне).

Ти си! Ти си! Ах!...

(полете једно другом у наручја).

Чича Марко.

Дан је опет сван'о!
Хвала ти, Боже, ти јој врати свест!

Станија (муца).

Ја мишљах... стрељан...

Видоје.

Ко ту каза вест?

Радак (очајно).

Воде! Изгорех!...

Станија (прилази брзо Радаку).

Овај... ал' прости —
Бог суди свакој људској пакости!

(скида са рамена малу пљоску са ракијом и меће је на усне Радакове)

Ево, пиј...

Радак (гледа је укоченим очима).

Хвала!

Видоје (нагне се над њим).

Помоћ је прека,
Рана је тешка — ал' има лека!

(У тај мах улазе болничари са носилима, на која полажу Радака).

Радак.

Хвала ти, Стано... Видоје... Хвала!

Враћате добро за безброј зала
Што вам их дадох...

(Болничари одлазе).

Чича Марко (који се за то време мало предигао и гледао шта се пред њим збива — благо).

Остаће жив?
Ох, Бог је добар, добар, милостив;
Он сваком од нас по правди суди...
Та Бог је добар ал' нису људи!

(стресе се па онда као у некоме заносу говори: Бидоје и Станија брзо му прилазе и придржавају га).

Чујте ме, децо! Сад се дух мој вину
У плаво небо — бескрајну даљину!
Невидљив анђ'о сад пред-а-мном стао,
Завесу будућности подигао...
Пред моје очи сад се јавља слика,
Српскога рода и понос и дика...
Гледајте тамо...

II. Слика.

(Музика засвира: «праг је ово милог српства на коме стојимо» и т. д. Стражња се завеса подигне. Около српског барјактара, који држи развијен барјак, стоје у групама: Сремци, Банаћани, Личани, Славонци, Бошњаци, Далматинци, Херцеговци, Црногорци, Старо-Србијанци, Македонци и Срби из Србије у свом народном оделу. У овој групи има и женскиња. Више те слике, на узвишеном постољу, стоји «богиња Србије.» У једној руци држи српску заставу, а у другој мач којим показује на исток. Група ова преставља «Уједињење васцелога српства.» Румена светлост до краја осветљава овај призор).

Чича Марко (сањалачки).

Духовном с' оку дивна слика јавља!
Божанствен личе новог српског славља,
Јави се, јави! Тебе душа гледи!...

Ах, ова слика много Србу вреди!
Пазите, децо, шта будућност каже.
Како ће браћа, браћу да потраже!

(Полако се диже и шири обе руке)

О, слико красна! О, јаво ми дивна!
Хвала ти, хвала, сило милостивна,
Што старцу даде тол'ка доброчинства,
Да види слику српскога јединства!

(малаксало)

Ах, душа ево већ из тела лети,
Пред-а-мном стоји Аранђео свети!
Поћи ћу скоро где ме Анђ'о зове,
Вид'о сам слику будућности нове!...
Ево ме Јанко — о теби сам снив'о.
Ево ме Раде, Зоране и Иво, —
Ево ме, децо, српству сам вас дао,
И ја сам старац за свој народ пао!...
Чекајте, ето, дух мој лети вама,
Тамо ће горе лепо бити нама,
Сви ћемо живет' рајски живот нови —

(окрене се Видоју и Станији, који се пред њим сагли, и рашири руке више њихових глава)

А сада, да вас отац благослови!

(свечано)

Мој благослов, децо, нек' вам стопе прати,
Дивно је децу Отаџбини дати!
Видоје, Стано, чувајте ми Ику,
Пазите лепо Зоранову дику,
У њему вазда, у души му благој,
Уждите љубав к' отаџбини драгој,
Да буде увек готов на све жртве,
Да свети оца и стричеве мртве...
Чувајте мајку... моју добру Рајку,
Милену, миље, Зораново смиље!...

(стресе се

Умирем... с богом,... с богом, децо мила,
Нека вам пута каже српска вила

(показује руком на вилу

По ком' ће српство новој стази поћи,
И својој браћи у загрљај доћи!

узвишено)

Да лепши дани Србији сину,
Све жртвовати за отаџбину!

(клоне, војници га придржавају).

(После овога, музика прелази у песму. Док се песма пева, лагано се спушта из облака анђео и држи више главе чича Маркове мученички венац. Чича Марко, са потоњом снагом, лагано се диже, ослушкује песму и десном руком показује слику, позивајући покретима све около себе да се закуну. Сви около њега подигли десну руку на заклетву).

Музика — песма.

Хор у групи.

Отаџбино, мила мати,
Ти си српског рода рај,
За тебе ће живот дати,
Наш потоњи нараштај!
Земљо мила,
Срећна била,
Нек' ти с' славе више лет!

Чича Марко (са прикупљеном снагом упада живо у песму).

Отаџбино!... Мој узоре свет!...

Хор у групи.

Кад настану нови дани,
Да се мачем земља брани,
Кад потече река крви,
И злотвор се српски смрви

Тад' би мила,
Сјајна била,
Тако сјајна као пре!

Чича Марко (издишући упада у песму).

Закуните се:
За отаџбину жртвовати све!

Хор.

Тад би мила,
Сјајна била...

Сви (око чича Марка).

Кунемо се: крв за род дати,
За отаџбину све жртвовати!

Хор.

Тад би мила,
Сјајна била,
Тако сјајна као пре!

— КРАЈ —

СЕДЕЉКЕ

ЈЕДАН НАРОДНИ ОБИЧАЈ ИЗ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

описао

Михаило Ст. Ризнић

учитељ

Кад се приближе јесењи дани, и оберу пољски усеви, тада у селу настаје живље кретање. Улице сеоске оживе, а по њима од јутра до мрака врви старо и младо. Нарочито је у празничне дане пуно света по сеоским улицама. Тада ћете видети гомилице људи и жена, скоро пред сваким вратницама. Све је обучено у стајаће рубље, па весело ћерета, шали се или игра, пред домом својим. Старци поседали на клупе, или на мале троножне столичице, па зборе о свачему; а пред њима двори какво женско чељаде, са гостаром у руци, и служи им вино или ракију. Тада се уговарају: спреге, изори и позајмице; ту се пресуђују потрице; ту се претресају сеоске ствари и друге новости и т. д. све до мркле ноћи. У те дане, сељак је најспокојнији и најимућнији; пун му је и амбар и тор и обор, а Бога ми и кеса. То су златни дани за веселог сељака; дани, у које је он и сит и весео и од-

моран. Тада сељак обично плаћа „Богу Божје, а цару царево“, одужи се где је што узајмио преко лета, и нахрани, што но има реч, и алу и врану; — тада је сељак собом задовољан.

Али, тек се право весеље, у те дане види код сеоске омладине. На средини села, код општинске куће, или код школе; код сеоске цркве, или код записа; ту се у празничне дане скупља младеж обојега пола, да у игри и весељу проводи веселе вечери. Ту су најзгодпија места за састанке: за гледања и бегенисања; ту се праве веридбе и примају дарови, те кад зима наступи, пуно је по селу женидаба и удадаба и свадбених весеља.

А у радне дане (делник), кад год то време допусти, купе се сеоске девојке у малена јата, те крај јаснога огња заједнички: преду, плету и раде друге женске послове. Такви се скупови зову „Седељке“ у Браничеву; „Сеђанке“ у тимочкој крајини, а „прела“ у Шумадији. Но од та три назива најраширенији је „седељка“, па за то смо ми њега и усвојили, и њега ћемо се свуда при опису држати.

Седељке обично почињу од Госпођинских поста, па трају док снег не падне. У Звижду, Хомољу и Поречкој Реци, седељке трају и преко зиме; али тада се младеж не сабира на отвореној пољани, већ по домовима, у којима има девојака на удадбу, или код прошеница.

Седељке се обично граде на раскрсницама од сеоских путова; под сеоским записом, пред вратницама од дворишта, или на пространом дворишту у мали, где је доста девојака. Седељке се праве само у очи радних дана (тежатника, делника) а никако у очи светка и петка, или каквог било благога дана.

по коју јуначку песму уз гусле. За одмором настаје опет певање и то тако траје до зоре. Једна група момака не остаје дуже од једног одморка, па се креће на другу седељку; а друга група момака долази овамо, и то тако бива док се све седељке не обиђу.

Живећи више година у Источној Србији, ја сам прикупио доста седељачких песама, али је сигурно много више остало у народу не забележених. Све те песме могле би се поделити у три групе, т. ј. на девојачке седељачке песме, момачке седељачке песме и гусларске седељачке песме. Ми ћемо покушати да изнесемо неколико песама из сваког одељка, а са разних крајева Источне Србије, те да би се боље упознао и сам обичај. У овим песмама биће по нека реч такова, која се у књижевности не чује, али коју народ употребљава, па је због тога нисмо смели изоставити.

А сад да пређемо на саме песме, и то на

I.

Девојачке седељачке песме

Прва седељачка песма, коју заједнички певају у Алексиначкој Морави момци и девојке ова је:

Прва група девојака:

Киша ли пада
А трава расте,
И цвати цвеће
По брегу горе.
Травка на травку,
Мирно си лега;
А цвет од цвета
Нигде не бега.

— Све друство има,
Топло је свима!

Друга група девојака:

А ми девојке
Крај друм' седимо,
На огњу наше
Лице прлимо.
А на нас јадне
Нико не гледа
Свака си своју
Жичку препреда.
— И огањ букти, пред нама свима,
Опет крај огња свакој је зима!

Момци из даљине:

Убаве моме!
Лоше зборите,
Кад тако песме
Тужно појете.
Киша си пада
И на нас момке,
Цвеће си цвати,
За вас девојке.
Стичите огањ,
Да боље гори,
Певајте песме,
Све нек' се 'ори!
А уз вас и ми
Песме певамо,
Из тавне ноћи
На вас гледамо.
Још има млого
До беле зоре;

Ми ћемо с' вама
У ваше дворе!..

После ове песме певају се многе друге, и то наизменце и момачке и девојачке. Ако ко од момака има гусле и зна добро да пева, онда и он за време одмора отпева по једну, па се опет песма наставља од девојака.

Да наставимо даље, девојачке седељачке песме:

II

Поред мора порасла маслинка,
Под маслинком заспала девојка.
Дуну ветар од мора
Те сломи грану с' маслину
Разбуди младу девојку.
Сањива мома збораше:
— Бог нек т' убије ветрушко!
Што сломи грану с' маслину,
Те ме пробуди санану!
А леп сам санак уснила:
„На сан ми дошли три млади,
„Један ми даде јабуку,
„Други ми даде прстена.
„Трећи ме младу целува.
Шушкало грање с маслине:
„Тај што ти даде јабуку,
„— Свекар ти био до скоро.
„Тај што ти даде прстена,
„— Девер ти био до скоро.
„Тај што те младу целува,
„— Драги ти био до скоро.
„А што си млада сањала,
„До скоро с' очи гледала!

Из околине нишевачке.

III

Текла вода, текла, текла вода Моравица,
Текла вода, текла, текла вода Моравица.*)
Крај вароши Алексинца.
Туј ми рада платно бели.
Туд пролази младо момче.
Њега гледа бела Рада.
„Не стој Радо, не гледај ме,
„Однесе ти вода платно!
„Нек га носи, однела га!
„Ако буде Рада жива,
„Још боље ће изаткати;
„А тебе се нагледати

Из алексиначког Поморавља.

IV

Соко лети од јеле до јеле,
Крила шири од гране на грану.
У кљун' носи киту одољена.
Крила су му до краја сребрна;
Ноге су му до колена златне.
Гледале га из села девојке,
Гледале га, па су говориле:
„Ој Бога ти соко тица сива,
„Ко је тебе крила посребрио?
„Ко је тебе ноге позлатио?
„Ко ти даде киту одољена?
Говори им соко тица сива:
„Имао сам три сестре рођене,
„И све три сам удомио младе.
„Прва ми је у цара царица;
„Друга ми је у краља краљица;

*) Овако се пева сваки стих, два пута.

„Трећа ми је у паше косовског.
„Она, што је у цара царица,
„Та је мени ноге позлатила;
„Она, што је у краља краљица,
„Та је мени крила посребрила;
„Она, што је у паше косовског,
„Та је мени киту даривала;
„Даривала киту одољена,
„Да одолим муке свакојаке,
„Ко што она млада одолева,
„Робовање у Турчина грдног.

Из нишког Поморавља.

V

Спремале се девојке,
Спремале се у среду,
У среду младе да преду.
Две моме гори одоше,
Из горе дрва донеше,
И јасан оган кладише.
Две друге моме одоше
На извор воду да ваде,
Крај ватре друге да поје.
Треће две моме одоше,
У лојзе, гројзе да беру.
Из горе моме дођоше,
И јасни огањ кладише;
Од воде моме дођоше,
Крај огња друге појише;
Из лојза моме немаде,
Немаде натраг да дођу.
Натраг да дођу не знале,
Код пудара младог заспале!

Из тимочке Крајине.

VI

Мори Радо, бела Радо!
Мори Радо, бела Радо!*)
За тобом се Будим бије,
Будим бије, цар тугује;
Што ми Рада ближе није!
Цар собира силну војску:
Три стотине од спа'ије,
Шес стотина низамлије,
Па се крете белој Ради,
У дворове да ју води.
Бела Рада, 'абер нема
А за војску ни да чује!
Војска лети преко поља,
Док долете до дворова,
И залупа на капије,
На капије од авлије.
Бела Рада не дочула,
Већ то чула мајка њена,
Па говори белој Ради:
„Диг' се Радо, диг' се ћеро,
„Те отвори на двор врата;
«Неко лупа на капији,
„Може да су просиоци!
Скочи Рада, као вила,
Те отвори на двор' врата.
Ал' гле чуда пред вратима!
То не били просиоци,
Већ то били бесни Турци!
У'ватише белу Раду,
Метнуше је у кочије;
Па кренуше бој кочије
Отидоше ка Софије.

*) Сваки се стих понавља два пута.

Проговара бела Рада:
„Кочијаши, браћо моја,
«Уставите бој кочије
„Љуто сам се уморила
„Жеђ ме црна загушила.
„Додајте ми бир ножеве,
„Да расечем бир јабуку,
„Да оквасим уста моја.
Дадоше јој бир ножеве,
Неће Рада сећ' јабуке,
Већ прободе срце живо!
Мртва паде у кочије!

Око Сухе Планине.

VII

Израсла јела до неба,
Спустила гране до земље;
Под њу ми Јова болује
Крај Јове мајка тугује;
Тугује, сина питује:
„Што ти је, сине Јоване,
„Те лежиш болан преболан?
„А мајци твојој не кажеш?
Говори болан Јоване:
„Не питај, мајко, не питај!
„Болест је моја голема,
„Лека јој нема до неба!
„Трују ме, мале, душманке,
„Душманке, мале, наше сељанке!
„Оне ми лебде, мале, пред очи,
„И дању, мале, и у ноћи,
„Оне ми на сан до'оде,
„Оне ме у гроб одводе.

Из Ћупријског Поморавља.

VIII

Садих јелу на камену,
На камену крај обале,;
А остави младо јелче,
Виту јелу, да ми чува.
Ја отидох на далеко,
На далеко, преко мора,
И не дођо' за годину.
Младо Јелче књигу пише:
„Дођи, дођи, млад Јоване,
„Јела ти се при'ватила,
„Вите гране распустила,
„По врху је сунце греје,
„По средини пчеле зује,
„У корен је вода бије.
„Туј ми моме платно беле,
„Па све тебе помењују,
„Све у мене поглеђују.
„Дођи драги, дођи душо,
„Зај'дно јелу да чувамо!

Из Нишевачког Поморавља.

IX

Зора зори, петли поју,
'Оће да сване.
'Оће да сване.

Младо момче, коња јаше
'Оће да иде.
'Оће да иде.

Девојче му руком маје,
И ја ћу с' тобом.
И ја ћу с' тобом.

Момче њојзи одговара:
Врн' се девојко!
Врн' се девојко!
Кућа моја преко мора
Стићи не можеш!
Стићи не можеш!
— Створићу се мренка риба
Препливаћу га!
Препливаћу га!
Широко је Поморавље,
Пређ' га не можеш!
Пређ' га не можеш!
— Створићу се ластавица,
Прелетећу га!
Прелетећу га!
Висока је Шар планина
Пређ' је не можеш!
Пређ' је не можеш!
— Створићу се соко сиви,
Прелетећу је!
Прелетећу је!
Злу ја имам валилију
Удворет' је нећеш.
Удворет' је нећеш.
— Створићу се мелем благи,
Волеће ме сви!
Волеће ме сви!
Али неће мати моја
Злосрећница ти,
Злосрећница ти,
— Хоће драги и ти с њоме
Мен' ћеш љубити!
Мен' ћеш љубити!

Из Сврљига и Поморавља.

X

Девојка је зелен бор садила,
Бор садила Богу се молила:
„Дај ми Боже да мој бор порасте,
„Да се пењем бору под врхове,
„Те да видим то Косово равно,
„Где мој драги љути бојак бије.
„И да видим у том пољу равном,
„Ко ли гине, ко ли задобива.
„Кад ће драги са Косова поћи?
„Кад ће поћи, и оће л' ми доћи?
Ал' до бора на зеленој јели,
Закукала тица кукавица,
Па говори лепоти девојци:
„О чујеш ли лепота девојко,
„Нит' бор сади, нит' се драгу надај,
„Нит' се надај, нити ће ти доћи.
„Он је пао на Косову равном,
„И пао је славни царе Лазо,
„Пропала је српска царевина.
„Косе режи' а лице нагрди!
„Кукај млада од сад па до века
„Драги ти се повратити неће!

Из Алексин. Поморавља.

XI

Смиљ Смиљана смиљ по гори брала,
Смиље брала, па је залутала,
Налутала у горици војску,
И пред војском њеног старешину,
Старешину, Сибињанин Јанка.
Смиља Јанка Богом братимила,
Вишњим Богом и светим Јованом:

„Богом брате, Сибињанин Јанко,
„Изведи ме из горе зелене,
„Одведи ме до воде студене;
„Да оперем моје бело лице,
„Да с' напијем студене водице.
То је Јанко за Бога примио,
Изведе је из горе зелене,
Одведе је до воде студене.
Смиља сави скуте и рукаве,
Па се напи студене водице;
А кад изми то бијело лице,
Сину лице, к'о у гори сунце!
Сва се гора у сјај заодела!
Тад' говори Сибињанин Јанко:
„Кучко Смиљо, 'рђа те не била,
„Кад си знала да си тако лепа,
„Што си мене Богом братимила,
„Вишњим Богом и светим Јованом?
И ту Јанко клетву погазио,
И грехоту Богу учинио,
Смиљанино лице обљубио!
Љуто куне Смиљана девојка:
„Маџарине, проклето колено!
„Не дошао здраво са Косова,
„Убиле те девојачке клетве!
И што рече Смиљана девојка,
Што год рече, код Бога се стече.

Из Алексинач. Поморавља.

XII

Јесам ли ти Јелане,
Говорила дивна јело,
Да не растеш јелане,
Да не растеш, дивна јело!

Покрај пута, јелане,
Покрај пута, дивна јело!
Где пролази, јелане,
Где пролази, дивна јело!
Царска војска, јелане,
Царска војска, дивна јело,
Те ти крши, јелане,
Те ти крши, дивна јело!
Вите гране, јелане.
Вите гране, дивна јело!
Те се кити, јелане,
Те се кити, дивна јело!
С' твоје гране, јелане,
С' твоје гране, дивна јело!

Из Браничева.

XIII

Заспало девојче,
Брегу на камену,
Дрену на корену,
Момку на колену.
Будило је момче:
„Диг' се диг' девојче,
„Брег се под нас крши,
„Обала се руши,
„Дрен се већ и нија,
„Дол' је провалија!
— „Ој не бој се момче
„Збори му девојче,
„Брег нека се свали
„Камен нек с' обали,
„Дрен нек доле иде,
„Ја да идем нећу!
„Жалићеш ти моје,

Паја се тици мољаше:
Хеј, мољаше!
Немој ми гројзе зобати,
Хеј, зобати!
Јел' ја ћу тебе стрељати.
Хеј, стрељати!
Говори тица косовка:
Хеј, косовка,
„Немој ме Пајо стрељати!
Хеј, стрељати!
Док љубу немаш у лугу,
Хеј, у лугу.
Кад љуба дође, на ружу,
Хеј, на ружу!

Из Алексиначког Поморавља

XVIII

Пила риба воду,
На моравском броду,
Воду пила, па зборила:
„Хеј броде, броде,
„Мој велики роде,
„Где ли ми оде?
„Куд' ли ми се дену?
„У туђу земљу немачку.*)

Из Врањског и Нишев. Поморавља.

XIX

Каравиље лале мој,
Кара ли те мајка?

*) Ова песма подсећа на сеобу Срба из Топлице у Аустро-Угарску.

Хеј, хој, лале мој!
Кара ли те мајка?

Нит' ме кара, лале мој,
Нит' ме разговара.
'Еј, хој, лале мој!
Нит' ме одговара.

Већ ме праћа, лале мој!
На Дунав, на воду.
Хеј, ој, лале мој!
На Дунав, на воду.

Да ја видим, лале мој
Куда Дунав тече.
'Еј, ој, лале мој!
Куда Дунав тече.

Дунав тече, лале мој.
Испод Београда.
'Еј, ој, лале мој!
Испод Београда.

Испод града, лале мој!
Три косача млада.
'Еј, ој, лале мој!
Три косача млада!

Пуче пушка, лале мој,
Из зелена луга.
'Еј, ој, лале мој!
Из зелена луга!
Те ми уби, лале мој,
Три косача млада!
'Еј, ој, лале мој!
Три косача млада!
Један рече: лале мој:
Јаој моја мајко,
'Еј, ој, лале мој!
Јаој! моја мајко!

Други рече, лале мој!
Јаој моја селе!
'Еј, ој, лале мој!
Јаој моја селе!
Трећи рече! лале мој!
Јаој лепа из села девојко!
'Еј, ој, лале мој
Из села девојко!

Из Браничева.

XX

Крај Дунав' коло играло,
Из кола мома говори:
„Ко може од вас младиње,
„Тихо Дунаво да преплива?
Из кола Вељко изађе,
У тихо скаче Дунаво,
До прве дође отоке,
Па отуд младић говори:
„Не дајте, верна дружино!
„'Ала ме нека прогута,
„Од ногу па све до колена!
Сви момци доле гледаше,
Не гледа Ружа девојка.
Вељко си даље пливаше,
До друге стиже отоке;
Па отуд младић говори:
„Не дај ме, верна дружино!
„'Ала ме нека изеде,
„Од ногу па све до појаса!
Сви момци земљи гледаше,
Не гледа Ружа, девојка!

Вељко си даље пливаше,
До треће дође отоке;
Па отуд младић збораше:
„Не дајме, верна дружино!
„Хала ме нека прогута,
„Од ногу па до рамена!
Сви момци доле гледаше,
Не гледа Ружа девојка;
Већ скину рубу свилену
У тихо скочи Дунаво!
Из Дунав' Вељко говори:
„Ој Ружо, душо рођена,
„Ој Ружо цвеће, шарено!
„Не кваси тело господско
„Не мрси косе свилене.
„Не лубај груди убаве,
„Не сломи руке мекане.
„Ја пробам Ружо, дружину,
„И твоју љубав једину!

Из Поречке Реке.

Сем оваквих песама, певају се и друге шаљиве и пригодне песме на седељкама. Ми ћемо навести само две, колико да се види њихов значај; и ако их има повише, и отимају све више маха на седељкама у место озбиљних и достојанствених песама.

Сву ноћ предох, ништа не опредох,
Само драгом гаће и кошуљу.
И то драго вечерас не прође,
И то драго вечерас не дође;
Кучка да сам! ако више предем!

Девојци, која радећи прва задрема; или, која је на седељку дошла па неће да пева и да буде весела, тој обично певају ову песму:

Легај ми легај, врнду'о,
За теб' и није седељка;
Већ дрвен кревет, постеља!
За козу није ливада!
За јарца нису земичке!
За тебе нису игличке!

Из Тим. Крајине и
Алексиначког Поморавља.

Сад да наведемо неколико песама, које момци певају на седељкама и то или сами, или два и два у друштву са девојкама.

II

Момачке седељачке песме.

I

Сву ноћ идо' ђидо
Сву ноћ идо' млади Ђидо,
Ништа не украдо!.
Ништа не украдо'!
Кад би зора, Ђидо,
Кад би зора, млади Ђидо,
Украдо' девојку!
Украдо девојку!
Па је бацих, Ђидо,
Па је бацих, млади Ђидо
За собом на коња!
За собом на коња!
Однесох је, Ђидо,
Однесох је, млади Ђидо
Двору господскоме,
Двору господскоме,

Па је љубим Ђидо,
Па је љубим, млади Ђидо.
Док зора заруди!
Док зора заруди!
Она мене Ђидо,
Она мене, млади ђидо,
Кад год се пробуди!
Кад год се пробуди!

Из Браничева и Ресаве.

II

Јеси л' чула Маро?
Јеси л' чула душо?
Ресавске јунаке:
Је си л' вид'ла Маро?
Је си л' вид'ла душо?
Какве коње јашу?
Какве сабље пашу?
Како вино пију?
Како Турке бију!
Како срму носе?
Како се поносе?
Маро Ресавкињо!
Маро јунакињо!
Је си л' вид'ла Маро?
Је си л' вид'ла душо?
Ресавске јунаке:
Како кола вију?
Како Турке бију?
Како цуре љубе?
Па како се носе?
Како се поносе?

Из Ресаве.

III

Ову песму певају мешовито момци и девојке.

Момци:

Ој девојко душо моја
Ти ћеш моја љуба бити!

Девојке:

А ја нећу твоја бити.
Створићу се мренка риба,
Сакрићу се у водицу,
У водицу под крљицу.

Момци:

А ја, јунак мрежу имам,
Бацићу је у водицу,
Уловићу ту рибицу;
Па ћеш моја љуба бити!

Девојке:

Створићу се сојка тица,
Одлетећу у шумицу,
Сакрићу се за гранчицу,
За гранчицу, у ракљицу.

Момци:

А ја, јунак стрелу имам,
Отићи ћу у шумицу,
Поранићу сојку тицу,
Па ћеш опет моја бити!

Из Поморавља.

IV

'Еј жалила се бела була,
Етум, те тум, те,

’Еј, жалила се Кара Ђорђу
Бре! бре! бре!
’Еј, тужила је Хајдук Вељка
Етум, те тум, те,
’Еј, тужила је Хајдук Вељка,
Бре! бре! бре!
’Еј, што јој ломи виту снагу
Етум, те тум, те,
Хеј, што јој ломи виту снагу
Бре! бре! бре!
Хеј, што јој мрси русе косе
Етум, те тум, те,
Хеј, што јој мрси, русе косе,
Бре! бре! бре!
Еј, што јој љуби бело лице
Етум, те тум, те,
Хеј, што јој љуби бело лице,
Бре! бре! бре!
Еј, говори јој Кара Ђорђе:
Етум, те тум, те,
Хеј, говори јој Кара Ђорђе:
Бре! бре! бре!
Хајд’ одатле бела було!
Етум, те тум, те,
Хајд’ одатле бела було!
Бре! бре! бре!
Ја не могу Вељку судит’
Етум, те тум, те,
Ја не могу Вељку судит’
Бре! бре! бре!
Јер је Вељко, добар јунак
Етум, те тум, те,
Јер је Вељко, добар јунак.
Бре! бре! бре!

Он Крајину моју чува,
Етум, те тум, те,
Хеј, он Крајину моју чува
Бре! бре! бре!
И крајинско вино пије,
Етум, те тум, те.
Хеј, и крајинско вино пије
Бре! бре! бре!
Видинлије страшно бије,
Етум, те тум, те,
Хеј, Видинлије страшно бије
Бре! бре! бре!
А снага је за ломљење,
Етум, те тум, те,
Хеј, а снага је за ломљење,
Бре! бре! бре!
Бело лице за љубљење!
Етум, те тум, те,
Хеј, бело лице за љубљење
Бре! бре! бре!
Руса коса за мршење,
Етум, те тум, те,
Хеј, руса коса за мршење
Бре! бре! бре!

Из Крајине.

V

Јеси ли се наспала?
Дилбер Анђелино ле!
Море, јеси ли се наспала?
Две вечери без мене,
Дилбер Анђелино ле!
Море две вечери, без мене?

Треће вече ја дођох,
Дилбер Анђелино ле!
Море, треће вече ја дођох.
Тебе дома не нађох,
Дилбер Анђелино ле!
Море, тебе дома не нађох!
Већ те нађох сред села,
Дилбер Анђелино ле!
Море, већ те нађох сред села!
Где с' кметови збор збориш,
Дилбер Анђелино ле!
Море, де с' кметови збор збориш
И с' попови бир режеш,
Дилбер Анђелино ле!
Море, и с попови бир режеш!

Из Поречке Реке.

VI

Радован се на рај наслонио,
Па из раја у пакао гледи,
И ту виде Јелу удовицу.
Горе њојзи руке до рамена,
И горе јој ноге до колена,
И гори јој теме на врх главе!
Говори јој млади Радоване!
„Ој Бога ти, Јелке удовицо,
„Кад те питам, право да ми кажеш:
„Шта си тако Богу сагрешила,
„Те ти горе руке до рамена
„И горе ти ноге до колена,
„И горе ти коса на вр' главе?
Говори му Јела удовица:
„Кад ме питаш, право да ти кажем.
„Три пут' сам се удавала млада,

„И сва три пут пасторке имала.
„Они мене лепо зваше: мајко;
„А ја им се лоше одазивах.
„Једно рече: „Дај ми 'леба мајко,“
„— А ја сам га земљом заранила:
„Друго рече: „Дај ми воде мајко,“
„— А ја саи га крвљу напојила:
„Треће рече: „Опаши ме мајко,“
„— А ја сам га змијом опасала!
„И љуто сам дете проклињала
„— Нај ти појас, мртвог те пасали!
„А кад су ми деца поодрасла.
„Сви рекоше: „Срежи нам одело“
„А ја сам им о камен резала!
„И овако децу проклињала:
„— Кад порасте студено камење,
„Тад порасли и моји пасторци!
„А то Богу није мило било,
„И ту сам се грдно огрешила,
„И грехоте Богу учинила,
„И вечите муке заслужила.

Из Доњ. Милановца.

VII

Што Морава пену носи,
И у пени шарен сандук, —
У сандуку лепа Мара.
Лепа мара проговара:
„Кој отвори шарен сандук,
„Онога ћу љуба бити.
Отуд' иду три Маџара,
Отварали не могали,
Оставили па отишли.
Отуд' иду три Бугара,

Отварали не могали,
Оставили па отишли.
Отуд' иду три Србина,
Три Србина чобанина,
Отварали, отворили;
Лепој Мари говорили,
„Оћеш наша љуба бити?
Проговара лепа Мара:
„Ја вам могу бити друга,
„Ал' не могу бити љуба,
„На вас красна три јунака
„Сва тројица једнолика
Ко' три бора три велика!

Из Ресаве

VIII

Ала имам снагу, виту као јелу!
Мајка је роди, отац је 'рани,
Пуцајте душмани!
Ала имам тело, — као млеко бело!
Мајка га роди, отац га 'рани,
Пуцајте душмани!
Ала имам лице, — као јарко сунце!
Мајка га роди, отац га 'рани,
Бог ми га даде, душмани!
Ала имам очи, — срце да си скочи!
Мајка их роди, отац их 'рани,
Бог ми их дадс, душмани!
Ала имам веђе! — ко' пијавке, смеђе!
Мајка их роди, отац их 'рани,
Пуцајте душмани!
Па што имам уста! — Као шећер — пуста!
Мајка их роди, отац их 'рани,
Бог ми их даде, душмани!

Ама имам зубе, — кога да не љубе?
Мајка их роди, отац их 'рани,
Цркните моји душмани!
Па што имам гласа, — мртва да пробудим,
Мајка га роди, отац га 'рани,
Бог ми све даде, душмани!

Из Алексиначког Поморавља.

IX

Пуна градина бел' босиљак.
А ја млађан не накити се,
Не накити се, не насити се,
Да је од туге, — ни пола муке,
Већ од сељани, моји душмани.
Кад год ме виде, увек ми прете:
„Да ми поломе плот на градине,
„Да ми погазе цвеће на леје,
„Да ми одведу прошену драгу!
А ја па њима, овако зборим:
„Чујте сељани! чујте душмани!
„Ја браћу имам, што коње јашу,
„Што коње јашу, што сабље пашу;
„Код цара служе, са цара зборе
„Са цара зборе: да ме удоме!

Из Нишевачке.

X

Јова шета по Беломе граду,
Па се вије по нове чаршије.
Гледале га грађанске девојке,
Гледале га па су говориле:
„Мили боже, да лепа јунака!

„Кад би срећа на мене гледала,
„Моме би' га двору дотерала.
„Дала би' му пола Бела града,
„Дала би' му моје лице бело,
„Дала би' му моје очи црне,
„Дала би' му моје косе вране,
„Дала би' му и срце и душу!
„Нек' ме љуби, док му срце жуди,
„Нек' ме грли, кад год се пробуди.
„Дођи Јово, убили те јади!
„Сустигле те девојачке клетве!

Из Нишевачког Поморавља.

Сем ових момачких песама, које се певају у групи, чуо сам више пута на седељкама по где кога момка да пева уз гусле. Ово нарочито бива онда, кад је мало мушкога друштва, те се не могу да певају друге песме. Ово бива чешће у Тимочкој Крајини и Алексиначком Поморављу, у другим крајевима Источне Србије већ је ређа појава.

У овој прилици гуслар најрадије пева песме, са љубавном садржином, и оне где се прича о удадби и о женидби наших јунака. Нарочито се радо опевају славна дела: Краљевића Марка, Обилић Милоша, Хајдук Вељка и Сибињанин Јанка. У тимочкој Крајини радо се у песмама спомиње некакав Стојан.

Ми ћемо од ових песама навести само три, колико да се јасније види сам обичај; а осталу збирку оставићемо за други пут, да је у једној целини изнесемо.

III

Гусларске седељачке песме.

I

Грујица дијете и црни Арапине.

Закукала сиња кукавица,
На Јастрепцу, високој планини,
Без земана око Митров' дана.
То је чуо Грујица дијете,
У зеленој гори са дружином,
Па говори Старини Новаку:
„О мој бабо, Старина Новаче,
„Што то кука сиња кукавица,
„Без земана, око Митров дана,
„А под зиму кад јој није време?
Говори му Старина Новаче:
„Мило дете, млађани Грујица,
„То не кука тица кукавица,
„Већ то цвили млада удовица,
„У Крушевцу граду бијеломе.
„Осили се неки Арапине,
„Преко ове, Јастребца планине,
„Па све роби жене и девојке,
„И убија млађане јунаке.
„Нит' се може који оженити,
„Од зулума црног Арапина!
Ал' говори Груја лудо дете:
„О мој бабо Старина Новаче,
„Срежи мене рухо девојачко,
„Скупи мене кићене сватове,
„Опреми ме преко горе чарне,
„Ка Крушевцу граду бијеломе,
„Да ја видим црног Арапина,
„Хоће л' и мен' млада уграбити?

То је њега Новак послушао,
Среза њему рубу девојачку,
А под рубом оклоп и оружје,
Скупи њему стотину сватова;
Све бираних, по гори хајдука,
Па га прати преко горе чарне;
А он седе на врх Страцимира,*)
Па одатле гледа у долину,
У долину у ту жупу равну
Шта ће Арап радит са Грујицом?
Свати језде кроз гору зелену,
Гором језде, гора одјекује.
Глас допаде црном Арапину:
„Да му иду кићени сватови,
„Ка Крушевцу граду бијеломе.
Ал' и Груја друштву говорио:
„Чујете л' ме кићени сватови,
„Чим видите црног Арапина,
„Побјежите у гору зелену,
„Западните дрвљу за бусије,
„Па гледајте из те горе чарне:
«Како ћу ја њега дочекати
„И с црном га земљом саставити!
У то доба Арап пред сватов'ма!
Прште сваки у гору зелену,
На друм' оста лепота девојка!
Њој допаде црни Арапине,
Па је пипа по недрима меким
И овако млади говораше:
„Бог убио твоју стару мајку,
„Што те тако удомила младу,
„Удомила младу, без дојака!
Говори му лијепа девојка:
„Не брини се црни Арапине,

*) Највећи вис на Јастрепцу.

„Не чуди се мојој старој мајци,
„Ја јој бејах јадна, јединица,
„Па је мати једва дочекала,
„Да удоми мене 'вако младу.
„Скини мене са коња витеза,
„Додај мене злаћане папуче,
„Па ме води твојој танкој кули,
„А ја ћу ти и на двору расти.
„Све се бојим од мојих сватова,
„Да ме опет не преотму младу!
Говори му црни Арапине:
„Не будали лепото девојко,
„Ја се никад уплашио нисам,
„Ни од љутог Старине Новака,
„А камо ли од влашки козара!
— У том чу се из горе зелене:
„Удри Грујо! отпале ти руке!
Препаде се црни Арапине,
Па говори лепоти девојци:
„Лепа цуро, ко то отуд, виче?
„Не беше л' ти Груја у сватов'ма?
„— Какав Груја, убили га јади!
„Ја га никад ни видела нисам!
„Докле бејах на дому девојка,
„Чешће су ми Грују помињали,
„И још чешће њега проклињали,
„Што нам краде по планини овце.
„То што вичу сада по планини,
„То ће бити планински козари;
„Ако би се и од њи' бојао,
„Не би био рода јуначкога!
„Него дај ми те папуче златне,
„Нешто су ме ноге забољеле.
Превари се црни Арапине,
Превари се, уједе га гуја,

Па се саже до земљице црне,
Те невести ногу прахватио
И папучу златну наместио.
Тад' је Груја мача повадио,
Те удари црног Арапина,
Преко леђа у сред срца жива!
Арап паде у зелену траву,
Арап паде, дружина допаде,
Те Арапу одсекоше главу!

Из Алексиначког Поморавља.

II

Млади Стојан и паша Совиски.

По'вали се млад' Стојане,
Млад' Стојане, у кавнне:
Да има коња гојена:
Да има сина рањена,
И дилбер љубу Јованку.
Коњче му вреди три града,
Синче му вреди пет града
Јованка више од сви градови
Градови, као Цариград.
Ту 'валу ветар разнео,
Од земље па чак на море,
Од мора пак до Стамбола.
Тој чуо паша совиски,
Па збори на тиј сејмени;
„Сејмени, млади сејмени,
„Идите на куд Нишаву,
„У туј земљу Србију;
„Стојана младог вржите,
„Код мене кучку водите;
„И с њега коња гојена,

„И млада сина рањена,
„И дилбер фату Јованку.
Сејмени млади скочише.
На бесне коње седоше,
На пут се даљни кретоше,
Србији земљи дођоше,
Стојана младог фатише,
На бесна коња врзаше,
У град Совију однеше!
Говори паша совиски:
„Стојане, ђаур Стојане,
„'Вала се твоја дочула,
„Од земље паке до мора,
„Од мора чак до Стамбола:
„— Да имаш коња гојена,
„Да имаш сина рањена,
„Да имаш љубу Јованку.
„Коњче ти вреди три града,
„Синче ти вреди пет града,
„За љубу мере не има!
Говори млади Стојане:
„— Чуј мене, пашо совиски,
„Ја имам коња гојена
„За мене, пашо, спремљена:
„Ја имам сина рањена,
„За мене, пашо, рођена;
„Ја имам љубу Јованку,
„За мене, пашо, прошену.
Паша му опет збораше:
„Деде ти млади стојане,
„Да мегдан љути бијемо
„Да гојне коње тркамо,
„По равно поље совиско.
„Па који од нас добије,
„Нек' води коња гојена,

„Нек' води сина рањена,
„Нек' љуби љубу Јованку!
„Ако ли ти мене достигнеш,
„На час ти була најлепша,
„На час ти благо големо
„Из целог града Совије!
Стојан му ни реч не рече,
На гојна коња потече,
Низ равно поље утече,
А за њим паша полете.
На бесном коњу арапском.
Кад беше стојан на среди
Пуче му коњу коланче!
Љуто ми пишти Стојане:
„Ој леле мене до Бога!
„Изгуби' коња гојена,
„Изгуби' сина рањена.
„Изгуби лепу Јованку!
Коњче му вришти по поље
Газдине гледа невоље.
Ал' нешто као да рече:
„Не бој се млади Стојане,
„Настави коњу колане;
„А он ће стићи до краја
„До краја поља совиског.
„Све паше море, цареве!
Стојан си рипи са коња
Коњу настави колане,
Па прну преко пољане,
И за час стиже и прође
Беснога пашу совиског
Сас ветар пашу обори!
С коња му ребра поломи,
Па оде преко чаршије,
Да пије љуте ракције!

По са'та време протекло,
Док пашу коњи донели
Он пишти како кукавче
Пиштећи 'вако лелече:
„Стојане млади Стојане.
„Џабе ти коњче дебело,
„Џабе ти двори и благо;
„Џабе ти пола Совије,
„Не тражи моје Аније (буле).
А млад му Стојан говори:
„Коња си имам хубава.
„Турско ми благо не треба,
„Ал' була твоја, красна је
„За тебе пашо и није.
„Њу хоћу пашо за себе,
„Да двори пашо пред мене,
„Да жали пашо, за тебе.
Кад чуо паша совиски,
Од једа пао на земљу
У тешку лего постељу
Изње се више не диже.
А бела була Анија
Стојану беше милија
Нег' цела варош Совија.

Око Старе Планине.

III

Сибињанин Јанко у тамници.

Шта се бели горе у планине?
Да л' је иње, ил' бело ковиље?
Ил' девојке бело стиру платно?
Или војска пење чадорове?
Ил' јунаци беле коње шећу?

Ил' чобани бела стада крећу?
— Нит' је иње, нит' бело ковиље,
Ни девојке бело стеру платно,
Ни по гори шатори се беле,
Ни чобани бело стадо крећу,
Нит јунаци беле коње шећу:
Већ то јесу три голема снега.
Један лањски а други полањски,
А трећи је од ове године.
Из њих тече река Раваница,
Она тече крај тврдих тамница.
У тамници нигде никог нема,
До јунака, Сибињанин Јанка,
И крај њега два сива сокола.
Месо сече Сибињанин Јанко,
Месо сече те соколе храни,
Сузе рони те соколе поји,
Косе стриже те им гнездо гради!
Једне ноћи, око пола ноћи
Закликташе два сива сокола,
Па падоше на рамена Јанку,
Те се крил'ма од нечега бране.
Говори им Сибињанин Јанко:
„Ој Бога вам, моје тице сиве,
„Да л' сте гладне меса дебелога?
„Ил' сте жедне студене водице?
„Или вам се, тице, досадило,
„Робовање у тамници хладној.
„Ако вам се, тице, досадило,
„А ви прн'те тамници на прозор,
„Одлетите ви до двора мога,
„Па видите шта на двору раде,
„Надају л' се старом господару?
Говоре му, два сива сокола:
„Не прађај нас, добри господару,

„Ми смо синоћ дошли од дворова,
„Видели смо твоје беле дворе.
„Двори су ти поодавно пусти,
„На дворишту пелен цвеће расте,
„А по башти дрва огорела,
„На њих често кука кукавица.
„Једна кука јутром и вечером;
„Друга кука око пола дана;
„Трећа кука никад не престаје!
Говори им Сибињанин Јанко:
„А знате ли, моје тице сиве,
„Ко су оне кукавице сиње?
„Та, што кука јутром и вечером,
„То је моја сестрица Јелица;
„Та, што кука око пола дана,
„То је моја љуба несрећница;
„Та, што кука, никад не престаје,
„То је моја остарела мајка!

Из Алексинач. Поморавља и Ресаве.

На крају ових песама напоменућу још и то: да се на седељкама сем певања још и прича и загонета. Ту се чују свакојаке доскочице и бројенице које ћу ја другом приликом изнети. Обичај овај веома је стар. Али из године у годину он се квари, нарочито томе помажу мушкарци, те сад ретко који домаћин пушта своју кћер на такве заједничке радове. Није далеко време, кад ће седељака сасвим нестати; тада ће се изгубити и оне лепе песме, које се на седељкама певају. За то сам ја и прибележио овде најлепше, те да им се бар у књижевности спомен сачува.

Концем фебруара 1892. год.
У Прњиловици.

СЕРДАРЕВА КЋИ.

(уломак)

> Немојте ми никад казати да се јуначка крв узалуд пролила; она шаље јеку која грми кроз све вјекове.
>
> *(Валтер Скот)*

I

Зора праши....
Вукосава красна
са капцима слатко приклопјеним,
сјетна чела... ал' пунашне снаге,
на постељи гојећи се сновим'
што се јутром јатомице врзу....
своје витко тијело одмара.
Буде л' санак одјек жељâ јаве...
прса јој се надимају витка
рекао би е се душом прашта;
кад с' уморе... онда уздах дирну...
и он лако прô усана пирну.

Почивајући за зору не мари —
нит' ју маме нит' јој занос кваре
мноштво ружâ росом покапаних

првим прашком зорице румене — —
мало хаје јер Даница бл'једи —
нестаје је... старим путем сл'једи.

На врх гране већ и славуј стао,
прска капи са лакога перја —
накострешен са смрзлице ра̂не...
крилца шири, кад и кад се кљуне,
а пјесме му танкоситни звуци
разл'јежу се кроз лиснато грање;
абер даје... да би шеве мале
са царићем својим запјевале.

Цјела зора у укупном складу
ко̂ да тражи чим би да зачини,
да намири што ће да изгуби
трептајућу на Истоку зв'језду.. —
как' би чарна још чарнија била;
с тога шапће, тепа... да устане
Вукосава — прекаљено злато!
Вишњи Бого коју као да је
у накнаду зори намјенио — —
да с њом дружи, да с њоме ужива;
— она неће —
у прошлости тражи...
мило Српство!... па о њему снива:
„Ман' се зоро! слатко ми се спава:
ту је наша велика држава,
српска сила.. слава.. и слобода..
од Дунава до мора сињега!
Ту је Призрен царска пр'јестоница,
царски двори и столови златни:
по њима су орли двоjеглави
и грбови нашијех земаља
искићени драгијем камењем.

По дворова скрлет и кадифа,
до дворишта многа рисовина — —
још од свуда мрамор приступио...
цас ме бије... од силна госпоства!
На Бистрици, на води студеној,
у сред града стоји задужбина...
од ње љепше у свијету нема —
градило је Душаново благо;
намастир је светог Аранђела
крсно име куће Немањића!
Црква дивна! стубови је вежу
и облуци дл'јетом изведени;
стесала их вјештакова рука.
Ту су с неба пали херувими...
дивну цркву пјесмом зачињели,
дивном пјесмом вјере православне;
по сводова разносе се гласи —
а кубета дрхћу и играју.
На дверима протопоп Недјељко
у одежди брадом до појаса...
бјеља му је но на гори снијег;
за пјевницом млађи духовници — —
па у славу Бога истинога
и за здравље цара самодршца — —
ту се јутром служи летургија,
а с вечери читају бденија.

— — — — — — — — — — — —

„Ман' се зоро! слатко ми се спава;
хеј! у Скопљу на р'јеци Вардару!..
(зелен Вардар кô зелена трава
пир пирујући — кроз своје корито,
размеће се као игдје р'јека.)
ту је Душан царски заогрнут...
на глави му зрно бисерово,
златну круну прекрилило листом;

у руци му владарско знамење.
Сакупио све по избор људе,
сву властелу велику и малу,
све јунаке из првога реда,
државнике, здумне савјетнике,
свих дванаест смирених владика
с Јанићијем старим патријаром — —
па им мудре законе издаје.
Издаје им златне установе —
рад правице у србинском дому,
рад поретка бољег од бољијех...
и рад звека државничке свјести.
Није шала српски Душан силни,
нису шала ратови његови — —
све побједа једна иза друге,
једна другој омаћи не даје...
куд се крене руши и осваје!

— — — — — — — — — — — —

Ман' се зоро! слатко ми се спава:
Маџари се у страху заклињу....
заклињу се — не ће преко Саве;
три су пута грдно пострадали..,
изгубили Сријем земљу равну —
изгубили сву богату Мачву —
утујили кланце и богазе —
све од Жиче — седмоврате Жиче,
до обалâ тихога Дунава!
Андроник је, Грче, пресвиснуо...
све од јада е надбит' не мог'о
цар-Душана и његову војску;
не могао... већ пустио редом
простор многи и градове многе
до Солуна мору на обали;
напустио силом допустио...
да над њима српско сунце грије...

да с' на њима српски орô вије!

— — — — — — — — — — — —

„Ман се зоро! слатко ми се спава:
од Шара се ошмрк отиснуо — —
страшан ли је!..
Кроз њега се барјаци промичу:
— од јабукâ и крстова златних —
од калпака, окованих пера —
од колајнâ, коластих азџија —
од штитова и сабаља бритких —
од копаља лаких коштуница —
сипље бљесак на свакоју страну!
Фрхте коњи — упријеко скачу,
дижућ' главе пропињу се често,
топузине лете под облаке
па се враћу у јуначке руке.
Хиљадама црних гавранова
извило се над ошмрком пустим...
сило гракћу... веселе се ручку
од јуначког и коњскога меса;
— кô громови кад с прољећа сукну...
тутањ тутњи спр'једа и озади —
потреса се горда Византија!
Виде Грци чудо не виђено...
дивно знаду што им Душан спрема:
и ено их!...
с Турцим се братиме..
преко мора у Азији Малој
пружају им обадвије руке...,
по што за што.. да им помоћ даду,
да с' одрже у свом Цариграду!

— — — — — — — — — — — —

„Ман' се зоро! слатко ми се спава:
мани, мани све љепоте твоје — —
ухо т' слуша...

ал' срце не слуша... —
срце слуша...
чим га душа куша.. —
душу дражи...
што Србина снажи.. —
ту је наша велика држава,
српска сила.. слава.. и слобода...
од Дунава до мора сињега!
Ту је Србин!..
ту је српство мило!..
цјелином ми душу освојило!!"

Снива.. снива.. — небесно јој чело
зној пробија; сред борица танких,
вреле капи — бисер драгоцјени...
скупљају се — поточиће праве — —
и онда се мртво разилазе
по странама анђеоског лица,
крајем густих мрких обрвица.

*

Ка вратима малене одаје
без накита просте ал' мирисне,
гдје Спаситељ у наручја мајци
бл'једа лика... шенишнова зрна[1] —
мукло сија...
поред плама канђеоца малог,
које цкили, пуцка, и превија.
Зар уреса да би љепшег било
са бисером ил' млетачким златом,
нег' што одсјај дјевојачког лица...
и уздаха њена миомирна...

[1] Народ у Боци и Црној Гори вјерује, да је само такова икона чудотворна.

(писац)

реси скромну сељачку одају
у јуначкој земљи Херцеговој ?...
Ка вратима малене одаје,
момче Стојан забринуто ступа
у опанцим' са кораком лаким — —
ни да трене самим оком неће...
док не види да л' му чедо спава,
да л' почива душа мирисава.

Јунак диван кô сунчани пламен
што с' пред вече са врховим праштa.
Под фесом му густа коса сјаје
црња јој је од поноћи саме,
дуги му се објесили брци
кô гаврану уморена крила
Очи веле... што му прса таје...
која крију многе осјећаје...
која но ће скоро да прекипе...
на освету да срце искале — —
да покају од Косова дане,
многом братском сузом покапане.

На плећ'ма му зелена долама
извезена скадарским гајтаним'
црвенијем од мекане свиле;
по долами токе запучио,
потпуно је прса заштитио,
јер се нада газит' ватру живу.
Чифт му у пас ђаковских[1] пушака,
које но су сребром извезене,
најчистијем што позлате не ће...
да се злате за годину дана.
Међ' пушкама задјенуо зором

[1]) У Ђакову у Старој Србији кушьене,

бјелокорца фочанске[1]) направе,
што при нокту тилут му превија...
у покос би длаку пресјекао;
пуст не остô... бљесне у јунака...
као силна муња из облака!
Џевердан је руком пригрлио,
уз раме га десно прислонио;
(мушки понос)
на њему је седам златних пафтâ,
цијев му је жицом преплетена
у пресумит врху до нишана.
гвожђе му је слатко и уздано — —
бој да бије три године дана...
прско не би или иштетио.
Зоран Стојан, наочит и једар
витез мио...
сватовски се јутрос наредио.

„Вукосава! — устај жељо жива
да се роду опознили не би...
дан рочишта већ је на помолу!“
Она снива...
Најстрашнију клетву
која но се у сјен претворила...
кроз крвавих пет стотин’ година — —
прахом никла из гробова славних,
прадједовских!...
Издигла се у висине даљне,
над површјем небесима леће...
Србу сл’једи... куне и преклиње...
не да мира ком је срце хладно,
кад се поклич убојан разлеже:
— за крст часни и слободу златну! —
Савјет даје да с’ опет окупи

[1]) Из Фоче у Босни гдје се народни ножеви врло ваљано праве. (писац)

измучено стадо разагнато...
са неслоге... у оковим' тешким',
и уждене у једну торину...
под кључевим' једног господара;
соколи га... и јунаштвом жари...
„сад је хора!...
на ноге се смјели осветари!
Нек пропоје Равијола вила
у Мирочу високој планини,
с крај клисуре нек се опет јави
у одори са злаћеним' крилим'...,
коју везло тридесет чарних вила...
бистром капљом са планиског цвјећа...
на језеру при заходу сунца.
Гласна пјесма пробудиће Марка
у пећини из дремежа давног.. —
пробудиће слободе јунака;
турит' ће се на рамена Шарцу,
пројахати по градовим' знаним',
здравити се са новим јунацим'... —
тек се онда опростити свјетом..,
са Србином!..
са слободним цв'јетом!“

Снива.. снива..
чудну слику виђа!...
пред њоме је бабо Радоване!... —
какве ли му страховите р'јечи:
„Кад ме оно Турци посјекоше
Крај Зубаца изнад Суторине,
скидоше ми златан прстен с руке,
запалише кулу са чардаком
и јединца заробише сина.
Ја не жалим своју русу главу
мушку сам је мушки замјенио..

нити жалим кулу са чардаком —
шта ће пуста без обране кула;
жалим само-ој! те како жалим,
љуто жалим дијете Богдана,
а још више *златан прстен с руке,*
што га б'јесни турци однесоше — —
однесоше — с њим се понијеше — —
некоји се међ' дружином хвали:
„„Златан прстен дин-душмана стара —
слова пишу: Радован сердара!““

Прô снијежног Вукосаве чела
Стојан једва руком превукао:
„Голубице!“
Она ђипи, глену,
а лице јој жарка румен осу.
„Соколе мој! —
Зар су други запјевали пјевци?
Ох опрости! у одмору слатком
млађани ме снови преварише...,
ал' ми опет добро претказаше..,
биће срећа српска ако Бог дâ —
осмјех неба кô да се излива...
над онима које мрак прекрива!“

Шта је вила у очи олује
кад заспја на облачној грани
циком зоре о Ђурђеву дану —
љуљајућ' се — косу чешљајући
свилну, дугу, мимо танког паса —
спљућ' росу... кад се другом јавља
планинскијем — међ' тврде врлети,
гдје тек орô своје гн'јездо вије — —
шта је она?.. Бл'једа сјенка чари
спрам дивотног мјесечевог лика...

Вукосаве
српског осветника!

Већ на грудим' токе удешава
које многа зрна изломила...
по којима крвљу исписано...
оном врелом из витешких рана:
„памти збиљске у Србинству дане!“
Аманет јој од оца остао
који паде гдје му дужност била,
гдје му браћа мријет' не жалила...
гусле зборе...
да му се је десна посветила!

Пред иконом ничице су пали
сакрушено... само ту са страхом;
Вукосава смјерно руке свила,
спустила их перу по силају,
гдје но циче двије присојкиње;
Стојан диљку о тле положио — —
па се крсте неколико пута,
крстом крсте и Богу се моле:
„Света мајко заштитнице правде?
помоћнице гдје се мука јави...
тјешитељко угњетене раје..
прости гр'јехе знане и незнане,
благослови р'јечју чудотворном,
падахни нас духом божанственим
и улиј' нам вјечито поштење;
осмјели нам срца на попришту...
дај у руке муње и громове — —
паднемо ли — —
љубав наша дивна...
посљетку ће остануги славна!“

Саво Ст. Рачета.

БУГАРИ И БУГАРСКА
(Историјска црта)

I

Било би залуду спорити, да се Срби и Бугари не слажу. Претеране претензије бугарске, изазване и потхрањиване са стране, не даду Бугарима да трезно мисле о нашем односу. Задирући сваком приликом у нас, драже нас на отпор, у коме се такође не слуша увек разум. Користи отуда немају ни једни ни други. У таквим приликама корист односи увек трећи (у нашем случају и четврти). Ко ради на томе, да овај спор, који стварно није оправдан, ослаби и сасвим легне, тај је пријатељ и Бугарима и Србима. Ми смо чисто једна крв и један народ. Будемо ли се гложили, не будемо ли се слагали, остаћемо слаби и нејаки, туђа сиграчка и оруђе, и првом приликом пропашћемо и једни и други. Сложимо ли се, као што нас све прилике на то упућују, бићемо велики и виђен народ, који ће моћи с образом вршити задатак, који је промислом Божјим у развитку човечанства одређен историјским народима.

Наш међусобни спор досада се дубоко ујео у нашу крв, али зато не треба мислити, да му нема лека. Буде ли добре воље, разума, братске љубави, све то може да се доведе на своје право место. Почнимо само на томе радити и од једне и од друге стране, па ће се одмах опазити добре последице. Не кажем, да успех мора одмах бити потпун; биће, ко ће споразуму нашем и да смета; али ово нас не треба да плаши. Нека наше поколење учини срећан почетак, па ће они, који за нама дођу, тим пре циљу доћи. Али увидимо једанпут, да нас овај раздор само злу може одвести, јер је противан разуму и истини.

Добро познавање наших прилика, како су поникле и развијале се до данашњега стања, најбоље је подобно, да нам у том погледу отвори очи. Зато нека за читаоце *Братства* буде овде изнесен кратак преглед повеснице *правих Бугара*, да се види, како данашњи Бугари никакве сродности немају с њима, до ли име, које су примили у стању своје поробљености.

II

Име *Булгар* постало је Византинцима познато тек после распада хунске државе. Али је оно далеко старије. На изласку другога столећа пре Христа дошла је са севера једна гомила Бугара у Јерменску и сместила се западно од Арарата у крају, где је главно место Карс. По имену свога старешине *Вента* назвали су своју нову отаџбину *Ванант*. Њих су из старих седишта у средњој Азији покренули велики преображаји, који су се око тога времена тамо били учинили и са којих су многа турска племена, па међу њима и Бугари, потражила на западу нова седишта. Ова разна племена турска сложила су се под укупним именом

Булгара и кренула су се на запад. Прво су се задржали између Волге и Дона. У даљем продирању па запад дочекају их на доњем Дунаву Остроготи, и ту их поразе (475. год.) те Булгари мироваше неко време. Али кад се Остроготи са Дунава кренуше у Италију (488, г.) испратише их Булгари, па се сад сместише на доњем Дунаву.

Много су се учени људи препирали око народности старих Бугара. Било их је, који су доказивали, да су они Словени (наш Рајић, Руси: Венелин. Иловајски): други (Шафарик) држе их за чудско (финско, уралско) племе. У питање о бугарској народности Шафарик је унео доста збрке тиме, што је именом Бугара означио све Словене, који су у раније време становали у Каравлашкој и Карабогданској, у Ердељу и јужној Мађарској, од дунавског ушћа до Мораве, у Тракији и Македонији, Арбанији и Тесалији, у Грчкој и Пелопонезу. Али се у доцније време доказало, да су стари Бугари били *турскога порекла*. На име 1866. г. издао је Рус А. Попов кратак један хронограф (летопис), у ком је списак бугарских ханова од најстаријих времена до 765. г. Овај летопис словенски је написан, али је измешан речима старог бугарског језика. Ове несловенске речи покушавали су да протумаче језиком мађарским и чувашким, али покушаји нису испали срећно. У најновије време пошло је за руком академику В. Радлову да докаже, да су несловенске речи у поменутом хронографу без сваке сумње турске. Према томе језик старих Бугара био је турски и они су били турскога колена.*)

*) Ево тога старога хронографа, у коме су овде несловенске речи печатане *положеним словима*:

„*Авитохол* жит љет 300, род јему *Дуло*, а љет јему *дилом твирем*. *Ирник* жит љет 100 и 50, род јему *Дуло*, а љет јему *ди-*

Ако су Бугари и ратовали с Остроготима на позив византинског цара Зенона, при чему их, као што видесмо, није срећа особито служила, по одласку Острогота у Италију они су брзо одустали од пријатељства с Византијом, па су почели да нападају на њу. Већ 489. г. напада бугарски хан *Бузан* на византинску царевину, али га Зенонова војска победи. Зато 493. г. за цара Анастасија, Бугари опустошише целу Тракију, а после шест година поновише своје пустошење. У Византији оживе страх од Бугара, који 502. г. опет пустошише Тракију, при чему у боју изгубише 4000 људи. Али у 504. г. отеше им Остроготи Сирмију (Митровицу сремску). Да би бар Цариград био од њих колико толико безбедан, подиже Анастасије 512. године тако звани *дуги зид* од Селимврије на Пропонтиди до Деркона на црном мору, у дужину 280 стадија.

Ако Бугари нису више могли да непосредно ударају на Цариград, они су своја пустошења управљали сада више на југ, било сами, било у друштву са покореним или савезним Словенима. Кад је 527. г. на византински престо сео Јустинијан I. (Словенин Управда), он је настао да своју

лом твирем. Гостун намјестник сиј 2 љет, род јему *Јерми*, а љет јему *дохс твирем. Курт* 60 љет држа, род јему *Дуло*, а љет јему *шегор вечем. Безмјер* 3 љета, а род јему *Дуло*, а љет јему *шегор вечем.* Сии 5 кнез држаше кнежение об ону страну Дунаја љет 515 остриженими главами. И потом приде на страну Дунаја *Исперих* кнез, тожде и до сеље. *Есперих* кнез 60 и одино љето, род јему *Дуло*, а љет јему *верениалем. Тервел* 21 љето, род јему *Дуло*, а љет *текучетем твирем*... 28 љет, род јему *Дуло*, а љет јему *дваншехтем. Севар* 5 љет, род јему *Дуло*, а љет јему *тохалтом. Кормисош* 17 љет, род јему *Вокил*, а љет јему *шегор твирим.* Сиј же кнез измјени род *Дулов*, рекше *вихтун винех*... 7 љет, а род јему *Укил*, јему имјаше *горалем. Телец* 3 љета, род јему *Угаин*, а љет јему *сомор алтем.* И сиј иного рад *Умор* 40 дниј, род јему *Укил* а јему *дилом тутом.*“

царевину заштити од северних варвара. Тога ради подиже дуж Дунава 80 тврдињица, а његов војвода Мунден разби Бугаре у Тракији (529. г.). Али како је Јустинијан више пажње поклањао западу, него ли северу своје царевине, то су бугарска (и словенска) пустошења била на дневном реду. Тако 538. г. два бугарска хана, које зову *Вулгер* и *Друнго* (Дрого), пређоше Дунав у доњој Мизији: у Добручи разбише римску војску и убише војводу Јустина, те продреше у саму Тракију; али ту их Јустинијанова војска знаде опколити, силни Бугари изгибоше, оба хана падоше и Римљани повратише сав плен. Далеко већма заплашише се у Цариграду, кад Словени и Бугари под ханом *Забером* (Забергом, Замергом) у 559. г. навалише са две војске, од којих једна провали на југ до Термопила, друга у Тракију, а сам хан са 7000 коњаника под сам Цариград допре одакле га једва седи војвода Велизар одби. Једва се опрости Јустинијан ове беде.

Осим овог вечитога рата с источним римским царством, имали су Бугари посла и са Лангобардима, који су били дошли са севера у Панонију (око 526. г.). Једне ноћи ударе Бугари на неопрезне Лангобарде, многе их побију, самога краља лангобардскога Агелмунда убију и кћер му заробе. Лангобарди на то узму Агелмундова посинка Ламисија за краља, који да би осветио свога поочима, удари на Бугаре и у крваву боју победи их.

За источно римско царство ствари се на горе окренуше.

Горе поменуте промене у средњој Азији, које су приморале турска племена, да на западу траже нова седишта, нагониле су и турско племе Обара (Увара, Ујгура, Авара), да се на запад окрене. У току шестога столећа Обри су били толико силни

да су нагонили Бугаре, да признаду врховну власт њиховога хана. Појачани Бугарима, Обри даље продираше на запад и око 566. г. већ су имали своја седишта на средњем Дунаву. Са Лангобардима, који су се пре четрдесет година били настанили у Панонији, погоде се мирно, те ови оду у Италију, а Обри заузму Панонију. Са Лангобардима отишли су тамо и неки панонски народи, међу њима и Словени, као и добар број Бугара, које су населили западно од миланског округа, те се њихова насеобина звала бугарском жупанијом.

Уз Словене учествовали су и Бугари у нападајима обарским на источно римско царство. Стојећи под врховном влашћу обарскога хана, они су војевали у засебним четама. Г. 596. лакоумно изазвани Петром, војводом цара Маврикија, Бугари разбију једно одељење цареве војске, које је било прешло преко Дунава. Идуће године царски војвода Приск избаци из Сингидупа (Београда) Бугаре, који су овај град држали за обарскога хана.

Г. 626. Обри у савезу са Персијанима ударе на Цариград, али с великом својом штетом. Показавши том приликом своју немоћ, а и онако додијавши народима, с којима су врло нечовечно поступали, ови почеше од њих одметати се. Први се одметнуше од Обара западни Словени, који 627. г. под Самоном (Самовитом, Земовитом) основаше велику државу. У г. 630. изроде се распре између Обара и Бугара у Панонији. Кажу, да су те распре биле око врховне власти, али ће пре бити, да су се оне изродиле због обарске свирепости. Најпосле дође до крвава боја, у коме Обри надјачаше. На то 9000 Бугара са женама и децом оставе Панонију и заишту од франачкога краља Дагоберта да их прими у своју државу. Краљ им одреди зи-

мовнике у Баварској, докле он са својим већницима не угоди, шта ће с њима. По договору са својим саветницима даде заповест Баварцима, да за једну ноћ побију ове Бугаре, што Баварци и учинише, тако да једва 700 Бугара са својом чељади умакоше под војводом *Алциком* (Алцеком) ка словеначком херцегу Валуку, код кога подуже осташе, а оданде отидоше у Италију, где им лангобардски краљ даде у Абруцима земље да се населе.

Успех Обара над панонским Бугарима није им ништа помогао. Њихова сила, и онако сувише раширена, није могла да одолева нападајима са свију страна. Над Бугарима између Дњестра и Дунава, у тако званом Углу (данашњој Бесарабији) владао је од 634—668. г. хан *Курт* или *Кубрат* (Куврат Коврат, Кроват), који смисли да збаци јарам обарски. Цар Ираклије одмах се стави у споразум с њим и даровима и титулом византинскога патриција подстакне га у његовој намери. Обри не могоше одолети Кубрату и источним Словенима, у толико мање, што их на другој страни Срби и Хрвати притискоше, те обарска моћ распаде се и би сведена само на Панонију.

Кубрат је за свога живота држао мир са византинским царевима. На самрти препоручи својим синовима, да се не деле, него да буду сложни, како ће бити јаки и уважени код суседа. Али му синови не послушаше савет. Најстарији син *Бадбај* (Батај) остаде око азовскога мора и на води Кубану. Други син, *Котраг* (Кутраг), намести се с оне стране Дона до Бадбаја; трећи, *Исперих* (Аспарух), заузе очевину између Дњестра и Дунава; четврти син пристаде уз Обре у Панонији; пети се отиште чак у Италију и настани се око Равене. И тако се брзо распаде Кубратова држава.

III

Видећи распарчаност бугарске силе и њену слабост, одметнуше се од Бугара Козари (Хазари), такође турско племе као и Бугари. Обе хордије Бадбаја и Кутрага, пошто их Козари победише, не хотећи својим дотадашњим поданицима покоравати се, вратише се у праседишта бугарска на средњој Волзи и Ками, где са својим саплеменицима, који се нису селили из завичаја, основаше нову државу. У том крају било је и слободних Словена, који су били у овој држави равноправни с Бугарима, тако да арапски писци често народ тамошњи називају Словенима, а владаоца му словенским царем У граду Булгару била је престоница ове мале државе. Око 922. год. хан ових Бугара, *Алмус*, прими ислам, али као да је с њиме мањи део његових поданика примио Мухамедову веру, јер су у овој северној Бугарској били многи хришћани, као и различни незнабошци. За владаоце у овој Бугарској кажу, да су се држали особитих правила. Знајући, да су паметни и поштени људи најопаснији за самовољу, они су их убијали, говорећи, да су такви људи сувише добри за овај свет, него они ваља да служе богу.

Кад је основана руска држава, владаоци руски, ширећи своју власт, носили су своје оружје и на ове Бугаре. Већ Светослав од Кијева ударао је на њих, а велики кнез св. Владимир предузимао је три похода против њих. Најпосле начине мир и пријатељство. Ови Бугари покушавали су да св. Владимира задобију за ислам. Они су били у зависности од Руса све док нису Монголи покорили и њих и Русе и бугарски главни град Булгар разорили и све огњем и мачем уништили (1237. г.). Кад су Руси Монголе скинули с врата, они су до-

били натраг и земљу источних Бугара. Руски цареви носе титулу бугарских господара; али осим ове титуле и имена заосталих развалина града Булгара ништа није остало од источних Бугара, којима се име изгубило у самој њиховој постојбини на Волзи. Османлије данас зову Бугарима казанске Татаре. По бугарском племену Хвалисима, који су имали седишта око ушћа реке Волге, зову Руси касписко море хвалинским морем. Бугарска разна племена била су растурена по осталој данашњој јужној Русији, те су са Половцима удружени тукли Мађаре, своје блиске рођаке, кад су ови онуда пролазили из Бесарабије у Панонију; у једанаестом столећу, удружени са Куманима и Власима, пустошили су ови Бугари ужасно подунавске крајеве грчке царевине; али сва та племена у току времена изгубила су се и нестало их је.

IV

Кубрат је држао пријатељство с царем у Византији, али његов син *Исперих* брзо поквари ово пријатељство и стане из Угла (као што су му земљу звали Словени, а и данас је Турци зову Буџак) преко Дунава прелазити и пустошити по Мизији, па и по Тракији. Цар Константин Погонат таман је тада имао посла пуне шаке, јер је уређивао односе своје царевине према Србима и Хрватима, који су му признали врховну власт, а још већма га је бунило нападање на Солун македонских слободних Словена (678—680. г.). Ипак 679. г. поведе војску на Бугаре, и кад је мислио, да му победа не гине, претрпе пораз. Како је боловао од ногу, диже се са маленом пратњом натраг у Месемврију у бању. Видећи војска, да цар одлази,

помисли да он бежи, те за царем појури и коњица. Бугари, који су били опкољени, те су се били спремили, да своје главе што скупље замене, кад ово опазише, повијаше Грке, многе их побише и испратише их до Дунава. За тим пређоше Дунав и они и брзо допреше до Варне. Имајући и онако велику невољу са македонским Словенима због Солуна, цар не могаше да Бугарима даје отпора. Он дакле с њима учини мир, пристане да им плаћа годишњи данак и уступи им доњу Мизију, т. ј. земљу између Дунава, Црнога Мора и Балкана. Бугари проширише тамо свју власт западно до Тимочана. А с оне стране Дунава размакоше своје границе на запад до обарске државе.

Први им посао у освојеној Мизији беше, да тамо за себе очисте земљу. Из данашње Добруче, која се тада звала Мала Скитија и особито је згодна била за номадско бугарско племе, преместе они словенске Северане на исток од Береговскога кланца; исто тако још других седам словенских племена покрену, премештајући их према својој згоди. Имена ових седам племена нису нам позната.

Тиме је основана држава турских Бугара на Балканима, која је трајала три столећа. За две трећине овога времена била је ова држава прво незнабожачка и за тим мухамеданска; трећег столећа њенога бића овладало је у њој хришћанство. За то време преокренуо се у њој и однос у погледу на народност. Бугари, као номади, нису ни онако никад могли бити многобројни. По седиштима, која су по прелазу свом преко Дунава заузели и која су једва трећину данашње Бугарске обухватала, можемо да видимо, како је саразмерно незнатан био број Испериховых Бугара. Масу народа у бугарској држави, с једне и друге стране Дунава,

чинили су Словени. А било је Словена без сваке сумње и у Углу, па даље на исток до Дњепра и преко Дњепра, јер још у другом и првом столећу пре Христа Сармато- (Србо-) Словени били су освојили те земље од Скита (Турака), и свакако могли су се одржати тамо и до седмога столећа и даље. И далеко већи број, и више изображење причинили су, те се однос између бугарских господара и словенских поданика морао преокренути, премда и иначе не може бити сумње, да је уз Бугаре господаре било и слободних њима равноправних Словена. Мало по мало пословењавала се бугарска држава, па и сами Бугари примали су словенску народност, премда је криво оно мишљење, да су се сви Бугари пословенили. Напротив, маса ће бити да је остала и даље при својој бугарској (турској) народности, па кад су Османлије пре пет стотина година освојили Бугарску, тамошњи Бугари прелили су се у сродне им Турке Османлије. Само тако даје се објаснити, откуда у источној Бугарској да данас има до 800,000 Турака. И сам ислам биће да се међу њима одржао све до доласка Турака Османлија. На пр. у Мађарској све до турске владавине било је (турских) Бугара, који се у законским књигама зову исмаелити. Ови су се за турске владавине претопили у Турке. Кад су у католичанској Мађарској, и под самим фанатичним Анђовинима, могли Бугари да задрже ислам, у Бугарској могли су то тим пре учинити, што је држава њихова била, а Словени у погледу на веру нису нетолерантни. Према томе могло би се рећи са пуно разлога, да је криво мишљење о некој татарско-турској крви у данашњих Бугара. Данашњи Бугари никако нису своју крв са турским племеном већма мешали, него остали Словени на бал-

канском полуострову, који су били, или су још под турском влашћу.

Бугарски господари у доњој Мизији имали су столицу у Великом Преславу (данас Ескистамбул). И они и народ им имали су обичаје, као и други номади турскога племена. Поглавица им је имао титулу *хан*. Уз њега били су шест бољара, старешине главних племена. Многоженство је у њих било у обичају. Жене су им покривале лице. Хан је имао свој велики харем. Хан је обедовао сам, његови дворани подаље од њега, седећи на столицама или чучећи. Почасно место у Бугара било је на левој страни. Носили су широке шалваре и око главе обавијали су чалму. Државну границу затварали су плотом од трња и многим стражама чували су је. Бој им је био најмилији посао, а почињали су га, пошто би врачари извршили своје вражбине и казали, да је дан срећан за бој. У кога је оружје било у рђаву стању, ко није имао наредна коња, ко би утекао са бојнога поља, ко би био непослушан, тај би се казнио што строжије, обично смрћу. Као убојну заставу имали су коњски реп (туг). Народ је био веома суров, зато му је и суђење било сурово. Од непријатељских лубања правили су пехаре. Кад су правили уговоре клели су се на голи мач и том приликом пресекли би пса по пола. Лешине отмених Бугара спаљиване су заједно са њиховом пратњом; ако су их погребли у земљу, с њима су погребавали и њихове слуге и жене. Новаца нису имали, него су трампили за говеда и овце. У мирно време продавали су Цариграђанима у робље словенску мушку и женску децу.

V

О Исперіху савременици немају много да причају. На сву прилику занимао се он уређивањем своје нове државе. У то умре цар Константин Погонат (685. г.) и на престо седне његов син Јустинијан II. Овај одрекне данак Бугарима и кад Исперих тога ради на њега поведе војску, победише Грци у боју. Исперих употреби царево војевање против македонских Струмљана Словена, те продре у Тракију и цара, који се враћао са Струме, дочека у планинским кланцима, тако да је цар једва изнео главу. Али ово није ништа решило у односу међу Бугарима и Византијом. У толико више имала је Византија утицаја на бугарски царски двор, који једва тридесет година после Исперихова прелаза преко Дунава већ подражава византинским дворским церемонијама.

Самовоља Јустинијана II. изазва у Цариграду устанак и војвода Леонтије седе на царски престо. Цару одсекоше нос (зато га Грци прозваше Ринотмет, крњонос) и заточише га у Криму (695. год.). Али како Леонтије није одговорио очекивањима народним, то и њега збацише, одсекоше му нос и заточише га у Далмацији у једном манастиру, а војводу Апсимара подигоше на престо под именом Тиберија III. (698. г.). Међу тим збачени Јусинијан II. утече са Крима Козарима, а од њих Бугарима, где га хан *Тервел* који је по Исперіху дошао на владу, лепо прими и са 15,000 коњаника поведе у Цариград. Тиберије био је ваљан владалац, али је бугарска војска тако изненада дошла под Цариград, да је цар био посве изненађен, тако да је Јустинијан трећи дан могао да уђе у Цариград. Он ухвати Тиберија и обеси га са Леонтијем; а

Тервелу даде титулу ћесара, огрну га багреницом, даде му богате дарове, седаше га поред себе на престо, обећа му давати данак и уступи му Загорје (на јужној страни Балкана од данашње Ескизагре до Бургаса). То је било 705. г. Не прође две године дана, Јустинијан II погази уговор са Тервелом, али га хан разбије код Анхијала. У таквим односима прођоше још седам година, а тада падоше Бугари опет под Цариград, и онда начинише по себе користан трговачки уговор (714. г.). Године 717. падоше Арапи под Цариград. Грчки цар Леон III држао се особито храбро, а кад су Арапи, да би набавили хране, по Тракији пљачкали, те и на Загорје наишли, дочека их Тервел и побије их до 22,000. Пуну годину дана удараше Арапи на Цариград и најпосле уступише, пошто у бојевима, од зиме, глади и болештина изгубише 140,000 људи. Тервел се спомиње још 719. г., кад је збаченога грчкога цара Анастасија II хтео да поврати на престо; али Леон III ухвати Анастасија и погуби га, а Тервел се не усуди да га освети.

После Тервела владао је од 720—748. г. хан, коме се не зна име, а после овога од 748—750. г. *Севар*; али о овим двома ништа није прибележено у летописима. Међу тим Бугари нису престајали четовати по грчкој царевини и пустошити је на далеко; али међу самим њима као да се родило неко незадовољство противу ханова, чему је узрок можда било то, што после Тервела ништа нису у већем размеру предузимали. Незадовољство је ово велико било, да у њему пропаде и истроши се династија Дуло, и на престо хански седе *Кормисош Укиловић* (753. г.). У то време био је у Цариграду на престолу Константин V (од 741. г.), енергичан владалац, који наста да стане на

пут бугарском четовању. Он добро укрепи градове у Тракији, а затвори кланце у Балканима и у Шару; опустошену Тракију насели људима из Сирије и Јерменске. Ово се Бугарима не свиђаше, а канда је Константин употребио немире у Бугарској, па је у Загорју заузео нека места и утврдио. Кормисош у 755. г. поведе преко Балкана велику војску и упути се Цариграду, али после жестоких бојева би сузбијен. Године 757. Бугари удружени са Словенима удараше на Солун, који једва спасе грчка моћнија флота. Цар на то удари на независне Струмљане Словене, опустоши им земљу, покори их један део, а многе пресели у Малу Азију (758. г.). На годину удари на Бугаре, али у берегавским кланцима (између Анхијала и Варне) би поражен. Како су се у Бугарској у то време изродили унутрашњи немири и међусобице, то је цар могао наново да продре у Бугарску и још исте године да Бугаре код Марцеле на Дунаву разбије. Цареви успеси причинише, те се у Тракији многи Словени покорише, па да не би и даље од бугарских пустошења страдали, преселише се у Витинију, у Малој Азији, и населише се на реци Артани (762. г.).*) У Бугарској су и даље трајали нереди. Кормисош би збачен и ханом постаде *Телец*, од племена *Угаин* (760. г.). Телец бејаше смеон и поносит младић. С војском упадне у грчку царевину, али га Константин 30. јун. 763. до ноге порази код Анхијала. С тријумфом врати се цар у Цариград. Заробљене Бугаре поклаше Цариграђани пред градским вратима.

*) Византински историци кажу, да је ових Словена било 208,000, који су се у Витинији населили. Њихова насеобина звала се Сербохорион, што најбоље показује, од кога су словенскога племена били Словени у слободној Славинији (т. ј. у Тракији, Дарданији, Македонији, Тесалији, Арбанији и Грчкој). Ово је пресудно

Озлојеђени Бугари збацише Телеца и убише га, а за хана узеше Кормисошева зета *Савина* (Сабина). Овај хтеде да прави мир с Грцима, али Бугари нису то хтели, него викаше: Ти хоћеш да Бугарску предаш Грцима! и Савин мораде бежати у Цариград. Бугари сад подигоше на ханство *Бајана*, а други учинише ханом *Умара* од племена *Укила*, али овај би протеран после 40 дана. Бајан дође лично у Цариград и ту уговори мир с царем, али овај мир не потраја дуго, јер већ 764. г. пође цар с војском на Бугаре. До боја не дође јер се цар повуче натраг. Већ те године није Бајан више био хан, него је за њим дошао *Токту*. Ни овај није био срећнији против Грка, јер у боју с царем на доњем Дунаву погибе са многим бољарима. После ове победе Грци су опустошили велики део Бугарске (765. г.). Грчки успеси у Бугарској засташе, кад 766. године страшна бура уништи велики део сјајне флоте, с којом је цар Константин мислио да од црнога мора продре у Дунав и оданде да udари на Бугарску; у исто време македонски и тесалски Словени толико задаваше цару посла, да цар мораде од њих скупим жртвама да купује мир.

Немирно стање у Бугарској у неколико престаде, кад ханом постаде *Цериг* (Телериг, Телегур). На њега се диже Константин V. с 80,000 људи и јаком флотом. Дошавши у Варну, начини маја 774. г. с Бугарима мир, по коме су имала престати међусобна оружана упадања, а градићи, које је цар подигао на бугарском земљишту, да остану у грчким рукама. У овим тврдињама цар је за тим умножио грчку посаду. Још онога лета опреми Цериг 12,000 људи, да пустоше брсјачку земљу и да оданде преселе робље у Бугарску. Брс-

јаци су тада били самостални, али грчки цар, било што је полагао право на њихову земљу, било што му се згода чинила, он узме Церигову намеру као повреду уговора, пак удари на бугарску војску и развија је. Цериг се освети цару тиме, што је посекао грчке пријатеље међу Бугарима. Цар на то крене војску на хана, али га болест савлада и он умре (775. г.) После две године дана Цериг, не зна се зашто, утекне у Цариград, где се покрсти, а цар Леон IV. ожени га једном царском принцезом и начини га римским патрицијем. Он је био први Бугарин, који се покрстио.

Са Цериговим бегством у Цариград као да се прекинуше бугарске међусобице. Нови хан *Кардам* поведе Бугаре опет на Грке, од којих заиска, да му дају данак. Константин VI одби тај захтев, на што Кардам победи грчку војску на Струми (г. 788.). Рат потраја неколико година и у јулију 792. г. опет Бугари победише Грке, који том приликом изгубише неколико својих војвода. Опет Кардам заиска данак од цара, који му ругајући се одговори, и 796. године срећно ратоваше с Бугарима.

Докле су се и Бугари и Грци овако борили без одсудна резултата, Франци су на западу уништили обарску силу и своје границе размакли до сремскога Дунава. Ове франачке (фрушке) победе даваше повода Бугарима, који су били под обарском влашћу, да збаце обарски јарам и да се сједине с бугарским ханством на доњем Дунаву. тако да је сада власт бугарскога хана граничила на средњем Дунаву с франачким царством. Нашавши се између панонских и мизијских Бугара, биће да су тада врховну власт бугарскога хана признали и Тимочани, Кучани, Браничевци и Бодричи.

Како су Грци морали тада да уступе Францима своје државе у Италији с Венецијом, као и Далмацију, те тиме ослабили, то је канда дало повода новом бугарском хану *Круму*, да отвори рат на Грке. Године 809. Крум освоји Средац и том приликом учини тамо страшан покољ. Цар Нићифор скупи јаку војску с намером, да учини крај бугарској држави. С почетка успеваше тако да му Крум нуђаше користан мир. Али цар искаше, да му се хан сасвим покори. Међу тим је Крум успео да затвори грчку војску негде око Шумле, на 26. јул. 811. пред зору удари на цара, не без споразума са многим Грцима, којима је Нићифор био мрзак због великога данка, тако да је у то име узимао и црквено имање. Бугари учинише страшно крвопролиће, сам цар буде убијен у његовом шатору, како се чини, од грчке руке. Нићифорову главу натаче Крум на једну мотку, а после неколико дана скиде је, одера је, окова је сребром и начини пехар од ње, па је о частима из ње наздрављао својим бољарима.

После ове победе пустошио је Крум Тракију и Македонију, пресељавајући народ у земље с оне стране Дунава, које је од Обара био добио. Успех му је био тим лакши, што се против новога цара Михаила I. Рангава бунила војска. Крум добије Девелт, Анхијал, Месемврију. Рат се настави, јер цар није хтео да изда хану Бугаре, који су њему били пребегли. Крум победи Михаила 22. јуниja 813. близу Дринопоља; цар се повуче у Цариград, али се војска побуни, збаци га и зацари војводу Леона Јерменина. Мало за тим падне и Крум под Цариград. Залудни покушај нападања на престоницу увери га, да неће имати успеха, зато стане преговарати за мир, иштући од цара да-

нак, многе златоткане хаљине, известан број лепих девојака и право да победе своје копље на цариградским Златним Вратима. Цар покуша да Крума на превару ухвати или убије. Ово разјари хана, те ужасно опустоши цариградску околину и палећи и робећи оде на север, а ханов брат освоји Дринопољ, па га опљачка а становнике му пресели у задунавски крај.

Цар Леон V настави рат 814. г. и продре до Месемврије, где једне ноћи у мало што не зароби Крума. Зато Крум опустоши крај на води Ергину и одведе 30,000 робља. Сад се стаде свом силом спремати на Цариград и купити војску из Бугарске и подвласних му словенских кнежевина. Цар Леон од своје стране спремаше се својски на одбрану, кад у сред ових спрема Крума угуши крв 15. апр. 815.

За Крумом постао је ханом *Цок* (по другима *Дукум*), а за овим *Диценг*. Брзо се учини и трећа промена у ханству и ханом постаде *Омортаг* (Мортагон). Забележено је, да је дринопољски епископ, кога је Крум у ропство одвео, толико успео међу Бугарима, да су многи постали наклоњени Грцима и хришћанству. Кад уз то почетком 817. г. Леон V код Месемврије порази хана и у Бугарску продре пустошећи, начини се мир на 30 година. Године 823. видимо Омортага, да помаже цару против бунтовнога војводе Томе, Словенина, кога разби под Цариградом. Тому за тим набише на колац.

VI

Ако су односи према Грцима били за неко време мирни, пореметили су се они на западној граници према Францима. Тимочани, Кучани (Гу-

душани), Браничевци и Бодричи (ови последњи у Срему, банатском подунављу и с обе стране Тисе до карпатских изданака), који су признавали врховну власт бугарских ханова, одметнуше се од Омортага и пристадоше уз Франке (818. г.). Омортаг искаше да се учини разграничавање, Францп ово избегаваше. Најпосле 827. г. отплови бугарска војска на лађама уз Дунав и Драву и до 829. г. срећно освоји доњу Панонију, где бише намештене бугарске старешине.

Не зна се, кад је Омортаг престао владати, а не зна се управо, ни ко му је био наследник. Цар Константин Порфирородни зове га *Пресјамом;* а охридски архиепископ Теофилакт каже, да је Омортаг оставио три сина: *Нравоту* (иначе *Војина*), *Звиницу* и *Маломира.* Најмлађи Маломир постао је ханом, пошто је убио брата Нравоту, што се овај био покрстио. Тако Пресјам, или (по Теофилакту) Звиница, полакомио се успесима у доњој Панонији (данашњој Славонији и Хрватској), пак науми да све Србе покори. Пође с војском на *Властимира*, кнеза над Србима (од Мораве па до Хрватске). Рат је трајао три године (836—839. г.), али Пресјам не имаде никаква успеха. Пресјамов син *Борис* (Богорис), који је постао ханом око 844. године као да је успео да Босну добије; али Властимирови синови, *Мутимир, Стројимир* и *Гојник,* не дадоше му да освети пораз свог оца, него они њега победише и сина му *Владимира* са дванаест бољара заробише. Срби су му тако уништили војску, да је Борис молио за мир, а кад је овај био закључен уступањем Босне Србима, молио је Мутимирове синове *Борена* и *Стефана*, да га отпрате до српско-бугарске границе, која је тада била код Раса (данашњега Новога Пазара).

Ту су се пријатељски растали и међусобно обдарили; српски кнезови дали су бугарском хану на дар два роба, два сокола, два пса и деведесет куна (око 863. г.). Кад су се касније Властимировићи међу собом завадили, Борис је помагао Мутимиру, да постане самодржац (872. г.).

Пошто је истекао тридесетогодишњи мир с Грцима, крене Борис војску на Тракију и Македонију (850. г.) и далеко продре, али га сузбије царица Теодора, која је владала на место малолетњега сина Михаила III, и тамо се поврати пређашњи однос, пошто се мир закључи а заробљеници измењаше (852. г.). Сад се Борис удружи с моравским кнезом Растиславом против Франака (853. г.), али брзо остави Растислава и пристане са Францима против Моравацa (862. г.) и при том савезу Бугара са Немцима остаде.

VII

У то време спремала се у Бугарској велика промена. Хришћанска вера продрла је и у државу бугарских ханова, ако су се ови томе и противили. Нарочито од времена хана Крума, који је небројене хиљаде крштених поданика грчких царева преселио у своју државу, ухватило је хришћанство јака корена међу Бугарима. Залуду је хан Омортаг беснио против хришћана. Он мученичком смрћу умори дринопољскога архиепископа Манојла, кога је Крум с осталим робљем био довео у Бугарску; Манојло би по пола расечен. Омортаг погуби тада и заробљенога девелтског епископа Ђорђа, епископа Петра, никејског епископа Леона, уз њих још три свештеника, две заробљене војводе и 377 хришћана. Кад је с Грцима правио мир, врати им Омортаг

све заробљене Хришћане. Али тиме не истреби хришћанство у Бугарској. Борис је већ с пажњом слушао, што му је о хришћанској вери говорио заробљени калуђер Куфара; а кад царица Теодора за Куфару поврати Борисову сестру, која је као дете била заробљена и одрасла у царском двору, те примила хришћанство, утицај хришћанства код Бориса би још јачи. Он увиде, да се његова држава неће моћи одржати у исламу међу хришћанским државама и народима. Како је у пријатељским односима био с франачким царем Лудовиком, то у прве изгледаше, да ће од Рима да прими крштење. Међу тим и Јевреји живо радише на томе, да Бориса добију за своју веру; исто тако некоје хришћанске јереси. Али се Борис одлучи за православну источну цркву.

Око тога времена био је рад словенских апостола, *Ћирила* и *Методија*, у највећем јеку. Они су били синови једног војничког заповедника у Солуну и по свој прилици словенскога порекла. Старији, Методије, био је у световној служби и неко време служио је као стратиг у струмском темату. Млађи, Константин (на неколико недеља пред своју смрт примио је монашки чин и назвао се Ћирило, под којим именом у опште је познат), био је васпитан са царем Михаилом III и учитељи су му били најучениjи људи. Пошто постане свештеником, оде у Свету Гору, где му се придружи брат Методије. Али они нису хтели да себе закопају у манастиру, него да шире слово Божје међу незнабошцима. Константин је проповедао јеванђеље прво међу Словенима на Вардару. На жељу козарскога хана отишла су браћа у његову земљу и ту је Константин с успехом проповедао Христову веру против јеврејских и мухамедовских богослова. Међу

тим моравски кнез Растислав потражи наслона у Цариграду, јер су се против њега били удружили Немци и Бугари. У његовој земљи проповедали су јеванђеље талијански, немачки и грчки мисионари и у народу се начинила читава збрка. Растислав заиште у Цариграду добре људе, који ће Христову веру његовом народу на његовом језику проповедати. Цар Михаило III пошље у Моравску Методија и Константина, који успешно проповедаше јеванђеље. Константин изуме писмена словенска и оба брата латише се да преведу свештене књиге на словенски језик, чиме ударише основ словенској књижевности.

Не из унутрашњег убеђења, него из политичког рачуна примио је Борис хришћанску веру. Од 859. г. био је у рату с Грцима с којима начини мир 864. г. Уговарајући овај мир, изјави вољу да се покрсти. Ово беше мило чути цару Михаилу III, те уговорише, да цар буде хану кrштени кум, а своме кумчету да даде Загорје, које је Константин V Копроним од Бугара био отео. Загорје, као спорна погранична област, било је тада скоро пусто. Епископ Јосиф крсти Бориса, који на крштењу доби кумово име *Михаило*. С њим примише крштење и многи бољари (865. г.). *)

Кад се Борис вратио у Бугарску као покрштени Михаило, настао је свом силом, да тамо шири

*) Новија савесна истраживања доказала су, да Методије и Ћирило нису имали учешћа непосредна у покрштавању Бугара. А да се језик, на који су апостолска браћа превела свештене књиге, сасвим погрешно назива старобугарским језиком, то је данас чиста ствар. Сам Јиречек констатује, да у Борисово време владајући бугарски (турски) народ никако није био сливен у једно са потчињеним Словенима. Бугарски ханови никад нису владали над Тракијом (изузимајући привремено Загорјем) и Македонијом, али су у ове земље продирали ради пљачке и као савезници тамошњих независних Словена против Грка.

хришћанску веру. Он заповеди своме народу да се крсти; али Бугари не хтедоше тако, него усташе на њега да га збаце. Енергичном руком угуши Борис ову буну; 52 бољара са женама и децом погуби, а прости народ, који је пристао уз бунтовнике, пусти без сваке казне.

Али ће Бугари, тек што су се покрстили, да осете и благодети од различних јереси хришћанских, а нарочито од распре између Источне и Римске Цркве, која је тада почела да узима велике размере. Разни проповедници вере поплавише Бугарску. Сам Борис, бојећи се за црквену независност, обрати се Риму (866. г.), јер му Грци ни епископа не хтеше дати. Од папе искаше, да Бугарима даде праву науку, пошто је разни људи разно проповедају. Папа посла Борису два епископа, а грчки свештеници бише протерани, учење Римске Цркве поче ширити се по Бугарској. Али оно не имаде каде да се и утврди. Борис и папа не могоше да се погоде око лица, које би било постављено за бугарског архиепископа (кад већ папа није хтео да Борису даде патријарха, као што је овај искао). Међу тим и Цариград није у томе седео са скрштеним рукама. Како је 869. г. био у Цариград сазват црквени сабор ради решења спорних црквених питања, то Борис пошље с писмом на сабор свога рођака Петра, да пита, да ли Бугари у црквеном погледу стоје под Римом или под Цариградом? Источни патријарси решише у корист Цариграду и Бугарска се опет сједини с Источном Црквом (3. марта 870). Бугарска доби архиепископа Јосифа и десет епископа; римски свештеници са својим епископом одоше из Бугарске; у Цариграду имаше бугарски архиепископ при свечаностима дворским место одмах иза патријарха; цар назва Бо-

риса својим духовним сином; а Борис од своје стране посла у Цариград на васпитавање свога млађега сина Симеуна, кога због тога зваше сугрчицом.

С хришћанством није у Бугарску дошло и словенско богослужење. Ово је тамо овладало до краја деветога столећа с доласком Методијевих ученика, које су по смрти Методија (885. г.) Немци протерали из Панонције и Горње Моравске. Главни ученици били су ови: Горазд, Климента, Лаврентије, Наум, Сава, Анђелар и др., који се кренуше у Бугарску. У Београду прими их тамошњи заповедник што лепше. Борис и његови бољари указиваше им сваку почаст. У покрштеној Бугарској као да је Борис тражио главни наслон на Словене после оне буне незнабожачких Бугара. Ово је морало дати повода независним, тада већ у главном покрштеним племенима словенским у Македонији, те су признала над собом врховну власт крштенога словенско-бугарскога господара. Стари Борис свом је душом пригрлио православну веру, коју су му Методијеви ученици знали да објашњавају. У пространој словенско-бугарској држави учврсти се словенско православље и засади се просветни цветник, који је доносио најлепше плодове.

Седи Борис зажеле мира и 888. г. предаде круну своме старијем сину *Владимиру*, а он се повуче у манастир. Али Владимир се не показа достојан круне и престола. Када Борису дођоше жалбе на Владимирова насиља и зла дела и да одвраћа народ од хришћанства, подиже се стари хан, скиде иночку расу, обуче се у владалачку одору, припаса мач и с малом дружином пође на сина, ухвати га, ископа му очи и баци га у тамницу;

за тим сазва државни сабор и постави на престо свога млађега сина *Симеуна* (892. г.).

Борис оде натраг у манастир и умре 2. маја 907. у дубокој старости. Православна Црква узела га је у своје светитеље.

VIII

Докле је Борис на престолу седео, имали су Грци од Бугара мира, али са силаском његовим с престола замути се овај однос. Бавећи се у Византији годинама, Симеун је имао прилике да позна слабе стране грчкога царства, па је само вардао прилику и повод, да отвори рат против њега. Овај повод Грци лакоумно дадоше. Цара Леона Мудрога отац имао је у служби човека, који се с два богата Грка трговца добро живио, те им је на руку ишао, да су добили монопол на трговину с Бугарском. Своје користи ради они главни трг преместе у Солун, где су велике дажбине наплаћивали од бугарских поданика. Симеун, који је канда уз брата Владимира имао јака учешћа у државним пословима, жалио се против тога цару, а кад цар не хте да злоупотреби на пут стане, почне се рат са Грцима (889. г.). Симеун поведе војску у Македонију. Царев војвода Крипит, ако је и имао Козаре као савезнике, не могаше никаква успеха да постигне; најпосле изгуби и одсудну битку, у којој и сам погине с многим војводама, а што од грчке војске није погинуло или утекло, то је пало у ропство. Симеун заробљеним Козарима одсече носове и пошље их цару. Видећи своје савезнике тако нагрђене, Грци плану осветом, али не уздајући се у своје силе, позову у помоћ козарске рођаке и другове, Мађаре. Мађарима, који су имали седишта

у данашњој Бесарабији, пошље цар богате дарове и пошто једни другима дадоше таоце, начини с њима савез против Бугара. Докле је једна војска с југа продирала у Бугарску, флота је с другом војском и са Мађарима имала прећи Дунав и са севера напасти Бугаре. За време ових преговарања грчко-мађарских мање се ратовало, него ли дипломатисало; кад уједанпут дође глас Симеуну, да су Грци и Мађари посекли ужета и ланце, којима су Бугари били Дунав затворили и да су ушли у Дунав, одакле нападају на Бугарску. Симеун се остави Грка на југу и похита да брани што му је прече било. У три маха изведе војску против удружених Мађара и Грка и увек би поражен, тако да прво потражи заклона у Доростолу (Силистрији), где је била главна државна тврђава, а за тим у Мундраги (Мулдраги). Мађари опустошише земљу и продреше до Великога Преслава, где је била бугарска престоница Пошто цар Леон од њих откупи бугарско робље, врате се Мађари преко Дунава у свој завичај (890. г.). У овом рату предводили су Мађаре Арпад и Кузан.

По одласку Мађара настави Симеун рат с Грцима, ако и не с пређашњом жестином. Симеун је желео да се Мађарима освети, па је почео с Грцима преговоре око мира; а Леон, кога срећа и онако није особито служила у рату, к томе од природе мирољубив, и сам је желео да престане рат међу двама хришћанским народима. Да би се мир лакше могао закључити, повуче цар своју војску са бугарске земље. Преговори се отегоше у бескрај Симеуновом дипломацијом и мир се не закључи ни 891. г.

Међу тим је Симеун радио, како ће Мађарима да се освети и тиме уједно да Грке лиши савез-

ника. Са Печењезима (Половцима), мађарским суседима од истока, начини савез. Рад овај текао је тако вешто и прикривено, да ни Грци ни Мађари ништа нису осетили. На позив немачкога ћесара Арнулфа оде Арпад с мађарском војском на Светопука, моравскога господара, и у савезу с немачком војском пустошили су Мађари огњем и мачем моравску земљу (892. г.). Докле је Арпад био далеко од своје земље, Бугари удружени с Печењезима ударе на мађарска седишта у Углу, где је саразмерно слаба одбрана остала била. Ипак је многа крв том приликом пала; говоре да су 20,000 Симеунових коњаника том приликом погинули од мађарске руке. Победиоци Мађаре у Углу што исекоше, што у робље одведоше. Кад Мађари дођоше натраг из Панонције у свој завичај и видеше га пуста, не хтеше више да се ту настањавају између непријатељских Печењега и Бугара, него оду у земљу на Тиси и Дунаву, коју су познали, докле су помагали Немцима против Мораваца.

Опростивши се тако непријатеља на северу, Симеун почне енергичније да говори Грцима. Преговори око мира запну, јер је Симеун тврдио, да му цар није вратио све Бугаре, које су Мађари били заробили. Рат наново пође с већом жестином, али с лошом срећом по Грке. Код Вулгарофига близу Дринопоља порази Симеун Грке до ноге; ко од Грка не утече, тај погибе. Сам војвода грчки Теодосије изгуби главу. Цар Леон сада попусти и мир се начини онако, како је хтео Симеун (893. г.).*

Ако је Симеун мислио, да је с поразом Мађара у Бесарабији скинуо себи с врата непријатеља на северу, он се добро преварио у рачуну.

*) Кронологија ових догађаја веома је збркана, разни летописи стављају их између 889. и 896. године.

Сишавши Мађари преко Карпата у земљу на Дунаву и Тиси, нађоше на бугарске ханове, који су тамо имали државе, а преславскога хана признавали су као свога врховнога господара. Нема сумње, да су Мађари тим јаросније светили на овим Бугарима своју несрећу у Углу. За неколико година они су имали у својој власти земљу на Тиси, Киришу, Моришу и Тамишу. Већ 998. г. они су прелазили преко Дунава у Симеунову државу, ако и изгледа, да су ово биле само пљачкашке чете. Овакво мађарско четовање није после престајало. Докле је цар Леон владао, држао је Симеун мир с Грцима, старајући се тим више за унутрашње уређење и просвету своје простране државе. Али кад Леон умре (912. г.), његов брат, цар Александар, непромишљеношћу својом увреди посланике Симеунове, који су били дошли ради обнављања уговора, пак и саму личност бугарскога господара погрди. Александар је истина ускоро умро, али увређени Симеун није више хтео да зна за мир с Грцима. Већ 913. године паде његова војска под Цариград. Брзо се почеше преговори око мира, који не имадоше никаква успеха, и обе стране разиђоше се. Идуће године понови се рат. Симеун паде под Дринопољ и после дуге опсаде поможе му издаја да га добије (септембра 914. г.). После тога опет се начини примирје и Симеун врати Дринопољ; а време примирја обе стране употребише на припреме за одсудни бој. Грчка дипломација развила је рад на све стране; код Печењега, Мађара, Арапа, независних Срба тражила је савезнике. Грци успеше, те с калифом начинише мир, који им је дао могућности, да из Азије доведу своју војску у Европу. Али је Симеун с друге стране био срећом добро служен. Грчке војводе ревеле су један

на другога, јер код малолетности цара Константина VII Багренороднога сваки је тежио да постане владарем и зато један другоме нису помагали у рату, нити су ишли на руку. С Печењезима био је истина од стране Византије закључен савез још 914. године, али Византија отуда није имала никакве користи, јер патриције Вога, који је с њима савез уговарао, посвађа се са заповедником грчке флоте Романом Лакапином, који је требао да печењешку војску превезе преко Дунава у Бугарску, и Печењези се врате озлојеђени у своје пустаре. Са српским независним кнезом, *Петром Гојниковићем*, повео је драчки стратиг Леон Равдух у потаји преговоре (917. г.), да би га задобио у савез са Грцима против Симеуна, пак је у томе и успео, и кнез Петар почео је радити, да у тај савез увуче и Мађаре. Мађаре је тада на пљачку мамила богата Италија, зато се не одазваше; али је за то Симеун могао да задобије другога српскога кнеза, моћнога хумскога господара *Михаила Вишевића*.

Докле је тако дипломација радила, војске су се и на једној и на другој страни у велико спремале. Грчка војска притисла је поље око Цариграда. У лето 917. године изнесе свештенство пред војску крст, на ком је Исус био распет, и војска се закле, да ће се борити за цара. За тим се војска крену приморјем на Бугарску, а уз обалу пловила је флота, олакшавајући војсци храну. Део флоте био је отишао на дунавско ушће по Печењеге. Грци узеше Девелт (Бургас), Анхијал и Месемврију. Близу Месемврије на реци Ахелоју дочека их Симеун, који се тада већ био уверио, да од Печењега нема ништа да се боји. Дана 20. августа ударише се обе војске. Симеун је с једне хумке управљао бугарском војском. Први Грци уда-

рише и Бугари почеше уступати. Ту угледа Симеун неко комешање међу Грцима. Врховни грчки војвода Леон Фока одјахао је био коња, да се напије воде. Други веле да је хтео да види, шта ради заповедник над флотом, Лакапин, јер се бојао, да је овај можда окренуо у Цариград, да би се дочепао владарства. Војводин коњ зазре, поплаши се и појури кроз војску. Видећи војници војводина коња без коњаника, помислише, да је војвода погинуо, па се узнемирише. Опазивши ово комешање међу непријатељима, Симеун заустави Бугаре и поведе их на Грке, који брзо окренуше леђа и прснуше куд који. Толико су били збуњени, да су једни друге убијали. Леон Фока једва утече у Месемврију, остале грчке војводе изгибоше, војска им сва погибе, или се разбеже. Сами Грци веле, да таквог крвопролића није скоро било.

Грчка царевина беше без одбране пред Симеуном. Изгледа нам, да је Симеун требао да иде правце на Цариград, који би сад можда без великог напора био добио. И онако је скоро сва Тракија била у његовим рукама. Али он место тога држаше за рече и важније, да узме наслов *цара бугарскога и грчкога*, место кнежевске титуле, коју је Борис узео после крштења. Знајући да од грчкога цара неће добити признање царскога наслова, нити да ће цариградски патријарх хтети венчати га за цара, он се обрати римском папи уз ласкава обећања. И папа пошље Симеуну царску круну и свој патријаршки благослов. Држећи, према тадашњем мишљењу, да уз цара треба да је патријарх као црквена глава у држави, Симеун подигне бугарског архиепископа на сан патријарха. Свој двор уреди на грчки начин и за некоје дворске обреде заведе

и грчки језик. Све то показивало је, да је Симеун тежио да постане грчким царем.

У место да своје оружје окрене на Цариград, као што су зацело и његови савременици очекивали, Симеун нападне на српскога независнога кнеза Петра.

После кнеза Мутимира, коме је хан Борис помагао да дође до самодржавности, дође на владу у главној српској кнежевини његов син *Прибислав* са браћом *Бореном* (Браном) и *Стеваном* (891. г.). Али браћа Мутимировићи нису годину дана владали, а протера их Петар Гојниковић, кога је Мутимир био при себи задржао, па га је овај био оставио и у Хрватску побегао. Из Хрватске, куда се био склонио, нападне на Петра Борен Мутимировић са сином *Павлом*. Лоша га срећа послужи, јер га Петар ухвати са сином и обојицу ослепи (895. г.). Не прође две године, а на Петра удари *Клонимир*, син Стројимира Властимировића, који је с братом Гојником испред Мутимира био нашао уточишта у Бугарској. Петар победи и Клонимира, ухвати га, па га погуби. Петар је за тим гледао да се обезбеди и од бугарске стране, па се спријатељио са Симеуном, који га је окумио. По свему се види, да је Петар био даровит и енергичан владалац. Он себи потчини и Неретву, али ту се побоја независни хумски кнез Михаило Вишевић, да ће и њега Петар да покори, па како је Петар, уз пријатељство са Симеуном, умео да одржава и добре односе с Византијом, то Михаило, који је дотле такође био уз грчкога цара, пристане уз Симеуна. Прво му беше, да Симеуну прокаже Петра, како овај смера да у савезу са Мађарима удари на Бугарску. Симеун је тада разбио Грке на Ахелоју, па науми да и Петра упишти. Он по-

веде на њега главну своју силу, а против Грка остави само један део војске, који је пустошио цариградску околину. Леон Фока искупио је био нешто војске и пошао на ове Бугаре, али ови ударе нањ изненада ноћу код Катасирте и његову војску растуре.

Војводе цара Симеуна *Мармај* и *Сигриц* водиле су са собом слепога Павла Бореновића, кога је Петар оних година био с оцем му пустио у Бугарску. Петар дочека бугарску војску на граници. Симеунове војводе не смедоше да отворено ударе на Петра, него употребе превару. Почеше да се с њим погађају, па кунући се, да му не мисле о злу, даду му у залог сина бугарскога цара, Петрово кумче, тим начином домамише га у бугарску војску, ухватише и као роба одведоше у Бугарску, где га Симеун баци у тамницу, у којој га после и умори. А на Петров престо постави слепога Павла, који је владао под врховном влашћу његовом. Ова промена дабогме да се не свиде у Цариграду и оданде послаше на Павла другога претендента, *Захарију Прибислављевића*. Павлова војска победи Захарију и ухвати га, а Павле га пошље цару Симеуну. Али Павлу брзо додија бугарски притисак, он се одметне од Симеуна и над собом призна грчку врховну власт. Симеун на то пошље војску на Павла и са војском претендента Захарију. Павле изгуби мегдан и Захарија седне на кнежевски престо под врховном влашћу Симеуновом (920. г.). Да у свима овим променама, од којих су ови Срби највише морали страдати, беше много и можда највише посла грчке дипломације, о томе нема сумње. Сацар Константина VII, Роман Лакапин, начини савез против Бугара са хумским кнезом Михаилом и хрватским краљем *Томи-*

славом. У тај савез стане и Захарија. Али ни Симеун није седео са скрштеним рукама. Хотећи да освоји Цариград, потражи савеза у тунетанских Арапа у Африци, који би му са својом флотом помогли, пошто Симеун није имао на мору војске. Пошто би тако Цариград освојили, Симеун би га задржао за себе, а Арапи би узели који део грчке царевине (можда Морију). Арапи врло радо прихватише Симеунове предлоге и кад су Симеунови посланици од њих полазили дома, пођоше с њима и неколики од арапских великаша, да са Симеуном ближе уговоре што треба. Али Калабријанци, који су били у рату с Арапима, ухвате лађу, на којој су били арапски и бугарски посланици, пак ове пошљу у Цариград. Цар Роман баци бугарске посланике у тамницу, а Арапе обаспе милостима и богатим даровима, којима преокрене расположење керванскога калифа, те се осујети Симеунов савез с Арапима (924. г.).

Али је међутим у 923. години велика бугарска војска пала под Цариград и у првом загону стерала грчку војску за градске зидове. Околина цариградска би страшно опустошена. У јунију 924. г. изиђе из града грчка војска на Бугаре и опет зло прође. Међу тим је Симеун освојио Дринопоље и за тим је пустошио Тракију и грчку Македонију. Најпосле, почетком септембра дође и он под Цариград. На сву прилику видећи, да без флоте неће моћи Цариград тако лако добити, поручи у Цариград, да му дође патријарх с великашима ради преговарања око мира. Кад ови дођоше, захте да се састане са самим царем Романом. Оба се цара састаше и помирише се (9. септ. 924. г.). Роман богато обдари Симеуна и обвеза се на плаћање данка, Симеун њему врати Дринопоље и јужну Тракију, и тако се цареви расташе.

Од Цариграда окрене Симеун своју војску на српскога кнеза Захарију. Војску су предводили Мармај и Сигриц, они исти, који су кнеза Петра на превари умели да заробе. Лоша их срећа послужи, јер Захарија их дочека и разби, саме њих зароби и погуби, а главе им посла у Цариград. Сад Симеун пошље на Захарију нову војску, већу од прве, којој Захарија није могао да одоли, него се склони у Хрватску. С војском послао је Симеун новог претендента српскога, *Часлава*, сина Клонимира Стројимировића. Кад је Захарија оставио своју земљу, бугарске војводе прогласе Часлава за кнеза српскога и позову српске жупане, да дођу и приме свог новога кнеза, кунући им се, да не раде ни на каквој превари. Кад српски жупани дођоше на веру у бугарски око, њих окују и у ропство одведу, али ни Часлава не оставише у земљи, него га одвуку натраг у Бугарску, поведавши у робље силан народ.*) Многи Срби из кнежевине склонише се испред Бугара у Захумље, Неретву, Босну и Хрватску (крајем 924. и почетком 925. г.). Али за то није престао Симеунов рат са Србима. Захумски кнез Михаило Вишевић, који је држао Хум, Требиње и Зету, настави рат, па 927. године порази бугарскога војводу *Алоготбутура,* који у боју погине. У по овога рата умре и Симеун 27. маја 927.**)

*) Раковски у *Асену Првом* стр. 112. каже, да се око Елене у трновском округу и данас налазе остаци од ових заробљених Срба. На каквим је мукама ово робље било, види се отуда, што су тамо у народу, како Раковски вели, ушле у пословицу *српске муке.*

**) Гдекоји мисле, да је војвода Алоготбутур главом Симеун који је погинуо у боју са Србима. Обично се узима, да је Алоготбутур погинуо у боју са Хрватима. Јован Суботић у *Српском Летопису* књ. 88. стр. 132—136. доказао је, да Симеун није ни уда-

Симеун је бугарски највећи владалац и његово владање узима се као бугарски златни век. Овај суд обично се изриче по његовим срећним бојевима с Грцима, по његовом односу ка младој словенској књижевности, на којој је и сам радио, по његовом богатству и велелепности. Ако погледамо изближе његов рад, мора се овај суд знатно изменити. Од оца свога наследио је велику државу, у којој су (изузимајући Хрватску, подринску Србију с Босном и Рашком, Неретву и Хум, Требиње и Зету) биле скоро све „Словиније“ на балканском полуострову; јер су уз покрштенога Михаила Бориса, који се поради хришћанске вере више ослањао на Словене у својој земљи, него ли на своје саплеменике Бугаре, радо пристали и врховну му власт признали независни кнезови словенских племена у Тракији и Македонији, Тесалији и Арбанији. Осим тога наследио је од оца и простране земље прекодунавске, које су обухватале Влашку и Ердељ, Банат и пределе на Киришу између Дунава и Тисе све до јужних изданака карпатских, к томе земљу између Саве и Драве. Против Маћара није могао да одржи северну половину својих држава, нити је и покушавао касније. да ове земље поврати. Накнаду за то хтео је да тражи на Дрини и Босни. Одродивши се од Бугара, није пригрлио словенску народност, него је остао варварин, полугрк, сугрчица, уз велику амбицију, да седне на престо римских ћесара. Ова мисао, која као да је код њега имала искон више у личној сујети, него ли у државничком рачуну, руководила му је политику, која се ослањала за достизавање својих циљева само на

рао на Хрвате. Цар Константин VII. Багренородни, Симеунов савременик, изрично каже: *Нити је Бугарин ратовао са Хрватима, осим за Михаила Бориса.* Ово је пресудно.

материјалну снагу. Отуда видимо га, да не уме да задобије ни Словене, а још мање Грке, којима је хтео да буде цар, а овамо их је пустошио и тамањио, као чисти Бугарин турске крви. Без државничкога вишег погледа, лије крв свога народа, набављајући му само богатство од пљачке, не бринући се да му будућност обезбеди уређеним спољашњим и унутрашњим односима и природним границама. Кроз четрдесет година била је судбина балканског полуострова у његовим рукама и он није умео да се угледа на свог оца и да се користи расположењем словенскога племена тамошњега и да му отвори врата најсјајнијој будућности. Зато је после његове смрти одмах и почело распадање његове државе, од које су отпадали поједини делови, тако да је већ са његовим сином пропала држава, коју је Исперих основао.

Није боље стајало ни са књижевношћу. Јесте млада словенска књижевност ојачала у Борисовој и Симеуновој држави, па и сам Симеун спада у прве по времену словенске књижевнике. Нарочито црквена књижевност словенска добила је тада чврста основа. Али у пуној мери важи за књижевни живот Симеунова времена суд, који о њему изриче Јиречек: „Душевни правац његове (Симеунове) науке и начин његовог изображења био је Бугарима туђ и није могао загрејати ни срце ни фантазију народну. Симеунов век, златни век бугарске (!) књижевности, нема никаква уметничког песништва. Од то доба поче се међу Словенима одомаћивати византинизам; Бугари га пресадише међу Србима и Русима“.

IX

Иза Симеуна остала су четири сина; од прве жене имао је сина *Михаила;* од друге жене, која је била сестра бољара *Ђорђа Сурсубула*, имао је синове: *Петра, Јована* и *Бајана* (Венијамина). Најмлађи, Бајан, изишао је на глас, као врачар, да је себи могао дати облик курјака, или другог каквог звера. За њега се иначе ништа није прибележило. Симеун је најстаријега сина Михаила искључио из наслеђа у царству, закалуђерио га је и турио у манастир, а млађем, Петру, оставио је царство под старатељством ујца му Сурсубула. И у томе се види Симеунова кратковидост. Петар је у рукама Сурсубуловим постао оруђе једне странке у земљи, чиме је остале вређао и на отпор изазивао.

Ако је Симеун и начинио мир са грчким царем, правог мира није међу њима било. Године 926. нападали су македонски Словени на Солун, а сам Симеун спремао се на нов рат с Византијом, но га у томе спречише српски послови. Година Симеунове смрти била је веома тешка за Бугарску. Неродица је бацила земљу у невољу, а скакавци су мршаве усеве таманили; Срби нису били умирени; Мађари су отимали земљу међу Дравом и Савом; Грци су почели узнемиривати бугарску границу. Пошто је Петар, као и отац му, добио царску круну из Рима од папе уз папин благослов, он је сузбио грчко нападање у Македонији; али његов ујак, тражећи наслона за свога царскога нећака против унутрашњих и спољашњих незгода, начини са Византијом мир, а пријатељство с њом би утврђено браком између Петра и цареве унуке, лепе *Марије* (8. септ. 927.). У уговору су остављене између обе царевине дотадашње границе; Ви-

зантија је и даље плаћала Бугарској данак; бугарском господару признаје се царска титула; бугарски посланик има првенство пред свима другим посланицима; Византија признаје бугарску патријаршију.

Основавши бугарску политику на пријатељству с Грчком, Сурсубул је изазвао велико незадовољство међу осталим бољарима. Ови бољари узеше у своју среду млађег Петровога брата Јована, хотећи њега зацарити; али их похваташе и подвргоше страшним казнама, а Јован доби шибе и за тим га Петар посла своме царском тасту у Цариград. Грчки цар хтеде Јована прво да покалуђери, али се предомисли и даде му велико имање, ожени га неком Јерменком од господскога рода, па га задржа код себе, да би га по потреби могао употребити против Бугарске. Мало за тим најстарији Симеунов син Михаило скиде монашку расу, дочепа се некаква града и поће да тражи царски престо. Уза њ присташе многи, који су били незадовољни с Петром. Али Михаило брзо умре (929. г.), а његови приврженици, пошто оставише Македонију и Тесалију, населише се најпосле у Епиру, као грчки поданици. Ако су оба ова устанка и свршена с победом Петровом, није за то његово царство ништа тврђе стајало. Мађари као да су тада узели били од Бугарске земљу до Саве; а 931. године умакне Часлав Клонимировић из бугарског ропства и ослободи српску кнежевину на Дрини и у Рашкој.

Симеунова држава нагло је опадала и дробила се. Мађари сваки час плениште Бугарску. Да би своје земље од њих колико толико сачувао, Петар је њих пропуштао кроз своју земљу на грчке крајеве, које су Мађари страшно пустошили. Године 941. спремаше се руски кнез Игор на Цариград. Дознавши Бугари за ово, јавише у Цариград за Иго-

рову намеру и руски поход не испаде срећно. Игор се спремаше наново на Цариград, па тога ради удружи се с Печењезима. Византија знаде отклонити ову напаст и начини мир с Игором, који враћајући се пусти Печењеге да пустоше по Бугарској. Али није Бугарска опадала само у свом државном животу. И душевна страна њена показиваше у свему опадање. Словенска књижевност, која је узела леп полет, брзо поче венути; место делотворних проповедника Христове науке узеше мах испосници и пустињици; место чисте Христове науке, стаде се у народу ширити богумилска јерес с њеним утицајем, који је растурао друштво и државу: све последице Симеунове кратковидности, коме је иначе срећа добро служила, али се он није умео да послужи њом, да би својој држави дао чврст основ.

Не остаде ни на томе. Један од незадовољних бољара, *Шишман Мокро* (Мокрош) од Трнова, диже се са својим синовима *Давидом*, *Мојсијом*, *Ароном* и *Самуилом* (Стефаном), да обори Петра и грчки утицај. Покушај му не пође за руком и он мораде са Јетре (Јантре) да бежи са синовима и оде у Македонију, где Словени нимало нису били задовољни с бугарском политиком, тамо оснује ново. чисто словенско царство (963. г.). Петру остаде још само земља између Родопе, Мораве, Дунава и црнога мора.

Исте године, кад су од Петра отпали македонски Словени, добила је Византија новога цара Нићифора II. Фоку, човека умна и храбра, који брзоули нов живот у старо римско источно царство. Успоставивши углед Византије против Арапа и у Италији, смерао је он да Бугарску сасвим уништи. Већ се више пута жалио на Петра, што

преко своје земље пушта Мађаре да пљачкају грчке крајеве, и Петрови одговори нису га могли задовољити. Непосредни повод рату доби 965. г., кад је у Цариграду славио свој тријумф над Арапима, а баш у тај пар дођоше Петрови посланици да му ишту данак. Нићифор их прими пред свима, који су се у двору били искупили ради свечаности. „Куку, Римљани! зар сад, кад смо савладали наше противнике, да плаћамо данак никаквим, мрским, варварским скотовима?“ повика и у гњеву заповеди да избију посланике бугарске, а цара Петра назва кожухарем. Нићифор одмах крену војску и заузе бугарске тврђаве испред Родопе у Тракији (966. године). Али није хтео да сам напада на Балкане, него пошље у Кијево патриција Калокира, да на Бугаре позове рускога кнеза Светослава. Сувише су му далеко били Руси, да би му се опасни чинили, а ако би Руси са севера сломили бугарски отпор, у толико би било олакшано Грцима. Светослав, који је ратовао само „рад' јордама и славе јуначке“, радо се одазва Нићифору, нарочито кад од овога доби 1500 либара злата и изгледе на богат плен. У августу 967. године доплови Светослав до Дунава са дружином, која није могла имати ни 10,000 људи. Бугара изиђе предањ 30,000, али Руси ударише на њих и у првом загону потискоше их, а Бугари се затворише у Дрстар (Доростол, Силистрију). Када цар Петар чу за овај пораз, од дерта разболи се. Светослав узе Дрстар и још 80 градова на Дунаву, пак паде на зимовник у Преславац. Плен је добио неизмеран.

Ако је Нићифор Светославу и послао опет много злато, окренуо је према Бугарској нову политику. Његов посланик код Светослава, Калокир, удешавао је тако, како ће руском помоћу да

се сам докопа грчкога престола, рад чега је Светославу обећавао силно благо и стављао му у изглед, да ће Бугарску за себе моћи задржати, ако је отме од Петра. Ово измени грчку политику. Нићифорови посланици дођоше Петру и закључише савез међу Грцима и Бугарима, који ће да се утврди удадбом двеју Петровних кћери за два сина покојнога грчкога цара Романа; уговорише помоћ грчку против Руса и вратише се у Цариград с Петровим синовима, *Борисом* и *Романом*, и с бугарским таоцима. Нићифор се стаде спремати на рат с Русима.

Међутим Светослав, чим прође зима, наново удари на Бугаре. Али му дође глас, да су Печењези ударили на његову државу и да им Кијево једва одолева. Светослав се врати у Русију (968. г.). На скоро по одласку руском умро је цар Петар (30. јан. 969.). Њега је црква узела у светитеље. Давид, син македонскога цара Шишмана, дође у Бугарску да је узме, али га уз грчку помоћ одби нови цар *Борис II*. Али већ у лето исте године ево Светослава опет на Бугарску. Њему се допала ова земља, па поделивши своју државу међу синовима, хтео је Бугарску за себе да освоји. Борис му се одупре, али Руси свуда надвлађиваше Бугаре. Најпосле оте Светослав и Велики Преслав и ту зароби Бориса и брата му Романа. Подунавска Бугарска била је у његовим рукама. У пролеће 970. године пређе Балкане и оте Пловдив, главно место у Загорју, где учини страшно крвопролиће. Цела Бугарска била је покорена.

Али ту се појави Светославу нов противник. У декембру 969. године сео је на византински престо Јован Цимисхије, пошто је убио Нићифора. Нови цар био је добар војвода, срчан војник, умäн државник. Он позва Светослава, да иде из Бугар-

ске, а да прима данак, који му је обећао Нићифор. Светослав одрече, па поткрепивши своју саразмерно малу дружину Бугарима, Печењезима и Маџарима, спремаше се на рат, који и поче у јесен 970. године. У пролеће пређе Цимисхије Балкане и доби Велики Преслав, где му паде шака бугарски цар Борис, кога прими са почастима, говорећи да он војује само против Руса. Крвави овај рат сврши се најпосле победом Цимисхија. Светослав остави Бугарску и врати се у Русију (јулија 971. год.).

Сад је сва Бугарска била у грчким рукама. Цимисхије се врати у Цариград, водећи са собом Бориса II. и Романа. У тријумфалном походу уђе у град; у цркви св. Софије принесе Богу на дар богату круну бугарских царева. За тим у дворцу царском призва Бориса, који онде скиде са себе царско одело: порфирну капу, багреницу и црвену обућу. Бориса начинише царским маџистром, а млађега му брата Романа ушкопише. Бугарски патријарх *Дамјан* би збачен и бугарска патријаршија укинута. Борис одмах оде из Цариграда и упути се у своју негдашњу државу, али ускоро погибе од убилачке руке.

X

И тако паде држава турских Бугара, пошто је трајала равно три столећа. Слична државама турских племена, она је нагло бујала, притајивала се, у великим скоковима у напред полазила и најпосле изгубила се, ишчилела, издахнула малаксала и изнурена. Тако се изгубило Атилино царство, тако обарско. Бугарска држава далеко би раније престала са својим бићем, да јој није хан Михаило Борис потражио чвршћа основа у хришћанској вери

и у наслону на словенску стихију. Свакако је Борис највећа и најсимпатичнија личност међу турским Бугарима. Али његово велико дело његови наследници нису умели да учврсте и наставе. Већ Симеун изгуби северну половину бугарске државе. Његов син изгуби западну страну, а његов унук постаде мађистром источнога римскога царства.

Словени балканскога полуострова (свакако српскога племена), ако су у прве били противници Бугарима, касније су им се зближили, кад се Борис покрстио и почео тражити боља ослонца у својим словенским поданицима. Турски Бугари биће у главном да су остали и даље некрштени, али они већ нису могли пресудну улогу играти у Бугарској код огромне масе Словена у њој, а нарочито што је Борис нагонио и све отменије Бугаре да се покрсте, истребивши уједно бољарске породице, које су крштењу биле противне. Овај моменат пресудно је. Да је Симеун за своје четрдесетогодишње владе умео да настави дело свог оца, данас би можда била велика словенска држава од Карпата до Матапана. Његова кратковидост онемогућила је Словенима у тим земљама срећнији развитак на народном основу. Словени у Македонији, Дарданији, Тесалији и Арбанији (у такозваној Славинији), тражили су обезбеђења од Грка својој државној и народној самосталности у наслону на покрштену Бугарску, у којој је Борис прибавио надмоћност словенској стихији. Ово причини, те се границе Борисове државе размакоше без крви чак до арбанаскога приморја. Од своје су воље Словени из Славиније пристали да приме врховну власт бугарскога покрштенога хана-кнеза, нити су донде бугарски

ханови долазили у Македонију иначе, но или да пљачкају по њој, или да као савезници тамошњих независних Словена војују с Грцима. А кад је под царем Петром мрски византински утицај овладао у Бугарској, македонски Словени, који су само врховну власт бугарскога цара над собом признавали, а иначе били под својим кнезовима самостални, одустали су од Петра и основали су засебну државу, оставши независни, као што су били и пре врховне власти бугарских господара над Славинијом, с том разликом, што су сад имали свога врховнога господара.

Године 971. престала је држава турских Бугара, коју је Исперих основао. Царство македонских Словена, које је трајало 56 година, исто тако у неправом смислу назива се бугарско, као и царство, које су крајем дванаестога столећа између Дунава и Балкана основали Асановићи. Политични, никако пак етнички обзири, били су меродавни, кад се бугарским назвало македонско и асанидско царство. А и данас, строго узевши, у етничком смислу не може бити говора о бугарском народу. Као и у средњем веку, Бугарска је земљописан и политичан појам, никако пак не означава етничку народност. Зато ће вазда носити обележје усиљености сви напори, да се створи засебан бугарски језик и засебна бугарска етничка народност. Срби и садашњи Бугари један су народ, један им је језик, једна им је судбина била и иста ће их судбина постићи и у будућности. Буду ли подцепани, ни један ни други неће ни до чега доћи. Зато прави родољуби бугарски и српски нека раде на слози ових двају народа, које би њихови заједнички непријатељи хтели да вазда држе у завади. Оста-

вимо се расправе око имена српскога и бугарскога; нека то питање реше време и етничке особине народне; а ми данас настанимо радити на нашем новом зближењу, тамо, где су ово наши заједнички непријатељи у недалекој прошлости прекинули. Зближујмо се, сложимо се! У томе нам је спас и једнима и другима.

Ђ. Поповић.

— ⟶ —

ДЕДИН ГРОБ.

Мој је прадед за славу погинуо! То је било одавно. И моја мати то не памти. Она је одавде. Она је то од свекрве слушала, па мени, још кад сам био дете, причала. Она је сирота одавно умрла. Бог да је прости!

Године се нижу једна на другу. Време пролази, године се претрпавају. Прве под другима ишчезавају, док им се траг не изгуби! Или од неких година остане само слаби траг, о коме се још мало говори, али као прича.

И прича је некад била дело!

Ја сам већ стар, врло стар. Једва се и сећам онога што ми је мати причала. Причала ми је често, причала је лепо. Ја ћу мучно да испричам као она. Али све једно, хоћу да кажем смрт свога прадеда, нећу да са мном ишчезне и прича матере моје, хоћу да још ко зна, макар и мало, о моме прадеду.

Мој је прадед био свештеник далеко одавде, далеко преко границе. И са Преполца сам гледао.

Видео сам Косово и преко Косова домовину браће своје, али своје постојбине не догледах. Још је даље. Мајка ми ју је причом омилела, али не мајка, не знам од кад је волим, чини ми се с том сам се љубављу и родио. И то волим је онако исто, као и ово место где сам век провео. Та оба су места моја! И ту и тамо су браћа моја!

Мој је деда много знао, многе је земље прошао. Од Цариграда до Свете Горе и од Свете Горе до гроба Господњег, свуд је пролазио и много видео. Видео је и где се троши српска мука и српски зној. Видео је и много је пута причао пастви својој о томе.

Мој је прадед волео, врло волео свој народ. Није се двојио од њега. Он је с њим одрастао, с њим век провео, и није дао да се и једна особина српског народа изгуби и заборави. За то је много поднео и пре времена у гроб легао. И народ је њега волео. Кажу да су се с коња људи скидали, да га у руку пољубе.

Било му је преко шесет година кад је погинуо.

Онда су славу забрањивали. Није знала мати, да ми каже зашто, али су је забрањивали. Харедин-бег није дао да се слава помене. Његов спахилук и село били су одмах до нашег села, за један пушкомет. Он је био наредио некима да пазе ко слави. Људи су љуто одговарали за славу, а нису знали ко их је јавио. Било је зар изрода који су потказивали, јер у нашем селу није било Турака.

Прадед је славу српски славио, частио је госте и званице, како српски ваља и требује. Онда је и уз гусле певао. По некад је са сузама у очима

после гуђења говорио: Гусле Србина подсећају и на боље дане у прошлости и на лепше дане у будућности!

Сви су га поштовали. Увек се пазило шта ће рећи Хаџи-попа, тако су га звали, звали су га и дед' аџија и просто аџија.

Није био строг, напротив права благост. Није се могао лако наљутити, али кад се наљути не зна шта ради.

Имао је пунолетног сина, то је мој дед.

Дође и наша слава Ђурђев-дан.

На неколико дана пре славе дође оружан Турчин пред нашу капију, изазва деда попа и нешто му рече. Деда поп му љутито нешто одговори и уђе у кућу. Турчин викну: Послушај ме, нећеш се кајати! кресну труд, упали лулу на дугачком камишу, ободе коња и оде. Деда попа ушав у кућу, не рече ником ништа. Био је љут.

У очи Ђурђева-дне позваше наши госте на навечерје. Спремали су јела и пића, могли би цело село почастити.

На навечерје дођоше гости. Дошло их је доста. Страшно је доћи на славу, али не могу да се замере дед-аџији.

Навечерје пође тихо и нешто невесело. Мој се дед смеје и шали али му не иде од срца. Није као други пут. Служи госте а пиштољ му за појасом.

Било је у пола вечере. Мој се дед саже да налије кондир пред старим чича Стојком. Рукавом закачи силав и таман да се превије преко совре, а из силава се чу страшан тресак, који заглуши госте и дим обузе целу собу. Пиштољ се сам за силавом откинуо. Тане удари у врата и проби их,

ал ником ништа не учини. Једва се људи разабраше од изненађења у које их ненадни пуцањ баци.

Деда попа седи и ћути. Поседаше сви и заћуташе, нико не може да почне разговор.

Деда попа се диже као иглом убоден, усправи се па викну:

— Сине Марко, сам ти Свети Ђорђе преко пиштоља казује, славу треба да огласиш! Пали синко и ја ћу! — За тим се окрете, са чивије скиде два пиштоља отвори прозор и испали их у помрчину.

Ноћну тишину проломи двојни пуцањ пиштоља, и у рукама божјег и народног угодника пушаху се празне кубуре.

Још и не затвори прозор, а пред кућом, као одјек на прва два одјекнуше још два пуцња, и у собу са празним пиштољима ступи мој дед. На уснама му осмех, ал некако тужан, из уста му излеташе потресеним гласом певана песма:

О убава лепа славо божја
Свети Ђорђе, крсно име моје . . . . .

— Тако, викну деда попа, ти си мој син, тако те хоћу, немој да чамиш, не бој се никог до Бога, јер је само он силан и свемогућ!

Гости не могу да се разберу, само ћуте као претрнули, ништа не говоре. Боје се последица дединог весеља и дедине славе.

Прадед то уочи. Дед поче да пуни пиштоље, прадед отпоче из почетка тихо, а за тим све јаче и јаче:

„Браћо, ја видим зло време, горе од нас самих но од злотвора. Ми сами себи не помажемо, па нам неће ни Бог помоћи. Видим да неки остав-

љају славу своју! Ноћу кад ви сви спавате, ја плачем и наричем за тим, ја плачем за родом својим, који се сам напушта.

„Ми смо Срби, Србин је са славом рођен. Не слави ли славу није Србин. Славу није забранила црква, као што „папаз Стефанос“ прича, црква јој је и песме наменила и обред удесила. Славимо славу, славимо божје угоднике, молимо их да нам невоље пред Господа изнесу, да Господа умилостиве, те да не одврати лица свога од намучених Срба! Светитељи, мученици живот су свој положили да људе ослободе од греха, ропства, стида и срама! Светитеље молимо да нас умудре, да будемо у љубави и у слози да тиме угодимо Господу, а он да нам подари силу и крепост, па да свакоме ономе, ко нам права пречи, ко нам на пут стаје, станемо ногом за врат. Да будемо, браћо, спремни за оно време које доћи мора, кад топуз Краљевића Марка из мора изађе, па да Марков топуз прихватимо, Марка и Милоша да заменимо, па да осване што је некад било. Не дајте да нас у гробовима проклињу наши стари.

Мени је наручено да не славим славу, јер ће ме стати живота. Нек стане! хоћу да дајем живота о себи. Хоћу да славим да се види да сам Србин!

Устанимо да пијемо у славу! Славо божја, свеци божји, угодници божји......

Тресак плотуна у близини проломи ноћну тишину, и прекиде деда-попин говор. Он заћута за тренут, па викну из свег грла:

Турци! Славо моја помози!

Као момче скочи, скиде с чивије пушку. За појас метну два пиштоља и излете у мрак.

И гости журно скочише, и сви су се те ноћи храбро борили. Многи су и изгинули те ноћи. Чији леш не нађоше, тај је отишао гори у хајдуке, да слободно живи. Станка му није било на другоме месту.

Те је ноћи и деда - попа погинуо. Син га је осветио.

Попа се борио те ноћи као прави хајдук, и тек је хтео уз присој да изађе гомили пастве своје, која се одатле борила а неко потрча за њим и викну; Стој папаз бре! Попа се осврте, онако у мраку испали пиштољ на њега, али га не погоди. Стара му је већ била рука за сваки погодац. Противникова не промаши. Мој прадед погођен у потиљак. У светлост противникова пуцња нанишани и опали мој дед . . .

Све занеме, наста мртва тишина.

У освитак румене зоре Ђурђева дана, поред мртва тела мога прадеда, нађен је мртав и јединац Харединов, погођен испод леве сисе.

Наше је село одмах расељено. Моја баба, са мојим оцем пребеже овамо.

Тако погибе мој прадед. Сарањен је још те зоре где и погибе, под старим дубом. На његов гроб није метнут белег да га Турци не нађу. Стари храст, који ће још дуго трајати једино је обележје гроба његова.

Сина му је после тога нестало. Никад га нико није видео. Балкан и Румелија пропатише од освете Марка хајдука. Многи кажу да је то био главом мој дед.

Често је, причају, на старом дубу освањивало кандило и дебела воштана свећа. Ко их је метао,

не зна нико. На то се пазило, али се није дознало. Дед-аџије се неко сећао више но остали. Није било у околини даће или задушнице да се његово име не помене. Свећу му нико није смео јавно припалити. Нико га није смео јавно ни поменути. Али хајдук, можда баш попин син, сме. Хајдук се сећао деде јунака, палио му кандило и свећу, без реда, без задушница, кад може и кад стигне. И сад по некад, причао ми је један земљак, на старом дубу осване упаљена воштана свећа.

Цео присој око гроба зове се *Дедин Гроб*, а дуб је прозват *Дедин Дуб*.

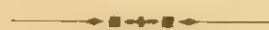
О мом се прадеди и сад прича, и дуго ће се као о узору говорити и причати.

И ја често мислим на причу материну, помишљам на свога прадеда и молим Бога. Боже, дај да доживим да и ја нешто учиним. Стар сам већ да се борим. То је било па и прошло. За то сад млађе гајим. Већ се Богу молим да ме поживи, да на ослобођеном гробу свога прадеда сазидам цркву, па да у тој цркви буде мој син свештеник, па да на гробу свога прадеда сваког празника помиње име његово, а слободна околина са поносом и захвалношћу да помиње слободно дела Деда Јована, Хаџи попа . . . . . .

Старијег сина дао сам да буде војник, млађег да буде свештеник. Даће Бог, те ћу и доживети, да ми се молитве испуне.

На Митровдан 1893. г.
Алексинац.

Рајић

I

О СЕЛУ КРАЉУ.

Село Краље, добило је тај назив одавно. Оно га је добило још од Краља Стефана Дечанског, а по причању мјештана, оно се до краљевог доласка у то село, звало: „Добра-Рјека“.

У то вријеме село Добра Ријека, а од тада: Краље, било је насељено око потока Дедењака и на ономе мјесту код старог гробља по лијевој страни ријеке — сада Краштице, — које мјесто и сада се зове Селина.

Од Сјеверне стране Краље је као село најближе Кому. Оно је на једнаком одстојању озго од Плава и оздо од Будимља; но ако је вјеровати народном предању, Краље је припадало жупи Плавској, која се пружала низ Лим, и међила се, са жупом Будимском и Требачкијем кршем са лијеве, а Сеоштицом и Побјеником с десне стране Лима, гдје и до данас још стоји побијен међник, мрамор; но може се мислити да је међа жупама била и тијеснац Сутјеске клисуре на Лиму више утока Злоречице, и тада би Краље припадало жупи Будимској.

Скоро сва мјеста у Плавској жупи побјележена су у повељама: Свето-Стефанској, Дечанској и Св. Горској, која се и сада налазе око Плава и Гусиња са својим непромијењеним именима и називима.

У Будимској жупи, у колико ова потпада под Васојевићку нахију, помиње се село Горажде, које и до данас стоји и носи своје старо име, оно је од Будимља на сјеверу. И мјесто, звано Градац, од Будимља на југу. Ово је последње на једноме доста високоме брду, међу селима Виницком и Бучем а на лијевој страни обале Лимске више тако званог: Градинског — Градског — поља.

Градац је у ствари био велика тврђава, град, темељ и зидови његови виде се и данас; но много су опали. Он је и за данашње оружје на врло важном мјесту. О времену и постању његовом тамо се ништа не зна. Од исте је важности био и замак Будимскога града, но овај је на десној страни Лима, више села Будимља на брду Заграђу, које је од Лима удаљено за један сат пута на исток.

Мислим поуздано, да би се и сами стручњаци за ова два мјеста изјаснили у корист мога мишљења, односно Будимске жупе.

У жупама: Плавској и Будимској има трагова од старијех зидина, још и на овијем мјестима, као: на Овсинама, у Шеремету, на Брезовачкој Главици у Плаву, у Гусињу, у Шекулару, у Заостру и нешто на Пеовима, али сем Шекулара, о овијем другијем зидинама, у данашње вријеме нема потребе водити каквог већег рачуна.

Зла судбина и вријеме порушило је Градац, она је порушила и Будимски замак, а жупе: Плавску и Будимску, постигло је оно што је постигло и све остале српске жупе, и Лимска долина, и ако

у срцу српскијех земаља, била је, по тој злој судбини, за дуго вријеме већином пуста. Због тога се по њој била подигла силна гора и по самијем селиштима, те је тако и Краље било опустило, и обрасло, скоро све у силној, густој и честој планинској гори.

Васојевићи — Љеворечани, немогући живјети у оном малом и нeродном куту планинском на изворима Таре у Лијевој Ријеци, отпочну се селити, и досељавати на Лим, и населе се у Краље и око Зле Ријеке, а затијем и по осталој нахији, те тако Лимска долина почела је да оживљује, и Краље, као село најближе Кому постане најјаче село, насељено све самијем Васојевићима. Тако су и око Зле Ријеке постала неколика села, где се у старо доба није орало а ни копало, те тако и Коњухе некад пасиште краљевијех коња, постане село, и у њему војвода Лакић, за све Васојевиће на Лиму.

Краље је сада добро насељено, али је насељење ливадарско, засеоци су селу Краљу: Пеовац, Присоја, Доње Краље, Горње Краље, Љетрошевице, Обло Брдо, Чука, Гњили Поток, Костурница, Лази, Сјеножета, Јеленборе, Главица, Обор, Кланац, Челопек, Поди, Селина и Дедењак, али сви ови засеоци зову се: Краље, а становници Краљани.

У вријеме тешкијех и горкијех дана на Лиму, жупе Будимска и Плавска остале су пусте, а Плав и Гусиње с помало потурчењака. Многе куће у Плаву и у Гусињу по пресељењу с патријархом стајале су за дуго празне; но неке од њих присвоје потурчењаци за себе, а у некоје ушла је сиротиња која се није могла да крене у селидбу са патријархом, но тад и они као чивчије беговима; а многе куће и даље су остале празне па се тако

и порушиле, јер нијесу могле добити новијех домаћина који би их и даље одржавали.

Будимље, у којем није било потурчењака, било је поарано и запаљено још раније; а по пресељењу остало је савршено пусто.

У објема жупама, сем планинскијех мјеста, као: Шекулара, Горњијех Села, Велике и Метеха, није остало живе душе, а у овијем мјестима остао је приличан број староседелаца, а у једном крају остали су били још, и Букумири, — ово су били стари Богумили — *), који нијесу пошли за патријархом, те се и они а ради безбедности своје још боље придруже остатцима неисељенијех хришћана на Лиму.

Потурчењаци Плавски и Гусињски и ако су приграбили за себе сва имања из обје жупе, опет су они тек тада осјетили да ни за њих нема онога добра пређашњега, и да су и они изгубили много са својим одсељенијем рођацима, с којима их је само вјера дијелила. Зато се они почну понашати са остатцима народа као с браћом рођеном, и неко вријеме живјели су с њима дијелећи зло и добро, али доцније забораве како на крвну везу, тако и на потребу, и клали су се и били гдје су се год срели као највећи крвници, а тако раде и данас.

Пресељење патријархово за Арбанасе било је добро дошло, и као поручено, и они су се заиста умјели њиме да користе, и користили су се, јер су они у скоро узели сва она мјеста која су Срби напустили, па и богати пашњаци планински око Плава и Гусиња мамили су Арбанасе, и око из-

*) Богумила на Лиму било је, по они су ту јерес напустили давно и прешли у православље, али су их хришћани ипак за дуго сматрали као нешто одвојено. Неки су узели за славу Св. Стефана Дечанског. О њима има прича.

вора Лимскијех, те се тако они населе у водопађи Лимској, а у селима око Гусиња, и ту се одомаће прво у Вусању и Мартиновићу а одатле још и по некијем селима.

Док су се Арбанаси, — Шљанчори, — угнијездивали око Гусиња и Плава и снажили, имајући у томе ослонца и на Скадарског везира, коме је то било у вољи; дотлен су Васојевићи и Брђани, подстакнути силом околности и оскудицом, у знатном броју већ били заселили сву Будимску жупу, — Равни Ас, — и знатан дио Плавске жупе до Чакора. С друге стране пак Кучи својим досељавањем прошарају па и заселе нека села око Гусиња и Плава, те тако Срби на Лиму и у том горњем крају добију добру већину. У данашње вријеме око Плава и око Гусиња, та је већина много опала.

Крвнички живот на Лиму отпочео је међу Гусињанима и Плављанима с једне, и Васојевићима с друге стране одавно, управо од појаве Васојевића у Лимској долини; но на неколико година прије Ђул-Бега, и Ђул-Бег тако је отпочео гонити Васојевиће и Србе на Лиму, да овима није било остало ништа друго него да силу силом одбију, и заиста, у томе су били сложни сви Срби на Лиму и тако су били задали страх Турцима, да ови у последње вријеме нијесу смјели у Васојевиће ни слазити.

Ова слога међу племенима српскијем на Лиму, од којих су били многи потурчењаци, има се приписати војводи Симу и његовом оцу војводи Лакићу. Њима се има приписати и оно покрштење Васојевића, којијех је било доста истурченијех; но за ово, има велики дио заслуге и Петар Фатић, који

је много година био Турчин и звао се Таир Фата, па се под старост опет покрстио, а родом је био из села Коњуха. У томе времену у свијем селима готово, сем села Краља, било је Васојевића потурчењака, али и у самом Краљу православље се било зањуњало. У последње пак вријеме ни један Турчин из Плава и Гусиња није смио ни да макне низ Лим, ако га не би који Србин узео на вјеру.

Краље је било а и сад је најјаче село, на Лиму, у њега су Турци из околине Плава и Гусиња често бјежали, и налазили уточишта од крвних освета, па и саме турске власти нијесу никада ни покушавале да од Краљана своје бјегунце траже; и кад је гођ које село било нападнуто од Гусињана, Плављана и Арбанаса, што се тамо често догађало, то су Краљани били увијек први за помоћ и одбрану.

У вријеме кримске војне и Омер-пашиног тумарања по Босни, Краљани су били први који су примили Црногорце на Лиму и у Васојевиће са ове стране Кома, и од тада сви Срби Лимски отворено су радили против Турака, и прва борба Васојевићка позната је под именом боја на Полимљу у коме су и Црногорци учествовали, и исход те борбе био је непомирљивост Васојевићка са Турцима. *).

Тај бој има значаја за све Србе на Лиму, и у овоме: све крвне освете које су Васојевићи и Срби остали, имали да траже један од другога до тада, на општем договору укинуте су; и ово је заиста за похвалу било, и служи на част свијема онијема који су ту мисао први покренули.

*) На бојнијем пољима, од почетка ове друге половине овога вијека, Краље је изгубило преко стотине својијех бораца за слободу.

Прича која следује, карактерна је црта живота на Лиму, од почетка до половине овога вијека, у коме су времену Турци били потпуни господари све Лимске долине, када су Васојевићи имали и своје племенске војводе.

II

ПАЂЕНИК

ИЛИ ЖИВОТ НА ЛИМУ

Милован Вуковић добар је момак, вриједан, окретан и срчан. Зна он сваки рад пољски, њему се ништа отети не може, што види начиниће, а вјешт је и око стоке. Он зна да гради и свако посуђе, али што зна да начини рало, то је милина! Па гусле, што он начини, то су тек гусле, па што зна да гуди, да га слуша и гладан човјек, не би се сјетио да једе, али он добро и пјева уз гусле, а глас има као вила из планине, па прстима, кад пребија уз гусле, заиста би сваки рекао, као да гусле говоре, тако он то вјешто зна да пребија прстима.

Он је начинио гусле и војводи Симу из Коњуха, које војвода сад не би дао, да му ко за њих вола да̂. А што опет зна да свири добро у свирању, познао би га човјек у сто свирача. На сабору пред црквом о Велик-дану, кад он засвири, цио сабор скупи се око њега, да га слуша. Ђе је он, ту други свирачи и не ваде свирању из паса. Тако исто и о Петрову дану, на сабору планинском, кад он засвири, све се скупи око њега да га слуша, а он свири ли, свири; њему се чуде и најбољи наши свирачи и они га слушају.

А пушка у његовијем рукама, то је права стријела. Његова ћошема зато је онаква, што његово око низ њу нишани, сваки нишан он однесе међу првима и први.

Да богме, да он тако добро све то зна, да му се ни један не може раван да нађе. За то га је војвода и узео да му он „шиндачу“ гради, и ко год хоће да му је кућа права мајсгорска, то Милован нека му је мајстор!

Сироче, па га Бог обдарио знањем и вјештином, а он нема никога свога, само једну мајку Неду и сестру Вукану, а отац му је погинуо у Будимљу; Бог да га прости! кажу, да је био добар јунак, а погинуо је од неких јаничарских бегова, убили су га ноћу због тога, што је онако лијепо препокрио и поправио Ђурђеве Стубове у Беранима. Но он и не памти оца, мајка га је у наручју донијела тада кад је побјегла из Будимља а и ја га не знам лично, само што сам чуо од другијех људи, да је био добар јунак. Зато се Неда не шће да преудаје и ако је остала удовица млада од 20 година, алал јој вјера, јунак жена, но и син јој је прави јунак, имала је кога да чува. Његово чело и око баш не мрда, већ је он оца — већ је он три . . . . да, јест у Лиму су три Турчина нађена мртва у Сутјесци, а баш је добар овај наш млади војвода, неће бит' гори од оца покојног војводе Лакића, он чува Милована, а Турци би како га мрзе одавно испратили к оцу макар и са својим злом, но војвода га чува.

Овакав говор повео је у својој кући Спасоје Јов. Алетић у селу Краљу између домаће чељади своје. Његова сестра Јасна слушала је све то што је њен брат говорио о Миловану Вукову, који тек

ако је могао имати 24—25 година; број таман онијех година о којима се за момке води говор по онијем кућама у којима има ђевојка за преко прага, а Јасна бијаше већ за удадбу. Она је истина све то слушала о Миловану и прије и знала је све то о њему, што је брат њен причао и познавала га је, па га је и тога дана виђала бар два три пут, а једном га је и срела у путу носећи воду, те му је и Бога назвала стојећи на доњој страни пута по обичају, а и Милован је знао Јасну добро, али само толико да је то кћи Јована Алетића старога поглавице села Краља а сестра Спасојева који је био већ нашљедио поглаварство свога оца над селом Краљем, и које у тој породици траје још од попа Катане.

*
* *

Још прије двије године у Коњуху заволио је Спасоје Алетић Милована Вукова, а то је било онда кад је био војвода Васојевићки начинио себе нову кућу на Дули-пољу под Комом, коју му је Милован као мајстор правио, па су тад сви сељаци били пошли к војводи по своме старом обичају те му кућу честитали и послали „поклон“ с којим из сваке куће и из цијелог села иде по један човјек, обично домаћин, са по једним чланом своје породице, обично женском која и носи поклон; и домаћин нове куће дочекује госте, прима честитања и поклон од пријатеља, па све њих задржи на ручак који су и они донијели а и он спремио, и угости их као своје најмилије госте и пријатеље.

Да честитају нову кућу војводи били су дошли сви Коњушани са Савардака, Минићи, Кошутићи и Дули-пољци. Но осим Коњушана на честитање су били дошли многи Злоречани и Краљани.

Међу Крањанима био је дошао и Спасоје Алетић као млади поглавица села Краља и донио домаћински поклон: овна маторка закланог, двије тепсије пите, неколико погача, лебова, колонбоћница и један бардак велики и крчаг мали ракије.

Како при доласку тако и при поласку гости су пуцали из пиштоља чиме се на Лиму обично свако весеље сретало, поздрављало и испраћало.

По дугом весељу пред вече ближњи гости враћали су се својим кућама а даљни су задржавани на конак, којих ако је много било, одводе комшије по својим кућама, па сјутра пошто у домаћина нове куће ручају полазе, објављујући свој одлазак пиштољима.

Ту је Милован на прагу нове куће војводине заклао дебелог овна домаћинског, да окрвави праг, ту је гудио, пјевао и свирао што је Спасоје слушао и гледао; но од војводе је чуо и за друге мајсторије Миловановe; и онај говор Спасојев у кући његовој отуд је потекао који је Јасна пажљиво слушала.

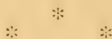
Још у Коњуху рекао је Спасоје, Миловану, море Миловане, начини и себе кућу, па се сави на једном мјесту, и окући се, бар да ти мајка зна мјесто, видим дај ој се старост примакла, па гледај, те јој се што год одужи, она те је много задужила, мајка је то, те још каква!

Бих Спасоје, и сам видим да треба, али гдје бих? видим да немам гдје, има ли у Краљу мјеста, па да одмах тамо дођем? —

Има, Миловане, дођи ти, па одмах кући се! а војвода ми каже, да имаш и нешто стоке, а кад је тога биће брзо кућа, а ти си како чујем за сва-

што вриједан, тако и треба, а то видим и по овој кући, а и војвода каже, да имаш руке право благо.

Вала Спасоје, хоћу ако Бог да, и то брзо.

У Краљу је Милован већ двије године, на Дедењаку начинио кућу, а над селом у Љетрошевицу *) стан, тамо држи говеда и нешто ситне стоке; преко дана иде он кући те ради а мати Неда код стоке; а у вече он иде стоци а мати кући. Пролазак тај био је поред куће Спасојеве, а није ни било другог проласка. Ту је на томе проласку Милован сретао Јасну за пуне двије године, управо од кад је постао Краљанин, и увијек, случајно кад се десило, па баш и тога дана, коме је шљедовао онај говор Спасојев у кући, била се Јасна с Милованом срела, па му је и Бога назвала.

Онај говор Спасојев слушали су сви укућани његови, али Јасна све је то упамтила, што је брат причао о Миловану као из књиге, па и кад су поспали били Јасни се сву ноћ чинило било да слуша свог брата како све прича о Миловану. Од те вечери већ је Јасна свагда вољеља да Милована у проласку види, и то јој сад бијаше нешто најмилије, али кад би случај изнио да се сретну, она се више с пута склањала, држећи сад и главу погнуту.

Једном приликом кад је Милован био код стоке у Љетрошевицу, отиде Јасна на поток дедењачки као да нешто пере, па том приликом сврати и Неди као на разговор, разгледа кућу, која бијаше

*) У дипломи Дечанској Вјетрошевице.

нова а у разговору разгледа и око куће па за тијем и оде.

Други пут кад је Јасна била дошла у кућу Миловanову, дошла је са сватовима: она је била млада, Милован младожења, а Неда — свекрва. Спасоје дао је сестру за Милована, која послије двије године срећног живота добије сина.

Прије него ли ће се опростити благословеног бремена, Јасна је уснила да носи мушко дијете, да ће се ускоро растати с појасом и да томе дјетету надјене име: Велимир; по да ће Велимир по матери остати сироче, она ће умријети. Овај сан казала је Јасна најприје својој свекрви, па онда матери и снаси, а ове све то кажу Миловану, а снаха каже зато још и свом брату Спасоју, и мало доцније за тај сан знали су сви укућани Спасојеви па и неки од сусједа. И заиста, у брзо за тијем саном Јасна добије сина, кога по њеној жељи крстише одмах по порођају другог дана, на св. Јована, и даду му оно уснивено име, Велимир, а Јасна и не задоји свога сина умрије, као што је и уснила, и сахранише ју у старом гробљу на Селини, а Велимира задојише натакнутом сисом од овце на рог говеђи, који су на врху пробушили и на њ сису од овце натакли па онда у рог млијеко сипали те тако дијете дојили, и таквијем начином Велимир је задојен и одојен не познавајући шта су то материне груди, и већ је почео да иде, само је његова баба Неда много муке видјела докле га је подигла.

Име дјетиње „Велимир“ због ријеткости било је баби необично, она се томе имену и чудила, јер таког имена она никада није чула, али онда, нешто због онога сна, а нешто снаси из

атара није се томе противила; но кад дијете оста без матере баба га прекрсти за свој рачун: „Веко бабин“, што му је остало до живота, па чак они нијесу ни знали право име његово а ни право презиме друго. И заиста Велимир није имао вршњака или ког старијег имењака у свој нахији и тек доцније добио је једног, зато и јесте било у неколико и чудно оно Јаснино снијевање о имену дјетета.

Милован проведе као удов једну годину, за тијем се поново ожени Неном из Бастаја а из породице Шчекића из Горњијех Села и са истом послије једне године добије сина Радуна, а послије јошт једне добије и кћер Стану. Тада Миловану умрије мајка Неда, баба Велимирова, коју сахранише поред њене прве снахе Јасне у доњем гробљу Краљском на Селини.

Милован није био празне руке ни онда, кад је у Краље дошао, а од како је дошао и окућио се, све му је у кући пшло добро и он имаше стоке доста како крупне тако и ситне, нарочито имао је доста говеди, самијех крава музара имао је преко двадесет грла. Стоку држаше у Љетрошевицу коју је пасао до Тресака, а у избору друга био је срећан како с првом женом, тако исто и с другом; вриједноћа материна, док је била жива, била је позната и по другијем селима. Све ово чинило је да је кућа Милованова у свему напредовала, и Милован бијаше богат Краљанин. Зато га по смрти матере Неде њена родбина из Лијеве Ријеке често похађаше, а имаше и кога!

За Милована бејаше село Краље до тада права „Добра Ријека“ као што се некада и називало. Но Миловановој срећи завидјела је несрећа.

Једног пролећа уз велики пост дође Илија Раовић из Сјеножета к Миловану. Овом доласку не би се требало чудити, јер су у Милованову кућу долазили сви сељани села Краља, а његова кућа и јесте била права кућа гостинска, али овај долазак био је кобне и несрећне намјере Раовићеве за срећни дом Милованов, па и за саму главу Миловanову, што ће се у овој причи истина видјети . доцније.

Кад је то Илија Раовић дошао к Миловану, та је година била неродна и сва нахија патила је од велике глади, без хране, и ако су у сваком селу били пуни амбари Реџепагића из Плава и Шабанагића из Гусиња, они их ипак нијесу хћели да отворе ни из њих жито да продају, док још глад не узме већега маха, па да онда продају жито по својој вољи, а поред тога још бијаху бегови љути на Шумадију и на параду Кара-Ђорђијеву, која једнако трајаше већ од прије четири године.

Но и осим тога било је много другијех узрока, што су Реџепагићи и Шабановићи држали храну затворену, чак један био је и вјерски, како би нужда и глад натјерала народ на мрс уз часни пост, који се у нахији најстрожије постио, а православље у томе крају и у томе времену постом се највише и чувало ; и ко би се омрсио уз часни пост рачунао се да је отишао под барјак Мухамедов.

У Миловановој кући било је још х̓ране, он је имао љеба јошт до Ђурђева дана, али је он ипак био гостопримљив, и ако је требало да штеди он је ипак угостио свога госта Илију Раовића ни мало не штедећи и онако као у добријем годинама, и по-

што га је угостио, тада Илија рече Миловану: „Вала Миловане, ја се данас угостих код тебе и наједох се љеба, а сјутра шта ћу? Знаш ли болан, да га у мојој кући нема већ има мјесец дана, сва ће ми чељад помријети од глади.

— Мука је то Илија мука, но Бог ће ти помоћи, он ће ти дати и неко чаре, одговори Милован, а наше трпљење није од скора оно је одавно; но као да је преврело већ. чујеш ли шта се ради тамо по Шумадији? да ли ће му бити краја? О Боже помози свакоме брату Србину.

— Ти Миловане оде далеко. Не, не, Миловане, ја нијесам дошао к теби да чујем шта се ради у свијет већ мука и невоља ме нагнаше. У мојој кући биће гробова од глади те скоро, а Рецепагићи ето не отварају амбаре ни сада, па ме невоља и мука од глади нагнала да данас дођем к теби, а ти би ми могао помоћи, и да ми поможеш.

— Бога ми Илија, ја бих ти и помогао кад бих имао чиме, али ето у мојој кући нема више од сто ока жита и то је све до новога, а има нас петоро па љебу од којијех ово троје дјеце не зна за немање.

Илија видје да га Милован није разумио, па ће му опет рећи: можеш Миловане, можеш, но хајд'мо мало пред кућу, да прегледамо оно воће какво је. Знам да си ти та дрва посадио, па видим да су сад доста велика и напредна, а рад сам и уљаник да видим, како су ти се пчеле изимиле? Кад су изашли под крушке, и осамили се, тада Илија настави започети говор: Миловане, ја нијесам дошао да гледам ова дрва, знао сам их ја и од пређе; а ни уљаник да ти гледам, већ сам ја до-

шао к теби да некако дођем до жита, а Бога ми и теби ће требати; сто ока на пет душа ту нема више од шест недјеља, а ти тако рече, да немаш више. Ако знаш Миловане, шта је велика невоља, да пођеш са мном још колико је довече и да си ми по Богу брат, а ти имаш и сврдао јармењак.

— А куда Илија? А што ће сврдао?.

— Сврдао треба, близу ћемо, нећемо далеко. Да идемо на амбар Рецепагића, ту горе на Витлачу, да га провртимо, те да из њега узмемо по једну врећу жита, то се неће да позна ништа, двије вреће шта је то?

Милован упорно одрече Илији такву услугу, но тад Илија отпочне са пријетњом.

— Ти, Миловане, немаш овдје свога племена, па ако на ово не пристанеш то добро знај да нећеш бити Крањанин. Ти мислиш Миловане, да ја незнам и за погибију она три Арбанаса у Сутјесци, знам ја Миловане, знам, а шта ће ти Шумадија? Бога ми Миловане неће ти Шумадија помоћи.

Миловане, ко међу нама сједи мора играти онако, како му се засвира. Но да идеш довече са мном друго ти не може бити.

Милована то тако сневесели, да је остатак дана, од муке ходао, борећи се с мислима шта сад да ради и бирајући од два зла мање; докле се Милован борио у мислима, дотле је Илија проводио вријеме у спавању под тек пролисталијем крушкама до самог мрака.

Кад су Милован и Илија ушли у кућу у вече, дјеца су већ била поспала, а Илија тад настави и опет рече: Миловане, шта чекаш, хајде, друго ти не може бит. Тада му Милован рече доста јетко,

хајде Илија на зли пут који ће ме и раскућити, па и главу ми узети. Сада тек видим да је човјек право сироче, кад нема свога племена и када није у своме племену, права је капља на листу. Послије овога говора било је још много ријечи, које је изговорио Милован, на пошљетку рече му Илија: хајде не причај. Тада Милован устане, опаше боље силаф и узме своју ћошему — дугачку пушку — без које никад није ходио. Тада му Илија чисто весело рече: Миловане, остави пушку, па узми сврдао, он ће нам ноћас више требати од ње, без њега немамо куд. Милован не остави пушку, узеше сврдао и понијеше двије вреће.

Амбар Реџепагића био је у крај села, њега није нико чувао, сва стража била је то: „Амбар Реџепагића“. Кад су дошли к амбару, Илија тад узме и сврдлом проврти дебелу подницу моликову. постави вреће и напуни их. Кад је вреће напунио, он онда метну клин и њиме затвори сврдлину, коју замаза и блатом да се новина клина неби познала, Милован само је гледао шта се радило држећи за сваки случај пушку приправну.

Кад је све то било готово, узели су вреће и заметнули да носе кућама, тада Илија и као подругљиво рече: Миловане, видиш ли да твој сврдао похара амбар Реџепагића, па Бога ми добро је да знаш и то: да сам ја племеник Раовић, а ти си дошљак, и међу нама без свога племена. Ове ријечи Илијине, значиле су праву пријетњу, и, Милован је њихов значај добро разумио, али није могао ни да помисли на то да ће му Илија и главе доћи, као што му је и дошао, те од тада и данас још пате за онај изнуђени гријех свога дједа унуци и праунуци Милованови.

Илији Раовићу већ више није требао Милован; он је сад имао све што му је требало, а то је био Милован и она сврдлина на амбару, на коју је Илија точио жито неколико пута, и толико да се у амбару већ могло лако да позна, да има мањка, и он је то радио с рачуном тако, да ће то све искијати Милован, кад се буде кијало, па тако је најпослије и било.

Када је глад одољела била, па молбу сељана села Краља дође Реџепагић да отвори амбар, и отвори га, но кад видје да је у њему жита много мање, опет га затвори и не прода из њега ни оке.

Тада Реџепагић ју-бег, позове своје људе потајно, у којима је имао вјере. нареди им да му чувају амбар и да трагају за похаром, па знајући и то, да ни један Краљанин није имао жита, то нареди још да се мотри и на изметке и зато им обећа добру награду; а другијем сељацима одговори „кад нађете онога ко ми је амбар похарао, одмах ћу доћи и амбар отворити“ и тад бег оде у Плав. Људи, које је бег онако тајно поставио да му сад амбар чувају, бијаху рођаци Илијини, и они никад нијесу ни замишљали да ће њихов лов бити главом Илија, њихов најближи рођак, па још и највиђенији. Али на брзо за тијем дође лија на омаш, и Илија буде једне ноћи ухваћен на самом дјелу, у крађи жита, и то од својих рођака, коме није сметала ни она мрачна ноћ без мјесеца, ни као тијесто густа помрчина да нађе ону сврдлину на амбару, и баш онда кад је Илија пунио врећу стражари га ухватише, и кад га познадоше изненађено викнуше: зар си ти Илија! — Вала ја главом, а зар и ви то знате?! Камо ви вреће, јесте ли их напунили?

За какве вреће питаш, Илија, Бог с тобом! зар не видиш, ћорило те не виђело, да ми амбар чувамо, и да си ти метнуо главу у врећу, а ти си тај од кога смо га чували.

Кад се увјери Илија да је то заиста стража, рече: не, за Бога браћо, не прокажите ме, а ја нијесам. — У томе га прекиде један рођак, и љуто му рече: ти си Илија на све готов, ти кажеш нијеси и сад кад смо те ухватили, али у твојој кући све пролеће и качамака и коломбоћнице, па чак и код твојијех чобана, а други свијет нема ни коприве да подмете и опет имаш образа да кажеш, да нијеси.

Полако момче, полако, јесам ја, али јесте и неко други, што нијеси стегао да ухватиш Милована? па онда да те видим.

Ког Милована?

Па ког, Милована Вукова, Србљака с Деденљака. Он је похарао амбар, он га је провртио, он је и мене навукао на ову бруку. Ох, леле до Бога!, шта би! и како ми онај несрећник оцрни образ, убио га јаки Бог! Да јест, мене је онај препреденљак уватио и увукао у ову кљусу, а ја се, браћо, никад не бих ни сјетио ове похаре, да ме није он главом на њу навео.

Ама како то? ама зар и Милован Вуков?

Јест, и Милован Вуков, он је похарао амбар, а ево како. Једнога дана као за несрећу, ја сам дошао к њему; ни сам не знам за што, он ми се тада жаљаше, да нема љеба и како му је већ нестало жита, па ме некако наговори те и ја с њиме дођох на амбар а ова сврдлина проврћена је његовијем сврдлом, јармењаком; како вам то до сада он није пао шака?!

Дакле Србљак, Милован Вуков? а јест, и око његове куће видјели смо изметака од хране житне но не баш много.

Јесте, јесте, и он је — одговори Раовић; но без трага му глава; за њега ми ни мало није стало, али куда ћу ја, куда ће мој образ? До сад сам се мијешао са поглавицама, па и наши бегови призивали су ме. Може бити да би био и поглавица у селу, бар ја из наше куће; и то би било добро и за све Раовиће; а овако сад од тога биће нигђе и ништа.

Док је то Илија причао, стражари су ћутали и жалили, што је њин лов био баш Илија, а не Милован. Па мука и зло ако га сакрију а још горе ако га прокажу; што но веле: зло је поћи, а горе не доћи, а награда је ту.

Један се чувар изговори: а би ли се то могло свалити на Милована?

Илија као хитра звјерка, који је то и смишљао, користи се тијем питањем, па ће рећи: Ја видим браћо, да сам на муци, а да сте и ви; али људи могу све да учине, па бисмо и ми могли учињети добро, кад бисте ме хћели послушати само.

Ако се може што учињети без наше штете послушаћемо те; а ти де кажи да чујемо како.

Да кажем, и да ме послушате, па ћемо сви добро проћи, ја и ви. Милован није нама ништа, он је Србљак, ви ћете само то рећи бегу: да је Милован похарао амбар; ја ћу то потврдити, али то ја и ви да знамо и нитко други; за даље ја ћу све удесити онако како треба, па ће бити и образ на мјесто и пуна торба. Па ако хоћете да

ме послушате и ви бисте могли узети по једну врећу жита почем га немате, а Богом вам се кунем, све ће то Милован платити скупо.

Ми ноћас врећа немамо а и зора је близу. А и може ли то тако да буде!

Може, може, само ако вам је стало до образа Раовића, ако ме слушате и ако ви будете ћутали. То је моја брига, а ја ћу то све удесити онако како то треба са Рецепагићем и да иде све као подмазано, а Милован као што вам рекох и није нам ништа, па нема ни ко да га тражи: он овдје нема никога сем Спасоја, али и ту је: „умрло кумче, престало и кумство“, а до клетве неће баш ни доћи а неће бити ни „амина“.

Добро Илија, кад кажеш тако, ми пристајемо, само још, да не изгубимо ни ону награду, коју нам је и бег обећао.

Ево вам Божија вјера, награду изгубити нећете, а добит ћете и више; но је ли Божија вјера од вас да ћете само слушати мене?

Хоћемо Илија, и вјера ти је од нас, рекоше сви, и ради веће сигурности пружише руке један другоме, вјера — је слушаћемо те.

Е сад браћо, зора је, хајдмо кућама, а довече донесите вреће и да се састанемо овдје, а ја ћу још сјутра да идем у Плав, до бега.

Сви су сад пошли кућама, и разиђоше се. Но Илија са свијем задовољан успјехом, како му то све лијепо иде до сад и као намазано, смијешећи се још од сад раскућу Миловановy, говорећи сам собом: рекох ја њему још онда, да је он самац и без племена и да сам ја Раовић а и Делетићи су сви моје племе.

На уречено вријеме по звјездама, ноћом, дошли су Илија и стражари, при доласку јављали су се један другоме фијукањем, и састали се, али не ради разговора ни да амбар чувају већ да узму и они по једну врећу жита а њих је било троица. Илија није био донио врећу, зато, што је он своју синоћ био напунио и у зору је однио. Намјера његовог доласка била је, да се увјери о синоћ заданој вјери и о послушности чувара. По малом разговору стражари напуне вреће и заметну их на рамена.

При поласку Илија понови да сјутра полази бегу.

Један од чувара амбара нашали се са Илијом: Хоћеш ли Илија и за нас казати бегу како му вјерно амбар чувамо?

Носите ви, носите, Милован ће све то платити.

Сутра дан Илија је већ био у Плаву. Кад су га јавили бегу он га је примио у одају.

Илија бегу назва Бога уобичајеним поздравом каквим су обично Срби у Плаву и Гусињу поздрављали Турке:

— Добра срећа ју-беже, из честите куће Реџепагића.

Бег уобичајеним начином отпоздрави Илију.

— Дао Бог добро, Илија, од куда тако сад дође? —

— Вала, честити беже, дошао сам до тебе, управо јутрос из Краља, а послали су ме Краљани.

— „Хаирола“ за какво добро? да те нијесу послали за кључ од слијепе кључанице да амбар отворе? Отворили су га они и без кључа онако како

су они знали и хћели; Краљани су много нешто дигли рогове, али ће им се и поломит, хаирола?

Илија прихвати ријеч: све ти било с аиром да Бог да, Беже.

— Хеј-вала Илија, сједи. —

Илија сједну на подвијена кољена. —

— А бре Илија што ми амбар разбисте и похарасте? — зар тако знаду Краљани!.

Илија на ово питање готово збуњен, но и приправан, одговори: „Па, беже, ако је то учинио један човјек из Краља за њега није све село криво, он ће ти то и платити, те скупо, ко је беговима Плавскијем до данас остао још дужан? —

— Вала и била није и неће, а ти кад кажеш да је један то је и боље, е де нађите тога једнога, он мене и треба, који је то што је пружио нокте на мâл Реџепагића, — бре ви сте сви крмци па крмак крмка крије а мога жита у амбар није!.

— Није, беже, није све село криво, нијесу ни сви Краљани криви, за једнога. Ми не кријемо рђаве људе а ја мислим баш и да га знаш који је, и заклео би се да је то тај делија кога ја знам, због тога сам и дошао данас до тебе, а твој амбар, то је образ наш, то је аманет, који се неће и не може да сакрије.

— Тако је Илија, тако, а ти ако знаш и кажеш ко ми је амбар похарао бићеш поглавица цијелог села Краља, од Лима до Кома. Ти се каи' да нечега бојиш, од кога? —

— Па не бојим се, знаш, али се не боји ни он.

— Који он? Шта бре зар се ти бојиш у кућу Реџепагића? — Овдје нема страха. Плавски бегови не знаду за страх ни од Стамбола од кога се цио-

свијет боји, и ни од кога, а кога ми чувамо, тога „вала и била“ и Бог чува; де кажи га. А да ћеш бити поглавица Краљски ево ти вјера коју ти јубег као најстарији у име свију педесет бегова Реџепагића даје. Кажи га, бре, да знаш, па да поглавица Краљски још ове вечери сједне с бегом на вечеру.

— Честити беже, хајде баш да ти га кажем; но да ме причуваш, а зато сам и дошао, да ти га кажем. Нама Краљанима, особито нама Раовићима, било је за амбар твој теже него ли за наше куће. Није то шала црн образ свега села, па смо сви ударили у трагање, и нашли смо, да је твој амбар похарао онај Милован Вуков а зет Спасоја Ј. Алетића, што му је кућа испод горњег гробља мало ниже до оних крушака под бријегом, баш на потоку Дедењачком испод твог амбара, а Србљак је, он и није Васојевић, дошљак је, али му је чело као у крмка тврдо Ми од њега крпјемо у прле јаме да знамо, е је он, јер је то прави курјак тврдога чела.

— Вала Илија, прснуће му чело као јаје, гдје Реџепагића сјекира удари, ту не може бити тврдо, па да му је глава као наш Виситор, опет ће му прснути.

Сједоше на вечеру, Илија с бегом. Било је и ракије за ново названог поглавицу. На вечери рекао је бег Илији да хоће Милована живог у руке.

— Кад хоћеш Милована живог, њега треба пријеваром ухватити, а да се њему о глави ради, и да не би он то како дознао од кога, то да оставимо хватање његово за Велик-дан, јер кад би он то дознао, то је прави курјак не би се ухватио лако, а комске су планине велике, шта би смо му могли у планину, а ово је већ пролеће, гора се обукла па би било Бога ми муке.

— Добро Илија, добро, ти га ухвати, а поглаварство је ту, а ја хоћу тог вука живог, а мртвог никако, ја хоћу да се с њим живијем рачунам и наплаћујем, онако како ја знам.

— Честити беже, скоро ће бити наш Велик-дан, ухватићу ја њега баш на Васкрс, кад он и не мисли, а тебе честито кољено Реџепагића ако је мило, дођи, да видиш, како ће то бити и како Илија зна да и вукове лови; но и оним људима што амбар чувају треба нешто дати и они ће нам требати и за Милована; без њих се неће моћи ухватити онај несрећник.

— Знам ја то Илија, бринем се ја за њих, нек се они не боје, ми знамо циjенити наше људе, Реџепагићи не остају дужни; таки људи требају нама беговима свагда; а за ваш Велик-дан надај ми се, тада ћеш ти постати прави поглавица, кад ухватиш Милована, и кад ти њега предаш мене у руке, тада ћу ја тебе дати поглаварство.

Те ноћи конаковао је Илија Раовић у беговој одаји у Плаву, а сјутра дан опростио се с бегом и вратио се кући у Краље бројећи данове до Великдана, и, смишљајући како ће да ухвати живог Милована од чега је зависило поглаварство. Кад су га упитали чувари, шта је урадио, одговорио им је: „Ко умије њему двије“, битће по двије мене и вама, причекајте само за мало времена, брзо ће то бити. За Велик-дан доћиће и бег. но језик за зубе, а да сам ја у Плав ишао то други нико не зна а не смије ни знати, језик за зубе! А на Великдан кад дође бег, сви тројица да се нађете ту и око њега, можете му нешто и требати, и да га што послушате за свој хаир“.

Вријеме до Велик-дана било је најдуже Илији, дуже него ли дјеци за шарена јаја, но и ово је већ прошло, остало је још до сјутра. У очи Велик-дана појавише се од кланца оздо преко Селине пет коњаника. То бјеше Ју-бег с три своја пратиоца и с попом краљскијем, који се с њима упутио од цркве с Андријевице из које је био узео честице св. причешћа да их носи за сјутра у Краље, и да на Велик-дан причести Краљане. Ју-бег са својом пратњом оде горе на витлачу на конак кући Ћировој, а поп се одвоји и оде на конак кући Спасојевој.

Чим се бег скинуо с коња, а Илија Раовић, као из џепа са својих пет шест другова јави му се и поздрави га, познатијем поздравом: „Добра срећа“. За тијем бег одвоји Илију мало на страну и по малом разговору с њим врате се, тада се бег поздрави и са осталијем друштвом Илинијем, па се тад окрену опет Илији и рече: сад идите а сјутра дођите, но пораније.

Добро, беже, доћи ћемо.

У свој лимској долини народ се највише причешћивао по гробовима и црквинама, причешћем, које се оставља сваке године на велики Четвртак за цијелу годину за нужне случајеве, као н. пр. за болне и преостарале људе, али како у цијелој Лимској долини до Бијелог Поља није било више од четири цркве, и то: двије из старог доба што су остале, Ђурђеви Ступови у Беранима и Брезовичка црква близу Плава, и двије нове брвнаре: Шекуларска и Андријевица — то се морало тако радити, а и због крвнијех освета није се далеко ићи смјело; а ово причешћивање обично се вршило на велике празнике, зато је поп и сад дошао у Краље, да причешћује, већ трећи пут од запоста, своју фи-

зично здраву но религиозно доста обољелу инурију; и заиста православље на Лиму задржало се о концу и чудним случајем са Петром Фатпћем — Таир Фатом.

У свануће на Васкрс поп је већ био изишао на гробље горње, донио св. причешће и плоску вина, коју су му Срби Гусињски из Пећи донијели нарочито ради причешћа, и народ се већ бјеше почео да скупља, и куд да се окрене могао је поп да види, како му овај са сваке стране долази једнако као ројак матици својој, и преобучен у чисто рухо па и весео као пролећње тице доселице. Кад је народа приличан број био дошао, поп који је до тада био сједио код узглавице једнога гроба устаде и узе бисаге и из њих извади црквено одијело благослови и намаче петрахиљ и обуче одежду; па онда извади дрвени Путијер и ужицу, од тисовине, обоје дивно израђено, тада отвори и једну малу дрвену кутију израђену налик на сандуче из које извади честице св. Причешћа, сасу их у путијер и нали га вином; а све ово радио је уз читање молитава из једне дебеле књиге, и пред крстом, који стајаше на ниској округлој софри јаворовој коју је био донио Спасојев најемник, и кад је био готов, отпочео је да причешћује своје инуријаше. Људи су пушћали најпређе нејач и жене с ђецом, па су тек они почели да прилазе на причешће, али сви под оружјем, и то се вршило све у најбољем реду. Жене и ђеца по причешћу одмах су се враћали кућама, а људи остајаху да се разговорају.

Да неби било гурања при причешћу одржавали су ред неколико постаријих људи, те се ред био добро и одржао и ако се било неколико људи умијешало и међу дјецу, и причестили се.

То јутро изашао је био и Ју-бег на горње гробље доста рано, па је сједио на једном малом брежуљку и гледао, шта поп ради и чуди се, како то све иде са некијем особитијем редом и у тишини доста примјерној.

Причешћени људи одвајаху се на ону страну, гдје бег сјеђаше сад са Илијом и са још два три човјека, а Илија се бијаше причестио међу првијема, но то њега није могло поколебати ни сузбити од намјере, да Милована ухвати и живог бегу преда, шта више он је баш зато и грабио да се прије и причести, како би био слободан у своме плану, који је већ био склопљен још раније у Плаву с бегом као што знамо. Св. Причешће овом приликом Илија бијаше употријебио као срество за своју гадну цијел; његова окорела душа остала је непотресена у намјери, а срца није ни имао, зато је он испред свештеника, испред св. Путијера и крста, и могао одмах отићи бегу на разговор, који је међу њима дуго трајао, по кад што и на уво шапућући.

Људи који су се по причешћу с бегом поздрављали враћали су се од њега по кратком поздраву па свој уобичајени посао да се куцају јајцима који је обичај у тим крајевима тако развијен за тај дан да га ни старци не пропуштају, већ цијелог дана и они у тој хришћанској забави проведу.

Овај обичај у овој прилици био је бегу од згоде, те се он са Илијом могао да разговара до миле воље. И кад је смотрио Милована да долази, који се био мало задоцнио, рече бег Илији: — Ти си Ико избрао добро вријеме, и по томе се види да си за поглавицу; оно је истина да се ждралови и ласте виђају код нас до јесени, змије до Крстова

дана, луб се дере до Преображења, штркови се виђају до Макивија а кукавица се чује до Петрова дана, а овом кукавцу данас ће бити вријеме, но тражио га је сам, а ти да си учио књигу код Раденовића или да си гледао у громовник не би знао боље погодит. *)

Како да почнемо, беже, да ли Амином, да ли са заклетвом; па кад Милован пријеђе тада да се ухвати

Почећеш како знаш да је боље.

План је био готов, за који је требало још и неколико људи куражнијех, а бег и Илија у томе оскудеваху, њихово бијаше плашљиво лукавство, хватање се морало повјерити некијем људима. То дознаду Илија Маријановић и Ласко, оба добри јунаци и добри пријатељи Миловани. Они су некако дочули све шта се ради па удесе прилику у оној гомили и кажу Миловану, да је бег данас ту дошао највише због њега, и да се њему о глави ради и Марјановић рече: шта ћеш ти овдје Миловане на зло твоје, — а Ласко му очима и главом показа пут, и ријечима: одмах се мичи и бјежи погинуо си.

Тренутак је био судбоносан, Милован да знак да хоће да се прође, и тијем начином дохвати се мале, но ближње дубраве, кроз коју протрча брзо на другу страну држећи дугачку пушку на руци и тако као јелен гори, побјеже управо кући.

Сад се тек диже читава граја: — Камо Милован, гдје је, нема га, у дубрави је. Енога преко ливаде с пушком на руци, зашто оде кући, гле како брзо оде у Дедењак, ено га већ код куће. Идите, ухватите га, што који не иде да га ухвати? та

*) У одређивању времена Турци на Лиму служе се као и Срби.

неће му ништа бити, нек дође, зовите га, доведите га. Зове га и бег, шта му је? Шта је? што је подивљао? бег је добар и поштен човјек. — Неки су знали шта је, а многи су се чудили; но већ су видјели сви да има нешто, и куцање с јајцима бјеше престало, али за Милованом баш нико не потрча, нити ко пође да га позове; само што се дигла нека гужва од људи беговијех и Илинијех, која се једнако мотала, а да пође који за Милованом, то ни један није смио. Док мало доцније викну Раовић: Ха! енога! пође од куће.

— Куд је пошао? Иде ли овамо? упита бег.

Раовић одговори и рече: — Не иде овамо. Ено га већ прелази ријеку к Дофињаку, у Расток, тамо ће он звијер код звјерова, рекох ли ти ја, беже, да је то звијер. Ето видиш, како се догоди, и ја сам се тога бојао; али ти хоћеш живог вука да се с њим кусураш: но намирићемо се добро, кућа му је остала, ако је он побјегао њу није однио а пуна је, у њој ће имати мáла Бога ми и тебе за наплату штете и попутине, а биће и нама за награду. Опет ћемо се добро наплатити.

Док се та гужва мотала по горњем гробљу, Милован је већ учинио што је требало. Он је казао својој жени Нени, шта је у ствари и наредио јој да одмах узме дјецу Радуна и Стану, па да с њима иде у Љетрошевице, тамо да га чека, но ако би ко дошао у Љетрошевице да стоку тјера, а доћи ће: — и почем ју одбранити не можеш то немој ни да говориш ништа, а они ће кад стоку узму, вратити се, јер тамо они неће дуго ни стајати, а ја ћу доћи кад могнем, а сад ја одох с Велем у Расток; њега ћу ја повести, но и ти одмах иди и полази, да не би гледала раскуће, кад се не види много је лакше, а ја ћу доћи довече. И тако Ми-

лован с малијем Велимиром у Расток, а Нена с Радуном и Станом у Љетрошевице одоше, и обоје понесоше по мало хљеба.

Тај одлазак од куће био је и вјечни растанак од свога милога дома. Милован се није ни окренуо, кад је пошао, али Нена не само да се је окренула већ је и плакала, да се до Бога чуло. Али су сузе зато биле и згодне и кад се у таквој прилици не би пролиле, Нена се не би звала женом и онда не би требало ни да их има. Но ово је био тек почетак суза Ненинијех, а видјећемо и зашто.

Чим је Милован оставио кућу и прешао у Расток под заклон Товарнице, и малог и вељег Пеха, одмах се она гужва јунака са горњег гробља упутила кући Миловановој, коју вођаше Илија Раовић сад јуначки. Други се људи разиђоше својим кућама, нешто због ручка а нешто и због тог догађаја. Бег је овом приликом био више човјек него ли Илија, он сам, и ако је био позван, није хтео да учествује при пљачки, већ је отишао кући у којој је био одсјео на конак. Шта га је руководило у томе, нећу да погађам. Милованова кућа бијаше остала отворена широмице. Пред кућом Илија викну: — Гле кућа је отворена, гдје си домаћине, хоћеш ли „мусафира“, гдје је домаћица да сретне госте, — и затијем уђоше у кућу сви. Илија опет настави: — А гле нема ни домаћина ни домаћице у кући! Куд ли су? Но на посао браћо! А први је да готовимо ручак, и други да идемо дотјерати говеда из Љетрошевице, да се бегу штета наплаћује за похарани амбар, чули сте да га је Милован похарао; но да посао брже иде треба га подијелити, па док једни готове ручак, други ће дотјерати говеда, а оно оваца што их је, ту су му код Будића.

Зато се треба постарати, да говеда што прије буду дотјерана, а ова заклана јаловица ако је доста и претила, мало је за ручак, а данас на Велик-дан треба да се добро руча. По овој јаловици рекао бих, да се Милован надао гостима; но овај лонац крај огња не казује то да се он надао мусафирима, много је мали, треба заклати још једног брава, имаће још јаловине у овцама.

На то неки Нико рече: — Има, има, ја познајем све његове овце, биле су му зимус у Гвоздима код Ђекића и сваку могу да одвјоим, били смо на зимовнику комшије и ранили смо браве на еднијем торинама.

Ко говеда да дотјера, ко стоку, ко ручак да готови све се то одредило и већ се свако лаћао посла, у томе бег посла субашу, преко ког наређује Илији Раовићу, да он главом иде у Расток и зове Милована на вјеру и на предају. Посао се продужи и свак је на свој одређени посао пошао, а Илија који је био по првом распореду остављен код куће, сад по беговој наредби морао је да иде за Милована. Бегова се испунити морала, макар живота стала, и заиста мало доцније чуо се у селу танки и високи глас Илије Раовића, како по густом Растоку виче: — Миловане! Миловане! Миловане! И Милован му се одазва: Што ме зовеш Бранковићу; но гласом који се није могао далеко чути?

— Нијесам ја Бранковић Миловане, ја сам мученик, ти не знаш шта ме чека од бега, па су ме послали људи к теби да и ти идеш, а и бегови људи рекли су, да ће нас обојицу одмолити само да му паднемо на аман, зато сам дошао, хајде Миловане, да идемо. Он нас обојицу тражи и зове.

— Ти си му отишао и незван, знам ја то; но иди од куд си дошао.

— Хајде и ти са мном, па што нам Бог да, бегу на аман. Хајде да идемо — и пође Миловану ближе.

— Стој, викну Милован врло озбиљно, не напријед, да не плашим ово дијете. Враћај се, убих те — и окрену пушку на Илију.

Илија се устави: па зар нећеш Миловане?

— Нећу, да сам хтио не бих овамо ни долазио.

— Миловане, ако нећеш, ја ћу пропасти, хајд на братску да се побратимимо, хајд да идемо.

Миловану већ прекипље па викну на Илију као лаф да се и по селу чуло: — Одлази одатле безвјерниче један, сад ме зовеш на братску вјеру а па Божију си заборавио. Зар јутрос на Божији закон хоћаше да ме предаш невјернику, невјеро ниједна а сад ми пружаш братску вјеру. Какве су то твоје вјере? Убио те Бог и Божија вјера, разгубао те закон Божији, који си јутрос из оне св. чаше примио! Одлази невјерниче, ни једне више, док ти нијесам начинио пенџер кроз груди, одлази док си још здрав, да не носим и твој погани гријех, одлази одмах!

Тако се Илија вратио и бегу казао. Овдје му лукавство није помогло, у мало га није и главе стало. Међу тијем ручак бјеше готов и чекало се само још на оне, што су отишли за говеда у Љетрошевице. Од друштва Илију нико није ни упитао, како је прошао, видјело се то и по њему, да је било зорта и муке, а и сам он сад је само ћутао.

У Љетрошевице баш кад је Нена била отпочела да музе краве на попасак, дођоше њих неколико људи право на тор. Њој не рекоше ни добро јутро па ни „Христос воскресе“. Отворише љесу, и њих неколико уђоше у тор и из њега истјераше преко тридесет грла говеди крупне. Све ово гледаше Нена, но не проговори ни једне ријечи, нити

се заплака, већ тако остаде у празном тору као пањ непомична. Њен мали син Радун забављаше се с малом сестром Станом, коме се пуњаше трећа година. Ова чета, која се бијаше подигла и дошла да доврши раскућ Милованов, овдје је показала да има срца. Одвоји једну краву, врати је у тор и затвори је са ријечима „ова дјеци нека остане“. Одвојена крава почне да риче за крдом нагло, те она натјера и Нену на плач и она се опет расплака исто онако као кад је из куће изашла и пошла, и тако Нени и дјеци остаде само једна крава од толико говеди; по и друга остала је случајно, била се отелила тог дана, па није била ни дојавила на попасак, већ доцније и пошто су она говеда отјерана била — срећа дјечија. —

Кад се дотјерала стока кући на бријег дедењачки, Илија Раовић овесели се и тад проговори, „добра трговина“, то му је била прва ријеч, коју је проговорио с друштвом од како се вратио из Растока. Ручак је већ био готов, ручало се, и ако доцкан, а по ручку дијелила се стока, ту се најпређе бегу штета накнадила, било је и фајде а платила му се и путнина, награђени су чувари амбара, а и главари за свој труд добили су награду. Све се ту пазило коме шта да се да. Најпослије подијелише кошнице и покућанство и тијем се подјела свршила. Тада за кућу рекоше да се спали, и до мало час а кућа Милованова сину сва у пакленом пламену и сва изгоре.

Милован из Растока гледао је све, како му се стока дијелила па видје и то, како му кућа изгоре у којој је неколико година као срећни домаћин живио. Мали Велимир био је заспао те није видио кад је кућа горела.

Кад га је Милован разбудио да иду, мали Велимир упита оца, хоћемо ли сад кући. Стегнутијем срцем одговорио је отац сину, не сине, нећемо кући, хоћемо сад к нашем стану у Љетрошевице, тамо је Радун и мала Стана, тамо је и Нена.

Велимир с оцем идући, ако и по мраку као зечић скакуташе и брзо иђаше. Кад је у стан дошао, његове радости за братом и сестром ријетко је било, а тако и њине за њега и ако су се тек од јутра били растали, кад су од куће кренули. Милован и Нена ту радост дјеци не закратише; но по дугом ћеретању најпослије, дјеца су поспала као јагањци.

Тада Нена исприча Миловану сав догађај.

Милован кад чу од Нене, шта је све ту са стоком било, коју је и он видио, рече Нени: — Синоћ су нам и кућу запалили, кућа нам је изгорела, и ја сам гледао како је ѓорела.

— Дакле, Миловане, ми сад немамо куће; и Нена се по трећи пут заплака горко.

— Немамо Нено, но остави се плача, па гледај одмах те чини по једне нове опанке нама свијема и начини их да нам се нађу, јер могу нам требати и сјутра. Нена тад узе и правила је опанке сву ноћ не сушећи образа од плача, док је Милован до свануђа стражу чувао и био на опрези и на вар. У зору Милован нешто од муке, а нешто од неспавања био је јако уморан. Зато чим је свануло и чим се мало дан одгријао он оде у шуму да се одмори; тамо је легао и заспао је под Оружјем. Нена му је била стражар.

Илија Раовић већ је у неколико био постигао своју цијел, са себе је скинуо сумњу, но и ако се

поглаварство Спасоја Алетића заљуљало било, опет Илија и овом приликом није постао и није добио назив поглавице над селом Краљем за који он толико већ жуди. То је Илију јако жуљило. Зато се он око бега бијаше млого узвио мислећи и надајући се да ће га бег међу Краљанима за таквог одмах прогласити, но у томе своме рачуну преварио се. Бег се спремаше да иде у Плав, зато најприје испрати стоку, коју је добио за похарани амбар, попутнину и старешинство, па онда нареди да се жито прода, кључеве од амбара преда Спасоју Алетићу и постави три човјека који ће ту продају вршити; а Спасоју нареди да ову продају назирава и новце да прима, рекавши му, кад све жито буде продато да му пошље паре по Илији Раовићу.

— Ти ћеш доћи Илија, и да учиниш тако.

— Доћи ћу чим буде Спасоје готов.

Бег тада затражи још пратње до Полимља, ова му се да и он тако оде.

Ова наредба бегова утјешила је Илију Раовића неколико у његовој нади. Зато он једва чекаше да продаја што прије буде готова, и заиста продаја жита била је брзо готова по одласку беговом, за које су давате паре и са искиданијех ђердана. Чим је продаја била свршена, Спасоје тада позове настојнике и Илију, пребројише паре и све их дадоше Илији да их он сад понесе бегу, по његовој наредби

Кад је Илија примио паре, није отишао ни кући да јави за свој одлазак, већ је одмах пошао у Плав да бегу однесе новце, тврдо вјерујући, да ће отуда доћи као поглавар, но бег је примио Илију врло ласкаво а паре је примио без ласкања.

Тада ће рећи бег: — Е Илија ти и паре ми донесе, али поглаварство још не можеш да понесеш, оно је тешко, оно се не носи лако. Без погибије Миловanове сви су бегови рекли да се поглаварство никоме не даје. Милована треба убити, уби га, па онда готов поглавица. За његову главу поглаварство се даје. Тако је суд насулпо међу свијема беговима Реџепагића из Плава и Шабанагића из Гусиња, тако се то рекло и ми смо сви то тако утврдили заједно и друкчије не може да буде, а ти си и сам то рекао, да се убије Милован, дакле уби га и одржи ти ону ријеч, коју си дао и рекао, ми ћемо нашу одржати.

Илија, коме ово не бијаше право, јер се он сад томе захтјеву није надао, рече: — Али ако Милован буде утекао, како се чује, требаће мито давати, па да се убије, и то богато, па још ако буде у Морачу; а ја тога немам.

— Оно и ми бегови мислили смо нешто тако и разговарали смо се о томе, де кажи Илија, колико би требало да буде мита.

— Па ако Милован буде по селу, то неће много требати; но ако он буде домануо већ у Морачу, Богме, ту онда треба да буде богато; Морачани се лако подмитити не могу.

— Ти ради Илија, сад како знаш а њега треба убити на сваки начин, ми њега нећемо да трпимо, па био он у Краље, Морачу или ма гдје, он мора да погине, у осталом ко га убије па било то мајсторијом или сам пушком, тај ће бити поглавица, а мито ће се дати, најпослије ја мислим да Илија Раовић неће дати да му се поглаварство из руку измакне за које се многи грабе. Заиста ово је прилика одвише јевтина да ко постане поглавицом.

— Е па даје ли се мито и колико је, ако Милован буде утекао у Морачу, као што се већ чује?

— Било у Морачу било у Крање, и гдје да буде он, ономе ко га убије, даће се осам леденица, — пушака сребром окованијех — и поглаварство, а то је доста, тако су бегови рекли Плавски и Гусињски, а тако и ја велим, доста је толико, — шта велиш ти?

— Бога ми доста, то чини најмање осам кеса.

— Доста је, доста, а ево и леденица, и заиста Илија, то није шала, осам леденица па још и поглаварство над једнијем селом као што је Крање а све то за једног Милована, за кога нема ни да упита ко а камоли да га освети и опет за њега бегови дају осам леденица и поврх тога поглаварство, а ово се све тебе нуди и даје, узми Илија не пушћај другог да послије не буде доцкан.

— Хоћу, беже, кад тако велиш, хоћу. Но незнам, да ли то може бити брзо, оно је курјак, чува се он.

Бег донесе леденице Илији са ријечима: — Вала скупо погодисмо онога крмка, но бегови дадоше цијену и пазар је твој и од тога пазара добит је твоја и ћар, па поврх ћара тога и ћар на ћар поглавица, а познајеш ли ти Илија кога год у Морачи пријатеља? —

— Познајем, беже, тамо имам доброг пријатеља.

— А кога познајеш, који је то пријатељ? —

— Познајем Века Илинчића, убио би оца.

— Лако би оца; но може ли Милована? видје ли ти, он тебе утече испод носа.

— Вала беже, неће га утећи, његов је живот већ у мојим рукама а милости му нема.

— Добро, Илија, и то ћемо видјети.

— Вала те скоро, беже, а поглавица кад? —

— То ћеш бити тек онда, — рече бег, — кад свршиш и кад Милована не буде; од тебе зависи.

Илија сад метну пушке леденице у торбу, опрости се са бегом, и са том цијеном оде низ Лим у своје село Краље, на Краштици, да тамо тргује и пазари живот Милованов, но ипак Илија у Краљу не нађе ни једног муштерију, и ако се знало, да се Милован још бавио у селу и да ће у Морачу; опет Илија није могао да нађе никога за тај пазар из узрока тога, што су прави јунаци вољели Милована, а плашљивци бојали су га се, нарочито, како му је кућа изгорела, те за то не испаде Илији да ту богомрску намјеру своју изврши, док је Милован још по селу био.

Милован је својијем очима видио, шта је са његовијем мáлом и са његовом кућом било, а од пријатеља сазнао је и то, да је свему томе био узрок Раовић и да се он на томе није зауставио, већ да он сада тек кује и плете нове замке, за нови лов на његов живот. Зато је Милован послије онога свога одмора и спавања у шуми пошто се одморио употријебио неколико ноћи на то, да обиђе своје пријатеље као: Спасоја Алетића, Илију Марјановића, Милету Зоњића, Ласка, Нова Будића, војводу Сима и друге. Сви ови људи као пријатељи, рекоше му, да се што прије може уклони из села Краља, колико ради њега самог толико и ради њих и да за неко вријеме отиде у Морачу, јер тамо Турци никако не улазе, и он их послуша.

Једне ноћи дође Милован у Љетрошевице, разбуди дјецу, која га не бијаху видјела већ двије недјеље дана, а жени нареди да се спремају за пут, у чему и он помагаше. Дјеца видјећи спрему упиташе: — хоћемо ли кући? Нано, хоћеш ли сад,

да нам даш она црвена и она шарена јаја из клијети да се куцамо. — На ове ријечи Нена окрену главу на другу страну и поток од суза појури јој низ образе, а Милован рече: — Хоћемо, хоћемо. — Дјеца се тој спреми радоваху. Кад су већ готови били, Милован тад упрти торбу обрамницу са брашњеником на плећа и Велимира узе и поведе за руку, а Нена упрти Радуна и Стану, тада отворише и оне двије краве са једнијем телетом преко којих су пребацили ноћне хаљине и тако потјераше их и пођоше под заклоном већ листале горе Комскијех планина идући од Љетрошевица уз мали и велики Пех изнад села Коњуха па врхом Тресака на Недину плочу уз Развршіе па планином Штавном до Кома. Ту на крај Штавне под самијем Комом оставио је Милован Нену и дјецу да се одмарају и краве да напасу, а он оде уз Ком и припне се на врх Бована — врха Комског — одлкле је посматрао највише Гусињску и Плавску околину, па у вече сиђе и собом донесе уловљену дивљу козу и ту законачише. Сјутра дан прешли су Точила, Љубан, сишли на Оманов Дô и прешли у Јелењак на други конак. Трећега дана сиђу у Тару до Јабуке, а четвртог дана дошли су у Морачу у село Мурву близу Петрове Равни и ту се смјестили, у једној колиби.

Овај пут без пута преко Комскијех планина био је зато тако дуг, што се није смјело ићи правијем путем Друком и Таром од Колашинаца.

Милован, коме бијаше мати Неда умрла прошле зиме, и коју је он из пуне куће оправио у вјечну, сад немаше ништа, а имаше да осим себе издржава жену и троје дјеце. Он се сад ослонио на рад и вјештину својијех руку, то му је остало! Он одмах окрену радити и то с почетка мање су-

дове, док тако наврну муштерије, па онда отпочео је и веће радове, и тијем начином он је зарађивао храну својој породици и понешто уштеђивао. Села Мурва и Петрове Равни, то бијаху његове муштерије, и обадва села већ су била виђела и познала да у Миловану имађаху доброга мајстора, каквог у та два села није било, а поред тога и гусле га дигоше као пјевача на глас, па га је зато и игуман Морачки Теодосије звао и држао по неколико дана у манастиру да гуди и пјева, и једном ријечју његова вјештина, гусле и пјесма препоручише га у свој доњој Морачи, па је позиван и у Јасенову, на Баре, на Стијену, на Равни и т. д. а ово му је ходило добро на руку и занату, те он свагда имадијаше доста рада, и тако његова мала породица ни овде не оскудјеваше скоро ни у чем, па ни дјеца не помињаху више црвена јаја из Клијети а ни Велимир не питаше оца: хоћемо ли дома? Но Милована је жеља морила, она га је сваки дан све више вукла на повратак у Краље, и она га је већ два пута натјерала да иде и он је ходио, но оба пута вратио се к дјеци у Морачу опет на Мурву.

На пошљетку Милован опет и по трећи пут из Мораче оде у Краље да окуша, може ли се да врати на своје кућиште за које су га доста лијепе но и горке успомене, као везаног држале. Том приликом видио се он са свима својим пријатељима на Лиму и ови га тјешаху, да ће доћи време његовом повратку, но нек се још за неко вријеме тамо претрпи, макар и друга зима нек прође.

Тада му војвода напомену, да се добро припази свуда, јер се на њега сад бацају и оне три крви арбанашке што су у Лиму под Баљем у Сутјесци нађене, а не зна се од кога су, и да је за

њих судбина истурена и сок се нашао, а каза му и то, да је за њега истурено велико мито ко га убије, и да је то узео већ Илија Раовић од Турака: — Но за ово можеш и боље дознати од Краљана: Милете Зоњића, Илије Маријановића, Ласка, Спасоја Алетића, Нова Будића, Спасоја Драгојевића а и Руфима. Они су тамо ближе са оним огубаником Раовићем, а то су све твоји пријатељи, а Милета Зоњић и кум ти је. Они те чувају па чувај и ти њих. Но иди у Морачу, па се припази и притрпи, а Бома ми и тамо се припази и причувај, јер мито игра, а људи свуда има лакомијех, а у Морачи нема суда; док ја са Ђул бегом то не рашчистим тебе овамо пута нема, а кад Ђул-бег рекне, — и ако је крвопија, држи ријеч, — онда ћу и ја тебе слободно рећи да се вратиш и нећеш се бојати од другијех бегова, а дотле не нипошто, но да си код мене долазио то немој никоме казивати.

— Срећом, Ђул-бег не зна за оног војводу српског што га ја с тобом испратих до Црне Горе, а питао ме је ко га је провео, а да још и то зна, не би ни мене било свртишта у Коњухе а камо ли твога повратка, но хвала Богу кад за то не дознаде још нико до сада.

Ето, и оног сиромаха, но доброг духовника Руфима, хоћаху Бјелопољски и Рожајски Турци да објесе баш пред црквом у Беранима због неке нове пјесме шумадинске, у којој се пјевало како је српски тобџија неку џамију топом пребио на пола, и већ му бијаху спремили вјешала, али како се није био десио у манастиру, то му неко доказа и он утече у Краље и ја га код Ђул-бега одмолих те га ни глава не забоље. Истина он не смије ни данас да се врати у Ђурђеве Стубове, али му је добро и у Краљу у оној ћелији на Боротаку, и што се Кра-

љани нијесу почели да турче, за то се може рећи хвала Руфиму, и зато је добро било што је он у Краље дошао и ту остао.

Видиш ли Миловане, од Гусиња до Бијелог Поља и од Кома до Јаштака шта би и шта се уради са овијем народом. Од прије ни доље по равном Асу у Будимаљској жупи, а ни горе у Плавској немаше много Турака. За вријеме мога оца војводе Лакића било је Турака и то у Гусињу, Плаву и у она два села, Мартиновићу и Вусању, а она друга села на броју близу осамдесет, бијаху сва чиста као оно срма и злато и све браћа као од једне мајке и једнога оца. Лако је било моме оцу онда војводовати и судити народу! Но боље је за њега што је преминуо, док је тако на Лиму и око Злоречице било. Заиста за вријеме његовог војводовања готово се није нико потурчио, а од како он умрије, као да неки бијес уиђе и овај народ. Сад Турака ето има по свој нахији. Моји савјети и Мојсеови пропадоше узалуд и све то иде и оде у Турке као поток к ријеци. Остави Лабане, то су ускоци Васојевићки и ако се Васају. Но гледај, шта би са доњом Ржаницом: сва се истурчи и сва пође за оннјем једнијем потурчењаком Рам-Усом. Ето, зађи и по другијем селима свуда ћеш наћи Турака, па ето и овдје под Комом мој рођак и први комшија Мео Фатић до јуче бијаше Србин, а сад: Турчин и по, и као да је из Шама дошао! Шта би ово чудо и шта се уради? Па и дјевојке, да их Бог убије, иду и удају се за ове потурчењаке сваки дан, и то све из бољијех кућа. У овоме огњу коме сад да се вјерује, на кога да се ослониш и са ким да радиш? Вјеровати никоме не смијеш. Но ти бјежи у Морачу. Ђул-бег је змија и да може не би крста нигдје у свијету остало,

али ја ћу радити све што се може да те вратим, ти иди у Морачу и чувај се, а причувај се и од оног Ака с Пеовца. То је најгаднији скот, псина једна, пси му главу појели, гори је од сваког зла на свијету; но зло се понекад и трпјети може, а он се баш не може да трпи. Од овијех потурчењака прави су Турци далеко, далеко бољи. Но ко би сада могао рећи да правих Турака нема ни на Лиму ни на Дриму и да су то све потурчењаци.

Но ако Бог да и подржи да онако пође, како је до сада ишло отуда од Старога Влаа, Мораве и Шумадије а и одовуда с Цетиња, нећемо ни питати Ђул бега за повратак, а и ови потурчењаци крстиће се и десном и лијевом. Увућиће рогове, те још како.

— Да Бог да војводо, али ја то чини ми се дочекати не могу, бојим се то ће бити за мене доцкан. Мене срце казује, да ми се крај живота примакао, ја ћу погинути скоро. Но то је ваљда судбина моја, која је пратила све моје старе стопу у стопу нарочито од двјеста година на овамо и то још од Богдана из Шеремета. Јесте војводо, нас је потјерала нека зла судбина и неки зао час још од онога дана кад је то Богдан раскућен из Шеремета и кад су његова чељад прсла куд које од које су једни што су утекли од турске сабље и ропства, отишли некуд преко свијета и преко Мора, те им се ни трага не зна. Једне су Турци исјекли, а нејач похватали, поробили, одвели и истурчили. Ено им потомака сад у Пећи — прави Турци. Они већ сад и не знаду то да су потомци некад чувеног и богатог Богдана Шеремета, ако се тако и данас још незивљу Шереметима.

То је тада био први и прави страшни дан за ову нахију послије Косова, но било је и таквијех послије и више. Кад је то Шеремет опустио онда

су опушћена и многа друга села, тада су опушћена и села: Крушево и Криваче. Страшан је то покољ био! Онда су Турци и онај збјег у Пећини Жољевичкој топом гађали с Пашине воде од Лима и згодили га. Од тада се онај извор и прозвао Пашина вода.

Један Никола од заробљенијех Шеремета некако стркну и утече у Голеш планину више Мурине и Шеремета и тако као прст го остаде без нигдје никога свога у планини, доцније живјећи животом страшно мучнијем и потуцајући се с мјеста на мјесто, оде у Зету, одакле и јесу старином; али и тамо дођоше Турци. Његови потомци одигоше и одселише се у Мораву, негдје код Ибра и Мораве код Карановца у неком Курилу селу; али и тамо Турци, те се моји најпослије опет вратише овамо на Лим у Будимље и населише се у оном дијелу села, који се и до данас зове Чаршија*) и таман што се смјестише, смирише, окућише и рекоше, помози Боже, а Турци их искасапише као што и сам о томе знаш по чувењу од твога оца. Ух! што то и мене није тад постигло, те не би већ имао ко ни кога да жали, што ме тад изнесе мајка!

Ето и данас под Голешом до Лима у Шеремету из калдрме, која се и сада може видјети и види се, израсле су велике букве као бадњеви дебеле, може бити има их од сто година старијех и на самом огњишту Шереметовом. Ондје гдје су Шеремети срећно живјели неколико стотина година, сада је права пустиња, кад човјек прође путем, да га страх ухвати, таква се тамо гора подигла. Да је

*) Доњи крај села Будимља зове се и сада Варош или Чаршија. Она је то и била некад.

тада и Никола кад и Богдан погинуо, бар би на своме огњишту код оца кости оставио.

Збогом војводо, с Богом!

Војвода, кога је Милованов говор јако дирнуо, остаде доста потресен, а Милован оде право к Пеху преко Рајчића дола за Краље, но и тамо му то исто казаше, што му је и војвода казао.

Кад је Милован прешао из Коњуха у Краље заданио је у Гвозда код Ђекића и сестре Вукане, ту га је осјетио Илија Раовић, но није смио да га нападне. Сестри Вукани с братом Милованом то је био посљедњи састанак и ако га је она од Раовића здравог отпратила.

Међу тијем то што Илији Раовићу није испало за руком и овом приликом да Милована ухвати или убије, то је испало Веку Илинчићу из Мораче, за кога је Илија и казао Реџепагићу да би убио оца; и заиста тај Илинчић био је такав. Њега је Раовић нашао, подмитио га, сад се гледала само згодна прилика па да се Милован никад више не врати у Васојевиће на Злоречицу у његово село Краље.

Док је Милован био на Злоречици и по Краљу и док је он тражио начина како да се врати на згариште свога дома, дотле је био Илија Раовић отишао у Морачке Катуне и негдје на Јабуци *) нашао Века Илинчића, с њим се договорио и уговорио да овај Милована убије за мито, на што је Веко пристао и ту се побратиме, а да ово убство испадне у повратку, било је доста времена, јер се Милован доста био задржао по Краљу, гдје га је Илија, кад је из Мораче дошао, и затекао код сестре у Гвозда под Лисом планином; но ови га вје-

*) Катун у Тари.

што препрате до Вељег Брда са оне стране Лисе, те се тако и овом приликом Милован измакао од Илије, и тако је он до Вељег Брда Дрцком и Таром прешао у Морачу не знајући шта га тамо чека; а Илија већ је био сигуран да га од Илинчића у Морачи неће имати ко да сакрије.

Милован је с пушком на руци прешао Комске планине и дошао у Морачу. А чим је прешао у Морачки крај, он је објесио пушку о раме што је био знак сигурности. Кад је силазио низ Кост Планину он ту на самом подножју планине наиђе на једну заклану козу на сред пута више ријеке Сјевернице, коју псето бијаше почело јести. Пошто одби псето он ову козу издиже и објеси на букву која је израсла на сред пута била и пут је са обје стране обилазио. Ово је Милован урадио зато, да псето неби кожу покварило, па затијем он је продужио пут к Сјеверници, поред које пут га вођаше у неколико к селу Мурви, гдје су га жена и дјеца чекали са жељом.

Мало ниже, и то баш ондје, гдје се поток од Тузи уваљује у долину, који се мало ниже састаје с другијем већијем потоком који долази од Пл. Острвице, од којих кад се састану почиње ријека Сјеверница, сретне се Милован с Веком Илинчићем из Мораче наоружанијем скоро до зуба. И Веко Миловану назове Бога са:

— Помози Бог Миловане,

— Бог ти помогао Веко.

— Одакле ти сад?

— Ја из Васојевића.

А зар ти још идеш тамо, како смијеш? Зар те ко смије тамо да прими?

— Ја смијем, и идем, мој је метериз Ком и Комске планине, а да ме ко прима ја то и не тражим све дотле док је Комова и Комскијех Планина. Они су ми најбољи пријатељи.

— Добро Миловане, али се причувај нијесу Комови само твоји метеризи *). А виђе ли коју козу гдје год око пута, нема ми коза па их сад тражим, а бојим се да их нијесу плијенили Тужани и отјерали, јер они то хоће.

— Ја нађох једну но мртву, на сред пута, бијаше почело псето да је једе и ја га отјерах а козу дигох и објесих на букву. Ето ту горе одмах, нема одавде ни пушкомет, наћићеш ју на оној букви на сред пута, види се.

— Видим, то су Тужани узели ми козе. Е баш се од њих не може ока отворити. С Богом!

Милован низ ријеку а Веко уз поток оба пођоше.

Веко Илинчић чим је оставио Милована да га овај већ није могао да види окрену и спусти се у ријеку па коритом стрча низ њу, док дође управ на спрам Милована. А Милован бијаше дошао на чисту и отворену једну пољаницу преко сред које пут вођаше к мосту на Сјеверницу, кад иза обале пуче пушка. Нишанио је Веко Илинчић а нишан је био Милован. Нишанџија погодио је Милована у десну страну испод ребара и на лијевој страни испаде Миловану Парче од црне утробице, а сипиџирлија кроз Милована удари у један дебели граб те и овај доби рану но не паде ни он као ни Милован. Тај граб и данас још стоји, рана му је ваљда

*) Метериз, значи заклон, шанац.

зарасла која се до скоро видјети могла. Из граба је исјечена спицирлија, то су два куршума везана жицом. Ето овако је гостопримство Веко Илинчић спремио Миловану. Заиста Мораче и Морачана недостојно. А она заклана коза била је ту, што ју је сам Веко био заклао и на пут оставио, како би Милован код ње застао те да га он могне узети на нишан, али се мјесто показало неудесно, јер ту на томе мјесту није било сигурног заклона за Века, због тескобе.

Милован од ране није пао у Сјеверницу. Он онако рањен удвоји снагу, скиде с рамена пушку, узе је на руке, пође, пређе мост на Сјеверници и оде добра два сата пута док дође у село Мурву, ту погледа и видје своју дјецу која му се радоваху, и уздану дубоко, па на мах рече жени, Нено, ја сам зло и тешко рањен. Брже иди тражи гдје год по селу ракије комовице и донеси да опереш ране и измијеш ако што помогне, брже. Нена поражена тијем гласом, зграби крчаг да иде ракије да тражи и да донесе, отрча, а Милован леже поред ватре на скромну постељу, с које је сутра-дан однесен у вјечну кућу — гроб.

Кад је Нена пошла трчећи да тражи ракије за прање рана, наредила је Велимиру да уђе и да сједи код оца. Велимир је одмах послушао Нену ушао и сједио код оца, за њим уђоше Радун и Стана. Милован их сад последњи пут загрли и пољуби и рече им, идите дјецо, иди сад Веле, иди, играј се с Радуном и Станом, па мало послије дођи. Велимир изађе с братом и сестром и мало се поигра, па опет уђе. Милован бијаше затворио очи, већ умр'о, њему се учињело да му отац спава, па га покри струком по лицу и опет изађе да се с братом и сестром поигра. Тада дође Нена с ракп-

јом и упита Велимира шта ради отац, Велимир одговори, да спава, и да га је покрио гаљачом. Милован је био умр'о несачекав понуду ни прање рана. Ту је на Мурви сахрањен. Опјевао га морачки калуђер Теодосије. Од своје дјеце није освећен на Илинчићу.

Но вјечна правда осветила га је од Раовића, она је задовољена. Илија Раовић у мјесто тога да добије поглаварство над селом Крајем, добије болест губу, разгубао се сав. Он се сав од те болести жив распадне, те га зато издвоје од људи, и тако болестан живио је од сваког одвојено у једној нарочито за њега начињеној малој колибици, по изван села; из његовог вагана и његовом ожицом нико није јео, ни из његовог саплака воду пио. Он је био издвојеник,*) па тако и његово посуђе било је издвојено, та болест постигне и дјецу његову, те послије двадесет година од Илије Раовића није остало живе душе.

Зар ово није био прави Божији суд?

Пошто је Милован умр'о и сахрањен у гробљу на Мурви. Нена се једнога дана спреми у колико је могла и једнога јутра остави Мурву и Морачу, и са великијем трудом и муком врати се у Крање са дјецом у Љетрошевице и у онај стан, из кога је била отишла у Морачу. Собом је дотјерала и оне двије краве и оно теле већ воловодче, ту у томе стану зазими с дјецом.

Пријатељи Миловanови потпомогоше је те зиме, и издржаше је са дјецом; но тај живот био је страшно горак и чемеран; али Нена га са дјецом

*) У селу Крају, и у осталој нахији Васојевићској, умрлијем од ове болести одвојени су гробови од општег гробља. Ова строгост народна била је умјесна. Она је била чувар да та болест не узме већега маха. Сада је то брига државе.

издржа јуначки цијеле зиме поред огња без собе и пећи освиђући често пута у стану снијегом завејаном као у гробници. Кад је прољеће дошло, ни Нена ни дјеца немогаху подносити свијетлост сунчану, јер им дим бијаше очи покварио, бијаху одимили; но благост пролећна и вријеме љетње излијечи их те тешке муке.

Тога љета Спасоје Алетић узе Велимира као сестрића у своју кућу који је остао сироче по мајци од рођења а по оцу од прије године дана. Нена се није томе противила и ако је вољела да дијете код ње остане, а она се за тијем преудаде за једнога Шошкића на Улотини у Полимљу; собом одведе и своју дјецу Радуна и Стану, те су се тако та мала и сиротна браћа на свагда подијелила. Судбина Српска. На дијелу добио је Велимир очину пушку Ћошему и ону струку — гаљачу — која бијаше пробушена од метка Илипчићева у Сјеверници, а Нена је узела за Радуна и Стану оне двије краве са волом ватком, и тако се та дјеца више никад нијесу мијешала ни кад су одрасла; сем кад су једно другом па братско виђење у госте долазила. Ту подјелу извршио је Спасоје са Неном. Он је заступао Велимира а Нена Радуна и Стану, и тако је Велимир остао у Краље код ујака а Радун и Стана буду одведени у Улотину најприје код очуха; но кад и овај на скоро умрије, тада Нена оде са дјецом више Шеремета горе у Мурино и ту се настани да живи. —

Бјеше Стана испрошена кад Турци из Плава и Гусиња ударише хајдучки једног прољећа на Полимље. Са свијем случајно опазила је тај напад турски Нена, и она прва нада глас и каже по селу да су ударили Турци и нагне са дјецом бјежати низ Лим к Улотини, али је куршум из турске пушке

стигне и она падне на мјесту мртва у Шеремет, а Радун и Стана побјегну у планину. Послије тога догађаја са Неном, Стана се удала у богату кућу Крдића у Криваче за Милутина за ког је била и испрошена као дијете још. *) Стана је имала два сина и једну кћер кад су јој убили домаћина Масловарићи из Божића. Умрла је на рукама својијех синова: Обрада и Јанићија, снаха и унука као срећна мајка и старица.

Радун је највише осјетио пошљедице раног сирочета. Кад се дохватио рада, радио је све оно, што је и његов отац радио, умр'о је несрећним случајем! Кад је једну кућу у Брезовици довршивао падне скела и он остане на мјесту мртав. За живота шест је кћери удомио. Сина Јована оженио и једног малог но болестног оставио. Три пут се женио, а то су све узроци били, који Радуну нијесу дали да се за живота одмори. У гробу је нашао одмора! . . . .

Велимир је био у нечему срећнији од брата, женио се један пут. Његов живот потпуно је личио на живот његовог оца. Док је Краље било под Турцима, он је био гоњен од некијех бездушних поглавица Васојевићских. У овоме се неки Ћуно из Црешњева показао спрам Велимира слично Илији Раовићу с Милованом. Велимир је био неко вријеме и талац с другим Васојевићима у залогу код Турака у Гусиња. Ово узимање талаца од стране Турака чињено је свагда кад се какав покрет гдје год од стране Срба осјећао ма на ком мјесту.

Бјеше Белимир већ заборавио на прве жалости родитељске за својом старијом дјецом, синови-

*) Обичај на Лиму вјерити малу дјецу.

ма: Милованом и Петром, и кћерима: Милицом и Радосавом. Бјеше он заборавио и на ону прву кућу његову, коју су му Турци изгорели у 1862. години. Он имаше кћери и синова, он имаше и кућу још бољу од оне прве и оба му сина бијаху књигу научила, а он и ако стар и претурио 70 година живота, опет бијаше здрав, крепак и задовољан старац, а њега тек тада задеси претешка жалост за Милутином својим млађијем сином, ког му у боју код села Првошевине убише Турци 2. Августа 1876 године на Превију близу Зле Ријеке, а за тијем у скоро изгореше му Турци и другу кућу. Сестре Милутинове: Милосава, Стоја и Аница још оплакиваху свога дивног и дичног брата Милутина, оне још ношаху за њиме црна фута, кад и Велимир погибе на Горажду близу Будимља и Бпора гдје га Бпорски Турци посјекоше.

Кућиште Велимирово још се познаје, оно је било близу кућишта његовог оца Милована. Но гробови су им далеко. Милованов је на Мурви у Морачи; Велимиров у Горажду на Полици, а Милутинов је у Краљу на Селини код браће и сестара и бабе његове Јасне.

А мајка Милутинова, стара Милена још живи; њене се очи од суза никад не суше. Од куда то оне још трају? Од куда извиру? Она се одужила, она је и задужила. А њој? ..

Једне године рећи ће један Васојевић у једном великом друштву на скупу: — Овај син Велимиров што је изучио књигу у Београду, шта ли ће бити, а други му на то одговори: — Ништа код нас, он није Васојевић.

Милован Вуков има потомака и од синова, а и од кћери. Има их на Лиму, у Црној Гори, има

их у Србији, а има их сада и у Старој Србији у Призрену.

А онај Илија Раовић нема их нигдје!!!
Правда Божија била је суд.
А за отаџбину погинути, дужност је.
А отаџбина зна своје дужности.

*
* *

Велимир се и своме ујаку Спасоју Јов. Алетићу одужио, синове Спасојеве умрлог Петра и у бојевима и четама погинуле Милована и Милуна, он је у гробове спуштио, и то: Петра у Крађу, Милована на Чакору Планини а Милуна у Беранима; он је и свог преостарелог ујака Спасоја у гроб спуштио, он је и унучад Спасојеву неговао и чувао, од којих је Радована Петровог скоро истијех дана, кад је и свога сина у гроб спуштио, но посјеченог и без главе.

На кућишту Спасојевом опет је кућа подигнута, пуна људи, млађих Алетића.

21. Маја 1891. год.
у Пироту.

МИЛОШ ВЕЛИМИРОВИЋ
поп. — шеремет.

СРПСКЕ НАРОДНЕ ПОСЛОВИЦЕ

И РАЗНЕ ИЗРЕКЕ

скупио

Вељко Радојевић.

Ако је све Бог убио, није шалу.

Ако ј' тамо килав ђувегија, овамо је с млијеком ђевојка.

Ако не излаја, не измаја.

Ако не умијем ткат', умијем зјат'.

Ако сам и туга, нијесам твоја руга.

Ако сам се одоцнио, нијесам се осрамотио.

Ако сам ти у кући, нијесам ти у г . . . . и.

Без муке нема гуке.

Бог је оставио шалу, а ђаво истину. — Гледај у Вука: Бог је шалу оставио, а ђаво цркву.

Богу ужежи (или: ваља ужећи) једну, а ђаволу двије (свијеће). Т. ј., показуј се већи пријатељ прама ономе који ти може зла учинити, него ли прама ономе који ти није опасан.

Боже те сачувај ведра Божића, а облачна Ђурђева дана.

Боже те сачувај руњаве жене, а гола чо'ека.

Боља је добра штедња, него најбоља радња.

Боља је и самота, него срамота.

Боље је подранити, ма и нокат стук'о.

Боље је ситу у раду, него гладну у 'ладу.

Боље је: тамо га, него: камо га. Не умаљуј нечега, па ма касније и сувишно било.

Види се из кога ће млијека масло ударит'. — Види: У јутру се види какав ће дан бити.

Виђеће се на печено (месо). Вели се за резултат нечега какав ће бити, јер се најзадње јело износи — особито код нас по селима — печење.

Више ваља подранак, него вазданак.

Врти му се шушак око главе. Рече се за човјека, који има какав трудан посао да изврши. — У „Народном благу“ Капетановића: Врти му се капа око главе.

Глади се по трбуху. Каже се, кад њеко плаче да је гладан.

Далеко је то од мене, као од бабе добра срећа.

Дан по дан, док и смрт за врат. Кад њекога упиташ за здравље, тако ти одговори. — У „Нар. бл.“ има иста изрека, али није истумачена.

Доћ'ће маца на сланину. Пријетња: опет ћеш ме требовати.

Дркће као риба на просуљи (тàви). — У „Нар. бл“. Дрпће као риба на остима.

Ђе има затвора, нема пöтвора*).
Ђе је Марко, ту је и ођело.

Жени се од куће, па ако је и од кучке (дјевојка). — Види у „Нар. бл.“: Нек је од куће па макар од кучке.
Жива глава све покрива, а мртва све открива. Рече се, кад се мисли да је њеко презадужио своје имање.

За што је баба изгубила душу? — За деспек**) (инат). Рече онај, који из срџбе нанесе сâм себи штете.

Иде као пребијено псето.
Изгубљен као брав у туђем крду.
Из дома. Кад њекога запиташ одакле је, а овај неће да каже, — тако одговори.

Један ти Бог, а једна (и: ти) божја вјера. Заклетва.
Једно је божић, а једно Велики Петак.

Кад је чо'ек здрав, и вода му је слатка.
Какав дан, така му је част. — Види:
Какав је дан, о њему се бавимо. — Види у Вука: Какав дан, така част.
Како Јакову, тако свакому.
Као бöним рукама (послује њешто).
Као да је прикован (не миче се).
Као да није жива чо'ека гледао (тако је дивљи).
Као да се на трн по . . . . о. — Види у Вука: Као да се на коприве по . . . . о.

*) Овдје је дакле генетив сингулара од мушке именице *потвор*, које нема у Вукову рјечнику. У Вука је само *потвора*, и женског је рода.

**) Од италијанског dispetto.

Као зет у пунице (узео слободу).

Као Јанко на Метериз (не оставља од ручка вечери и обратно). Причају, да је отрагу 50—60 год. био њекакав војник, именом Јанко, на Метеризу у селу Каменоме, у опћини херцегновској, па кад би имао што за јело, све би на једном попо, не мислећи шта ће у будуће. А кад би остали војници јели оно што би заштеђели на јецеку, Јанко би само звиждукао око њих.

Као муве на г . . . о (напали су га).

Као смрт на бабу. — Види:

Као смрт на живот (кидисао).

Као у Вукадиновој тамници (помрчина). Причао ми је један старац, који је већ претурио 85-у год., да се он сјећа кад је постала ова нар. изрека. — „Био сам — вели — дијете, кад је Вукадин Радуловић с Кривошија̂ убио некога Дендића из Конавала; за то га власт уапси и умрије у которској тамници“.

Као у злу добар на камену (расте).

Ка̀ц, ма̀ц, — не зна му се отац. Мало данас, мало сјутра, док се (њешто) истроши све.

Коме је врућа постеља, студен му је ручак.

Коме је црно, нека му је црње. Говори се за човјека спромаха, кад га спопане каква несрећа.

Ко не јаше коња, и не сломије се (с коња). — Види:

Ко не пије вина, и не опије се (о вино). — У Вука: Ко вино пије, и опиће се; ко коња јаше, и сломиће се.

Ко отече, не утече.

Ко о чему, баба о доброј срећи.

Ко о чему, ми о добру. Напијалица.

Ко ти вјеров'о, пасју вјеру вјеров'о.

Куд ће грозд, него под лозу (пасти). Од добрих родитеља ваља да су и дјеца добра.

Купи му кућу. Рече се у шали, кад се ко жали да га боли зуб.

Лаж чуо, лаж казао, и бог(ми) те веселио. Кад се когод ухвати у лажи, тако се исприча.

Ласно је за тебе, али није за поштене. Рекне се у шали ономе, који се хвали да је нешто неочекивано постигнуо; или ономе, који се жали да га је каква биједа снашла.

Међу два бана, баби глава оглодана.

Ми о вуку, а вук иза плотине. — У „Нар. бл.“: Ми о вуку, а вук на врата. — Гледај у Вука: Ми о псу, а пас те на врата.

Мислио сам да су у попа и говеда крштена, а онамо су и чељад бијесна. — Ову сам изреку чуо од свог еспрецептора, г. Риста Ковачића. Чешће би тако псовао једног мог судруга, поповског сина.

Мој је дјед на његову бабу скак'о. Кад некога питаш да ли је њеком род и шта му је исти, тако одговори (по што му није род).

Мујо сјаши, Алија узјаши. Рече онај, кога напане већина друга задиркивањем, псовкама итд., па један га пушти а други ухвати.

Нема бајдалије. — Види:

Нема нигдје објешенијех комада. Ваља радити, па имати

Немао среће, као (или: колик') ни жаба длакâ.

Не учи попе владику.

Не чудим се како вас бог даде, него како вас са-

стави. Каже се из шале неком друштву, у коме су особе: више тијела и једна душа.

Није бака сретна. Неће то мене допанути.

Није био дома кад су му кројили (ногавице). Рече се у шали, кад су некоме кратке ногавице.

Није крива губица, што је лакома г . . . . а.

Нијек је груба ствар.

Нијесам ни ја убио попа у главу. — Види:

Нијесам се ни ја на цркву каменом бацио. И мени ће бог помоћи.

Није ти пршут пред очима (па не видиш).

Нит' ми старо кашље, нит' нејако плаче. — Види у Вука: Ни ми старо кашље, ни лудо плаче. — У „Нар. бл." иста је изрека, али није истумачена.

Нити плачу кад пођем, нит' пјевају кад дођем (дома). Није ми хитати, е немам никога.

Нит' се мужа бојим, нит' му уре бројим, — Види у Вука: Нит' се мужа бојим, ни уре бројим. — И у „Нар. бл." иста је изрека, с разликом: *сахате* мјесто *уре,* и без тумача је.

Обио Буну, Буницу и ђавољу г . . . . у. — Види у „Н. бл.": Обио Буну и Буницу.

Ово су зуби натукли, а нијесу мрави навукли. Рече онај, коме се чуде да је одвише претио — гојан.

Од длаке гумину (прави). Вели се за педанту. — У „Босан. Вили" 1886.: Од длаке прави конопац.

Од Јуде до Пилата (н. пр. ишао неко). Од злог човјека до горег.

Од сваке звјерке по једну длаку, а од лисице највише (има). Вели се за човјека превећ лукава.

Од сваке се тице не једе месо једнако. Живи како

ти се с ким свиди. — У III-ој књ. „Братства“: Сваке се тице месо не једе. — У „Н. бл.“: Од сваке се . . . . не једе.

Ође био крс’ и андио. Рече се, кад се при јелу спомене ђаво.

Окле мајка, отале и ђеца.

Опарен кашу лади. — У „Н. бл.“: Жежен.......

Ора пиђу продава.

Осудио се као Ра́де на пицулу (замислио се).

Оће јаје да научи кокош. Вели се, кад млађи хоће да премудри старијега.

Памет у зановет (отишла). Рече се за човјека расијана.

Памти на којој си (бесједи. Сад ћу ја говорити). Упадање у ријеч.

Пињата се повразу руга, а оба су омрчена друга. — Гледај у Вука: Пињата се повразу руга.

Питали коња: каква је зоб најгора? — а он одговорио: бобова слама, а за овом празне јасле. — У Вука: Боља је и бобова слама, него празне јасли. — У „Б. В“. 1888.: Најгоре Најгоре су празне јасле. — У „Н. бл.“ исте су, које у Вука и у „Вили“.

Погледај мајку, па узми ћерку. — У „Н. бл.“: Гле́дај мајку, па јој узми ћерку.

Помело те к’о Роја у Гручевој улици. Рече се, кад се њеко жали да му је зима у вријеме мале студени. — Види примједбу у *подлистку* 48. бр. „Гласа Црногорца“ од г. 1889.

Потрагљив, као потрагљива овца.

Према животу се крв пушта. — У црногорској „Грлици“ г. 1890.: Према жили треба крв пуштити.

Свади се с чо'еком да те поучи, а с погани — да те обручи.

Ситу чељад и Бог рани.

Смео се као прасе на раскрсници.

Смије се као да је нашао поткову. — Види „Срп. дал. маг.“ 1869.: Смије се као да је балоту нашао.

Смисли и промисли, па учини.

Смрди као куга. — У Вука: Смрди као вуга.

Сто пара кућу не ваља, а сто и једна из темеља.

Тако и дома смирио (спјао мир у својој породици). Рече се из шале, кад ко хоће да кога завади међу се.

Тешко болу у потребну дому. — У Вука: Тешко бону у дому голу.

Тешко луду и у рају.

Тешко мени и по брату моме, ако немам у тоболцу своме.

Тешко овци, која се туђи свога крда.

Тешко родитељима, који гледају на једно око. Тј. „кад немају већ јединца сина“.

Траг му се по трагу сметнуо. Клетва.

Траг му се сметнуо као шарењијем коњма.

Трчи за њим, као циганска вјера за турском.

Туђе не плаћено, гријех неопроштен. — „Н. бл.“: Дуг неплаћен . . . . . .

У злато ти се оковала.

У јутру (или: из јутра) се види какав ће дан бити. Рече се за дјечије понашање. Т. ј., ако су марљиви као дјеца, биће и као људи; у противном случају — нељуди. — „Н. бл.“: Из јутра се дан познаје.

У који си мјесец (трудан или трудна). Рече се кад

когод види штогод од јела, па с великим нестрпљењем иште да му се дâ.

У свакој шеници има љуља. — Види „Срп. дал. маг.“ 1870—71. У свакој шеници снијети има. — У Вука: У свакој шеници има кукоља.

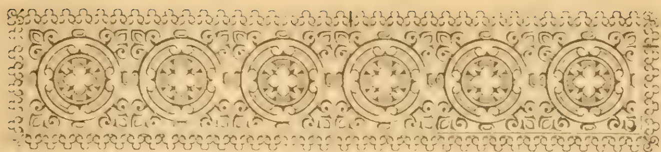
Утек'о из гаћа. — Види: Није био дома кад су му кројили.

Учини љубав — да дочекаш срамоту.

Чуо — не чуо, видио — не видио (ваља се кад кад претварати). — У црногорској „Грлици“ г. 1890.: Што чух не чух, што виђох не виђох. — У „Н. бл.“: Што чуо не чуо, што видио не видио.

Што има бити послије (касније), нека буде прије.

Што је рано, то је и на рамо.

СРПСКЕ НАРОДНЕ ЗАГОНЕТКЕ
ИЗ НИШАВСКОГ КРАЈА

ПРИБРАО

Мих. Ст. Ризнић

УЧИТЕЉ.

По Нишу и околним селима, народ се радо уз дуге зимње вечери и беле недеље бави загонетањем. Загонетају и стари и млади; и мушкиње и женскиње, и то два и два; или један задаје загонетке, а сви други слушају и погађају.

Свака се загонетка почиње са реченицом: „шта ми ти је шта?“ После тога долази загонетка, а одмах за њом настаје погађање или одгонетак.

Загонетака у овом крају има доста, но ми смо изабрали само оне, за које држимо да нису нигде штампане, и у којима је најлепше сачуван српски језик овога краја. За сад шаљем 40, а доцније приредићу и другу киту.

1. Јуне теле отелило,
   На уже се угојило! Врежа и дулек.

2. Еј га!.. Нема га!

Варница.

3. Како пуче,
Одма штуче! Варница!

4. Шуман тачко, од шуме и мајка, слатку децу рађа.

Гица, чокот и грожђе.

5. Кад се роди на четири ноге 'оди;
Кад одрасте, две му ноге доста;
Кад остари и три су му мало!

Дете, човек и старац са штапом.

6. Пуна ливада шарене тојашке.

Змије.

7. Шарено штапче, кроз плот промаче!

Змија.

8. Ко је, из подвучи трн?

Змија.

9. Ко је, из прерипи трн?

Зец.

10. Пуна каца ситна јајца.

Зуби.

11. Пуна рупа, бели бува.

Зуби.

12. Корен има дрво није; месо пара оштро није, погоди андрак који је?

Зуб.

13. Ако оћеш кида, ако волиш коље, ако оћеш меље, све по твојој вољи!

Зуби (очњаци, предњаци и кутњаци).

14. Ваган на ваган, грчка товарија,

Жељка (корњача).

15. Товар 'оди, товар носи,
Још се с' њега [1] и поноси!
(Жељка корњача).

16. Оклоп носи, војник није;
Погоди што ли је? Рак. (Нагузлоза).

17. Шта по дану лута
А ноћу се скута [2]. Метла.

18. Црвен ку. на тањур!
Црвена паприка.

19. Дању сам лаж, а у ноћ истина цела.
Сан.

20. Шилибићи, везу;
Шилибићи преду;
Шилибићи режу;
Шилибићи сваког одевају,
Само себе голе остављају!
Прсти на руци.

21. Бело га углавим, црвен га извадим.
Нов чеп за буре.

22. Дуб дубија, вир вирија,
Лесковина њега свија,
Вода да му не пробија.
Дуге, каца и обручи,

23. Ђа на тамо ђа овамо!
По цел [3] дан се потикамо [4],
Целом свету ручка дамо! Сито.

24. Залете се вос,
Преко дос;
Ач на ач,
ватају га за кркач.
Клупче од плетива.

1. место „с њиме". 2. место сакрије. 3. место цео. 4. значи: идем час тамо час овамо.

25. Ја довека натраг ходим,
И репове напред водим.
Мутавџија.

26. Напред стрижем,
Натраг одим;
И дубоке воде бродим. Рак.

27. Кратко дебело,
Сваком краци видело. Праг.

28. Оздо стеља, озго стеља,
У среди постеља. Гибаница.

29. Док у кући беше, очи ти вадило,
Кад напоље оде, и небо видело!
Дим.

30. На Морави кучка лаје,
Бог да знаје [1] на што лаје?
Пирајка од кошуља.

31. У планини ничем,
А у море штучем [2]. Река.

32. Што је криво да је право,
До Бога би стигло. Путови.

33. Нит' га бијем, нит' га карам; оно вика [3]:
тaралам! таралам! Чекић.

34. Вода ме упали, ватра ме не пали.
Креч.

35. Лајка лаје у горине,
Глас одлеже у планине.
Трлица. (Набојник).

36. Дрвена куја по потоку лаје.
Пракљача.

1. место „зна". 2. место „нестане". 3. место „виче".

37. Дању ми лети и скаче, а ноћи се не помаче. Скакутка (Скакавац).

39. Пуна чашка воска, свему свету доста.
Сунце.

39. Не једу га, а једе се често, чим промени место.
Месец.

ИЗ ВЕЋЕ ЗБИРКЕ ОДАБРАНЕ

ЖЕНСКЕ НАРОДНЕ ПЈЕСМЕ

(БОСАНСКЕ)

У ОКОЛИНИ ГРАХОВСКОЈ

САКУПИО

Милан Обрадовић.

ПРЕЂ. УЧИТЕЉ У ГРАХОВУ.

1.

Ој јаворе мој јаворе!
Зелен ти си род родио:
На дви гране дви јабуке
А на трећој соко сједи,
Соко сједи, тер бесједи;
Па он гледа низ ливаде,
Низ ливаде некошене,

Низ павиљке неношене,
Куд војвода коња вода,
У сребрну синџириђу,
Сирџир пуче коњ утече,
Држ' дјевојко коња мога!
Бнћеш моја ја л' мог брата,
У мог брата сјајна капа
А за капом до три перца,
Једно перце жарко сунце,
Друго перце сјај — мјесече,
Треће перце роси - киша; —
Жарко сунце за сироте,
Сјај мјесече за путнике,
Роси-киша за шенице
А шеница за погаче
А погаче за дјевојке
А дјевојке за јунаке
А јунаци за правицу
А правица Богу мила!

2.

Дјевојка је шену жела,
У чобана погледала,
По прсту се порезала:
Гон' чобане бјеле овце!
Овце ти се не јањиле
Ако ти се узјањиле
Мртве јањце појањиле!
— Муч' не куни дјевојчице!
Ти се мајци не удала
А ако се ти удала
Мушког чеда не имала
Ако би га и имала,
На војску га опремала,

Са војске га не гледала,
Дружина му коњ' довела
И о коњу бријеткињу
И о ћорди рукавицу,
Пуна крви наливена,
Црном свилом зашивена,
Нек су мајци црни данци
А сестрици годинице!

3.

Соко лети преко будве града,
Жуте му се ноје до кољена.
Злате му се крила до рамена
А у репу перјаница вија.
Питале га Буђапке дјевојке:
Богом теби наш соколе сиви!
Ко је теби ноје пожутио?
Ко ли те је крила позлатио?
Ко је теби перјаницу дао?
— Дворио сам добра господара,
Господара Краљевића Марка,
У њега су двије сеје биле:
Једна ми је ноје пожутила,
Друга ми је крила позлатила,
Марко ми је перјаницу дао.

4.

Дјевојка је код горе стајала,
Све се лишће од лишца сјајало:
Давор лишце, давор бриго моја!
Да ја знадем моје лице бјело,
Да ће тебе стар војин љубити,

Ја би ишла у гору зелену,
Сав би пелен по гори побрала,
Па би тебе лишце умивала;
А да знадем моје лишце бјело,
Да ће тебе млад војин љубити,
Ја би ишла у башчу зелену,
Сву би ружу по башчи побрала,
Па би тебе лишце умивала,
Кад стар љуби, нека му је горко,
Кад млад љуби нека му је слатко!

5.

У Дамјана црква од тамјана,
Покривена лимом и оловом,
Искићена цвијећем и бисером,
У њој свеци рујно винце пију:
У вр стола Петар и Никола
У дну стола Петка и недјеља,
Служио је Светац Симеуне,
Ода чаша од руке до руке,
Дође руци светитеља Нике,
Паде чаша на свету трпезу,
Њега кара светац Симеуне;
— Не карај ме светац Симеуне!
Добар сањак* ја јесам сањао,
Да ј' Марија родила Христоса
Христос лежи на зеленој трави,
А Марија на студеној стјени.

6.

Два су друга вјерно друговала,
Једно Раде, друго Костадине:
Кад сјавише овце у пландиште

* Санак.

Сваке су се игре поиграли,
Најпослије камена с рамена,
Баци Виде, узе Костадине,
Измаче се камен Костадину
Уби Вида свог вијерна друга,
Па Костадин Виду долазио;
А мој Виде мој вијерни друже!
Мореш ли ми ране преболети?
Да ти парам танане рукаве,
Да завијам твоје грдне ране!
— Ја не могу рана преболети,
Ти не парај тананих рукава!
То изусти а душицу пусти.

7.

Пођи за ме дјевојче!
— Боме нећу младо момче?
На теби су до три мане:
Једна мана малушан,
Друга мана танушан,
Трећа мана смеђушан,
— Не будали дјевојче!
Што ја јесам малушан,
Свом сам коњу лагушан;
Што ја јесам танушан,
На господу наличим;
Што ја јесам смеђушан,
То с девојкам' одајући?!

8.

Црквица је грађена,
Тамјаном је кађена,

Галопером покривена,
И са златом преплетена,
У њој сједи свети Јован,
Свети Јован богословац,
Бога моли свјећу пали,
И дозивље сестру Машу:
Сестро Машо погледајде!
Погледајде десно љево,
Како џиди допадоше
Твога сина попадоше,
На крст њега разапеше,
С прси крвцу отвораше,
Црна крвца покапаше,
Три анђела допадоше,
Ону крвцу покупише,
Пред Бога је изнесоше
И сами Бог говораше:
Ко ову молитвицу ишчита,
Нека се не боји ватрице,
Желице, виле вленице,
И од змије отоке.

9.

Расло смиље крај сињега мора
А босиље крајем Велебита,
Наслоња се смиље на босиље
Како момче на младо дјевојче,
Јунак Марко ни на кога неће,
Већ он ода од града до града
И он тражи јабланова лада,
Нема нигдје јабланова лада,
Нешто мало накрај Сарајева,
Под њим лежи удовица млада,

На руци јој заспала дјевојка
Мисли Марко мисли свакојаке,
Па он љуби удовицу младу;
Кад с' пробуди лијепа дјевојка,
Љуто куне лијепа дјевојка:
Бог т' убио шехер Сарајево!
Кад с' у теби удовице љубе.
Њојзи Марко 'вако одговара:
Волим злато на пола дерато
Него сребро ново изливено!

10.

Купи мобу ђјаконе Стеване,
У недјељу на Приображење,
Сто момака а сто дјевојака
И у њима Ђјаконова сеја,
До подне је жела не пјевала,
А од подне жела и пјевала,
У пјесми је момче дозивала:
Ој с' богом ти момче од оваца!
Је с' јавио на старо пландиште?
Је с' умуз'о од оваца мл'јека?
Је с' дојио у јели голуба?
Њојзи момче уз свиралу каже:
Јавио сам на старо пландиште,
Ја сам муз'о од оваца мл'јека
Неће голуб од оваца мл'јека
Нег' он хоће мл'јека дјевојачког.
А говори Ђјаконова сеја:
С богом теби Ђјаконе Стеване!
Пушти мене за гору на воду.
— Ајде секо ма не забави се!
Она нејде за гору на воду

Него иде у гору зелену,
Па задаја у јели голуба.
За њоме се Ђакон натиснуо,
Угледа је Ђаконе Стеване,
Она лети главом без обзира,
Ал' говори Ђаконе Стеване:
Немој сејо скочит' у језеро!
Скоро ми се снаша породила,
Ја ћу рећи да се облизнила,
То не слуша Ђаконова сеја,
Баца чедо у зелену траву,
Свеза очи у језеро скочи.

11.

Мили боже на свему ти хвала!
Што жарано задоцнило сунце?
— Задоцнило јаде гледајући,
Гдје се купе на мору коморе
Пратиоци нежењени момци,
Коморџије млађане дјевојке
Свак је своју до мора пратио
Шпиро Мару до за сиње море,
Када били у бјеле градове,
Купио јој бурме и пршћење,
А на руке златне наруквице,
У њедарце сјајно огледалце,
Кад с' расташе, онда заплакаше.

12.

Л'јепа Мара цмиље брала,
Гдје је брала ту заспала,
К њој долази младо момче,

Љубио би гриjота jе.
Будио jе, срамота jе,
А он бере киту цмиља,
Па он кити л'jепу Мару,
Пробуди се л'jепа Мара:
Мили боже теби вала!
Оклен мени кита цмиља,
Да би рекла да j' од Бога
Ни j' одавно киша ишла,
Да би рекла да j' од Иле,
Ниjе мене близу био.
Иле зове иза jеле:
Ево мене близу тебе!

13.

Са̏дража̂ Ми̏лић и Милица,
Садража се девет годин' дана
И десете три мjесеца равна,
У петак се момче разболело,
У суботу вазда̄н боловало,
У недjељу гробље поновило,
К њем' долази Милићева маjка:
А моj Миле, моj jедини сине!
Jе ли теби црна земља тешка?
И лучеве даске око тебе?
Више Миле камен проговара:
Ниjе њему црна земља тешка,
Ни лучеве даске око њега
Нег' jе тешка дjевоjачка клетва:
Овноћ' гуjа у косама спава,
А овдан му црне очи пиjе!

---

* Обноћ.

14.

Пасла Мара коња врана,
У љевади крај бунара,
Над бунар се надносила,
Сама себи говорила:
Мили боже, л'јепа ти сам!
Л'јепа ти сам, б'јела ти сам
Да с' ми косе и подуље,
Обрвице и поцрње,
Три би града намамила,
И три она капитана
И војводу цетињскога!

15.

Текла вода име јој је Сава,
По њој расла широпера трава,
По њој пасу свилоруне овце,
Чобан им је лијепа дјевојка
Десну руку за каницом носа
А с' лијевом овце разузбија,
Отуд иде незнана делија:
Божја помоћ лијепа дјевојко!
— Да' Бог добро незнани делијо!
— Која теби голема невоља?
Десну руку за тканицом носаш
А с' лијевом овце разузбијаш.
— Имала сам брата и драгога
Оба су ми на војску отишла.
— Шта би за њи муштулука дала?
— За драгога обе очи своје
А за брата гендар испод врата
А када би по правици било:

Не б' за брата ни гендара дала,
Није ми га братац саковао,
Пола драги а пола је бабо!

16.

Цркву гради Бојана дјевојка,
Темељ међе мрамора камена
А прагове вита коситера,
Вјенчанице сваке сумјесице,
Покрива је лимом и оловом,
Накити је драгијем каменом.
Уметнула срчали — пенџерс
Пода њ стави од злата столове,
Ал то цару тужба додијала,
Што уради Бојана дјевојка.
Ал говори царе господине,
Он говори својијем слугама:
Ајте слуге Бојани дјевојци!
Ја ли њојзи главу осијец'те
Ја ли њојзи руке савезајте!
Па одоше дви цареве слуге,
Они иду пред бијелу цркву,
Па говоре Бојани дјевојци:
Изиђ' амо Бојана дјевојко!
Да ми теби осјечемо главу,
Ја ли да ти руке савежемо
Да т' водимо цару господину.
Ал говори Бојана дјевојка:
Не дам се ја савезати жива,
Нит' ћетс ми главе осијећи
Могу и ја до тог' цара доћи.
Она иде цару госодину.
Ал говори царе господине:

Је л' истина Бојана дјевојко?
Је л' истина шта ми људи кажу,
Ал говори Бојана дјевојка:
Јест истина царе господине!
Јест истина што ти људи кажу.
Ал говори царе господине,
Он говори својијем слугама:
Ајд узмите од тамнице кључе,
У тамницу мећите Бојану!
Он' узеше од тамнице кључе,
Тамо мећу Бојану дјевојку,
Па је мећу на дно у тамницу.
Мало време било постојало,
Мало време три године дана;
Ал долази Бојанина мајка,
Она иде цару господину
Љубила му скуте и рукаве,
Да јој даде од тамнице кључе
Па да купи кости Бојанине,
Да их пере водом и ракијом,
Да их суши на жаркоме сунцу
Да их копа у црну земљицу!
— То је царе једва дочекао,
Даде њојзи од тамнице кључе,
Она слази на дно у тамницу,
Али сједи Бојана дјевојка.
У руци јој златна купа вина,
Она сједи у златноме стоцу,
Кад цареве то видиле слуге,
Они иду цару господину,
Па говоре цару господину:
Ја да видиш Бојане дјевојке,
У руци јој златна купа вина,
Она сједи на златноме стоцу.

— Ал одлази Бојана дјевојка,
Она иде својој бјелој цркви.

17.

Пасла овце Тодора,
Широм миром до мора,
Под осојем бројила,
Отуд иде војвода,
Па говори војвода:
Пођи за ме Тодора!
— Боме нећу војвода,
Синоћ сам те гледала,
Водиш коња на воду,
Нарамујеш на ногу,
Никад не знам на коју.

18.

Подранила љуба Краљевића,
Подранила у бостанак башту,
Бостан гази жуто бере цвиће,
Љуто куне љуба Краљевића:
Бог убио свако жуто цвиће!
Нит цвјетало ни се сјеменило,
Ка' ни љуба Краљевића Марка.
Мени веле да сам за јунака,
Знала не би што је мушка рука
Да не било Дуке Сенковића.
То мислила да нико не чује,
То дочула мајка Краљевића,
Па казује Краљевићу Марку:
Ој мој сине Краљевићу Марко!
Твоја љуба јутрос уранила,

Уранила у бостанак башчу,
Бостан гази жуто бере цвиће,
Бог убио свако жуто цвиће!
Нит цвјетало, ни се сјеменило!
Ка' ни љуба Краљевића Марка;
Мени веле да сам за јунака
Знала не би шта је мушка рука,
Да не било Дуке Сенковића.
Кад то чуо Краљевићу Марко,
Он узима своју вјерну љубу,
Обје јој је прорезао дојке
И кроза њих провлачио руке,
Па је одби у гору зелену,
Она туца од јеле до јеле
Као јање од овце до овце.

19.

Игра коло под гором,
Под високом планином,
У том колу дјевојка,
Танка струка висока,
На њој чова зелена,
На њој пуца плетена,
Отац јој је елџија *
Чову јој је скројио,
Братац јој је трговац
Пуца јој је сковао,
Мати јој је планинка
Косу јој је гојила.

Охолица.

20.

Разболи се лијепа дјевојка
Под прстеном код свој' миле мајке,
К њој долазе два дјевера млада
И доносе два прстена златна:
Наша снашо, оћеш умријети?
— Ја умрла, ја остала жива
Ја се ваша снаша назват нећу,
Јер је ваша потворила мајка
Да сам вашег овчарала Марка
А тако ми данашњега данка,
Нисам вашег ни видјела Марка,
Него синоћ на води лађаној
Он ми баца зелену јабуку
Пола гњила пола увенула,
Ја му бацам везену мараму,
Што но везла девет годин' дана,
Потрошила девет фиорина,
И сувише три дуката злата
И мајчину везену мараму
И бабина коња оседлата
И братову везену доламу
И сестрино злато испод врата!

21.

Пошетала Роса — робињица,
Све по башчи, зеленој ружици,
У руци јој игла од бињела,
Њој долази тица ластавица:
Добро јутро Роса робињица!
— Да' Бог добро тица ластавица
Јеси л' била код земље Инђије?
Јеси л' чула, ја ниси л' видила?

Јесу л' ми се браћа поженила?
Јесу л' ми се секе поудале?
Је ли моја у животу мајка?

22.

Али грми, ал се земља тресе?
Ал удара море о брегове?
Нити грми нит' се земља тресе,
Нит удара море о брегове,
Већ пуцају кићени сватови,
Свати оде а дјевојку воде,
Када били у гору зелену
А бесједи лијепа дјевојка:
С бором вами куме и дјевере!
Срамота је у вас и гледати
А камо ли с вами бесједити,
Чувајте се Плетикосе Павла,
Просио ме три године дана,
Отац даје а мати не даје
Са тога је ошо у хајдуке,
За њим има до тријест ајдука,
Све момака млађаних јунака,
Који нема ни оца ни мајке
Који нема превијерне љубе
Кој' не жали изгубити главе.
Њој бесједи куме и дјевере:
Душо моја лијепа дјевојко!
Шта ће шуша учинити вуку?
Шта ли нами тридесет ајдука?
Тридест ајдук' а шесет сватова
По два свата на једног ајдука
Још каквије имаде јунака,
Да се ведро небо проломило
На сабље би њега дочекали

Да б' се црна земља провалила
Ђурцима би земљу зачепили.
То је јунак Божју преступио
И јест јунак Бога увредио
Ударише на бусију клету,
Иж ње пуче тридесст пушака,
Мртви паде тридесет сватова
Јопе пуче тридесет пушака
Мртви паде тридесет сватова,
Сама оста на коњу дјевојка
А њој трче Плетикоса Павле,
Руке криле у лишце се љубе,
Па је води у своју дружину
Па је дава сестрићу Милићу:
О мој брате сестрићу Милићу!
Узми ујку за бијелу руку
Па је води врьу * на планину
То узимље сестрићу Милићу,
Узе ујку за десницу руку,
Одведе је врьу на планину,
Састаше се млађани ајдуци,
Туте ** пију руј еннку вино,
Ал дјевојка удна невесела,
Па је пита Плетикоса Павле:
Душо моја лијепа дјевојко!
Што си мени удна невесела?
Ал ти није вољан ђувегија?
Ал ти нису по ћуди сватови?
— А јест мени вољан ђувегија
Јесу мени по ћуди сватови,
Ал' с' остали свилени дарови
Чим ћу јадна свате даровати?
Чим ћу своје лице отворити?
Ал бесједи Плетикоса Павле!

* Врх. ** Ту.

С бором теби сестрићу Милићу!
Узми ујку за десницу руку
Па је води друму јуначкоме,
Нек' покупи свилене дарове,
Нек' дарује кићене сватове.
У млађега поговора нема,
Узе ујку за десницу руку,
Одведе је друму јуначкоме,
Да покупи свилене дарове
Да Дарује кићене сватове
Он' не купи свилених дарова
Већ завраћа гаће до кољена,
Гази крвцу даље од кољена,
Па налази кума и дјевера:
Ај с богом ти куме и дјевере!
Што се јесте на ме наљутили?
Не одите мене не водите!
Не водите, гдје сте наумили.
Мртва уста ништа не говоре.
Умива их леденом водицом
Утире их зеленом доламом,
Причешћује црљенијем вином,
А залаже крувом бијелијем,
Па преврће рањене јунаке
Да ми нађе ђувегију свога,
Када нађе ђувегију свога,
Из крви је њега избавила,
Ладном водом њега умивала,
Утире га зеленом доламом,
Црљенијем причешћује вином,
Задолаже крувом бијелијем,
Па је њему млада бесједила:
Ђувегија, очи обедвије!
Што се јеси на ме наљутио?
Што не водиш лијепу дјевојку?

Што не водиш пребијелој кули?
Што не водиш, па се милуј ш њоме.
Мртва уста ништа не говоре.
Ту је она сузе оборила
И његове ноже налазила,
Па се јесте слатко ударила
Како ми се слатко ударила
На ножу је срце извадила
Мртва пала крај драгога свога
А кад виђе сестрићу Милићу,
Да дјевојка укабули* глави
Он се врати натраг уз натражје,
На Чатрњу воду ударио,
Кад Чатрња мутна и крвава
Кад ли носи два рањена друга
Избави их сестрићу Милићу
Па ми пита рањенога друга:
Шта је било ако бога знадеш?
— Не питај ме сестрићу Милићу
Диже с' панца од града Пандура,
За њим ти је тридесет стражара,
Од њих пуче тридесет пушака,
Мртви паде тридесет ајдука,
Тако рече, грешну пусти душу!**

23.

Ајој мени до Бога!
Испаде ми подлога
Одоше ми говеда,
Преко брда голема,
За њим' нема никога,
Нег' Никола и Обад

* Кидисала. ** Сви погинули на и Плетикоса.

А и сеја Љељана,
Носи киту невена,
Да покити говеда,
Да покити по рогу,
Да покити по ногу,
Нека прије полегу!

24.

Зелени се зелен бор
Господину пред двором,
Чувала га дјевојка,
Л'јепа танка висока.
Њој долази стари отац:
Дај ми ћери јабуке
— Боме не дам ни једне,
Нисам за те гојила,
Ни од вјетра бранила,
Ни од сунца ранила.
Њој долази стара мајка:
Дај ми ћери јабуке!
— Боме не дам ни једне,
Нисам за те гојила
Ни од вјетра бранила
Ни од сунца ранила,
Њој долази млађи братац:
Дај ми сејо јабуке!
— Боме не дан ни једне
Нисам за те гојила
Ни од вјетра бранила.
Ни од сунца ранила.
Њој долази мили драги:
Дај ми драга јабуке!
— На ти драги јабуке!

Јесам за те гојила
И од вјетра бранила
И од сунца ранила.

25.

Југ прегоња по небу облаке
Догони их Ћиверову двору,
У Ћивера ћерца на удају,
Југ је проси Ћивер се поноси:
Ајд отален јуже мутиводе!
Све си ладне помутио воде,
До ли воде Ђурђева бунара,
Код њег' сједи Ђурђевица млада,
Шије Ђурђу танану кошуљу,
Златном жицом сребрном иглицом,
Више злата нег' бијела платна
Код ње сједе три сина нејака,
Играју се од злата јабуком,
А говори понајстариј' сине:
Мени моја понајволи мајка
Кад ја пођем шеницу орати,
Бога моли моја мила мајка
Да удари росана кишица,
Да ми роди за руком шеница.
А говори понајсредњи сине:
Мени моја понајволи мајка!
Бога моли мила моја мајка
Да огране сјајна мјесечина,
Да ја видим путе путовати.
А говори понајмлађи сине:
Мени моја понајволи мајка:
Кад ја пођем бијелим овцама
Бога моли моја мила мајка
Да огране жарано сунашце
Да огрије мене код оваца.

Синоћ касно киша ромињаше,
Дјевојчина мајка умираше.
Бога моли лијепа дјевојка:
Дај ми Боже да не умре мајка!
Нит' ћу пити рујанога вина,
Нит' ћу носит' зеленога в'јенца,
Нит' ћу љубит' млађана јунака.
Кад не прође ни недјеља дана
Бога моли лијепа дјевојка:
Дај ми Боже да ми умре мајка!
Нема лица без рујана винца,
Ни љепоте без зелена в'јенца.
Ни љубави без млада јунака!

26.*

Савјети материни својој кћери

НАРОДНА ПЈЕСМА.

Мајка Мару ситно плетијаше,
Плетући је лијепо свјетоваше:
О Марија ћери моја драга,
Мајка тебе на далеко даје,
Преко мора за банова сина,
По имену млађана Јована.
У Јована наопака мајка.
Кад ти дођеш у свог драгог дворе,
Не говори за годину дана,
Не говори док не родиш сина.
Луда Мара мудри савјет прими;
Кад је дошла у банове дворе

* Ustupljeno meni iz Zbirke Koste Novaka paroha i S. Babića direktora škole u Grahovu.

Не говори за годину дана,
Не говори док и сина роди.
Кад је она свог сина родила,
Долази јој стари свекар бабо,
Посипа је ситнијем бисером,
Лудо чедо драгијем каменом;
Мара шути ништа не говори,
Пред свекром се смјерно поклонила,
Љуби њега у скут и у руку.
Кад је свекар од њс одлазио.
Долази јој стара свекрвица,
Посипа је жутијем дукатим',
Лудо чедо ситнијем бисером,
Па је снаши својој говорила:
„Сретно теби њемакињо Маро".
Мара шути ништа не говори,
Пред њом се је смјерно поклонила,
Пак је љуби у скут и у руку.
Тад се врати стара свекрвица
И говори свом сину Јовану:
„О мој сине бановић Јоване
Дај да просим за тебе ђевојку,
Да ти просим говорљиву Јању,
Јер што ће ти њемакиња Мара".
Јово шути ништа не говори;
Али мајка Јову и не пита,
Већ му проси говорљиву Јању,
Без питања покупи сватове,
Пак одоше говорљивој Јањи.
Кад то виђе Бановић Стјепане,
Мили братац Бановић Јована,
Одмах иде племенитој Мари,
Пак је њојзи Стјепо говорио:
„Снахо Маро од злата јабуко,
Ми идемо довести ђевојку

За мог брата Бановић Јована
А на име говорљиву Јању —
Већ чујеш ме драга снахо моја
Кад ти видиш кићене сватове,
Ти с' обуци што гођ љепше можеш,
Пак изиђи пред бијеле дворе".
Тад одоше кићени сватови,
Поведоше говорљиву Јању.
Кад су свати близу двора били
Близу двора Бановић Јована
Угледа их њемакиња Мара;
Обуче се што гођ љепше може
Па изиђе пред бијеле дворе.
Кад су свати близу двора били,
Проговара говорљива Јања:
„Бора вами куме и ђевере
Шта се сјаји пред Јовиним двори
Ил' је алем или драги камен
Или сунце ил је мјесечина"?
Говорио Бановићу Стјепо:
„О бора ти говорљива Јањо
Нит је алем нит је драги камен
Нит је сунце а ни мјесечина
Већ невјеста њемакиња Мара".
Кад су били пред Јовине дворе
Говорила говорљива Јања:
„Божја помоћ њемакиња Маро"
Одговара њемакиња Мара:
„Божја да си говорљива Јањо!"
Кад то чуле злато - Јове слуге
Они иду на муштулук Јови:
„Дај муштулук господару Јово
Проговори њемакиња Мара"
Кад то виђе Бановићу Стјепо,
Узе снаху за бијелу руку

Одведе је на бијелу кулу
Па говори свом брату Јовану:
„О мој брате Бановић Јоване
Проговори њемакиња Мара“.
Њем говори Бановић Јоване:
„Одмах врат'те говорљиву Јању
Вратите је материну двору
Нека сједи гдје је и сједила“.

прибележили:
К. Новак. и **С. М. Бабић.**

27.

Опрема се прежарено сунце,
Опрема се на пут путовати,
Седла коња Светитељ Илија,
Свети Ђурађ узду приватио,
А говори остарила мајка:
Немој ми се врло уморити!
Преодећи небеске вишине!
— Нећу* ти се врло уморити,
Јер ја имам добре пријатеље,
Пријатеље Бога истинога,
Кад ја будем небу на сред подне
Онда сједнем, мало отпочинем,
А ти с Богом остарица мајко!
Не буди ме ко с буде јунаци,
Већ ме буди пером по образу:
Устај сунце твоје путовати!
Па ти огриј воке и тежаке,
Па ти огриј коња и јунака
А највише нејаке сироте!

* Сунце.

28.

Колика је Јањина планина,
Не море је орле преорлити,
Не море је ждрале прождралити,
Прејездише кићени сватови,
Ја с' Боланком лијепом дјевојком,
Када били на сред горе чарне,
Реч изрече лијепа дјевојка,
Реч изрече а душу испушти,
Од сватова нико не бугари,
Сам' бугари Јован ђувеглија,
Ајој моја лијепа дјевојко!
Нит' грљена нити обљубљена,
Ни вјенчана нит молитве дата*!

*) Не очитав поп молитву на самрти.

СТОЈАН ЧАВДАР

ВОЈВОДА ЗАПЛАЊСКИ.

Име овог славног и великог јунака, и ако до сад није нигде забележено, оно се са хвалом и славом проноси не само по *Заплању*, него на далеко по свима крајевима ослобођене Србије.

Родио се од сиромашних родитеља у селу *Великом Крчимиру* (окр. топлички ср. нишки) баш под самом *Сувом планином.* Родио се у оном добу када је био највећма од потребе својој потлаченој браћи. И ако је по његовом кршном Заплању ретко смео да захрже бесни турски хат, носећи на својим плећима још бешњег свог господара, — ипак је он знао и осећао какве муке и невоље притискују српски народ. *Ћеле-кула,* поред које је он стотинама пута минуо, немо му је причала грдне патње и зулуме које трпи Србин. Она му је још више челичила витешки дух, и будила у њему свету и заветну мисао: да се Срби дижу на оружје. Но и саме политичке прилике, у којима се тада налазила Турска држара, о којима ћу ја укратко неку рећи, —

опомињале су овога витеза да: *дође земан ваља војевати.* И доиста он прегне свом силом, да отргне свој крај, од туђинског господарства.

Од почетка овога века, Турска држава почне да се распада на ситније своје делове, које мало по мало отрзаше *петвековни* робови испод страховитог „мача пророковог“, стварајући за себе нове државе.

Прва се отресе турског господарства Србија, па одмах по примеру њеном скочише Грци и Румуни, те помоћу оружја а и заузимањем Европских велесила, извојеваше за себе државну самосталност. И поред овога, и иначе труле стубове Турске царевине, највише затресоше самовољни и бесни *јаничари;* који се сваког часа буњише противу Султана и по својој вољи збациваху их, а мач пророков опасиваху ономе, који им највише даваше блага. Султан *Селим III*, увиђао је грдне и штетне посљедице које ће усљед овог јаничарског беснила, постићи његову државу; за то науми да их се отресе уводећи нове *реформе* у својој земљи, по европском начину. Но кад се јаничари због тога побуне, а *улема* га *анатемише*, он мораде предати владу једноме своме рођаку, који га баци у тамницу па га доцније и погуби, кад од њега оружаном силом захтеваше паша Рушчучки, *Мустафа Барјактар* највећи поборник Селимових реформа, — да се уклони с престола и уступи га поново Селиму. Али овај султан плати главом за смрт Селимову од истог паше, а мач пророков опаса о своја јуначка бедра чувени реформатор *Махмуд II*, који по што најпре саби улеми рогове у главу тиме што узе за *Шеих-ул-ислама* свога човека који у свему благосиљаше његов рад, — он онда позове јаничаре да се покоре његовим реформама. Но, они

се због тога побуне. Али одважни Мехмед позове под „Пророкову заставу“ све правоверне, те се састави голема војска која под његовим предвођењем групе на побуњенике, те их са свим сломи. Остатак што му се предаде, пошље Махмуд џелатима под нож. И тако нестаје са свим јаничара 1826. год. Десна рука у извођењу Мехмедових реформа, био је испочетка његов вазал, Мисирски паша, силни *Мехмед Алија.* Но доцније овај паша хотећи се са свим отрести султанског господарства, потпиривао је незадовољство међу појединим пашама на Балкану, противу увођења нових султанских реформа у војсци. И тако букне устанак у Босни под чувеним *Хусеином капетаном*, а око Скадра под *Шкодра-пашом Бушатлијом,* за кога се вели, да је пореклом од српске властеоске крви *Мрњавчевића.* Но оба ова устанка буду угушени, а тиме и Мехмедове реформе доцније уведене. У сред овог врења, које је трајало у целој турској царевини, плане од једном *устанак* у Заплању и око *Власотинаца* (1841 год.). Душа заплањских устаника били су *Стојан Чавдар* и *Никола Срндак* из *Душника,* који су стајали у вези и договору са кнезом *Милојем* из *Каменице,* чувеним у то време поборником за ослобођење свога краја. Кнез Милоје набави нешто оружја и муниције из Србије, — за које веле да је послала кнегиња Љубица — и преда Чавдару те он у неколико наоружа Заплањце и позове их на устанак. На позив његов скоче сви листом на оружје и тако се покупи голема војска устаничка, од које тек ако је била половина лошијим оружјем наоружана, а друга половина *тојагама.* Тада Чавдар раздели сву војску на двоје. Један део крене се под Срндаком на Ниш, где су се имали састати у *Еминовој Кутини* са устаницима које је предводио кнез Милоје, па да одатле

удружени нападну на Ниш. Другу половину одведе Чавдар на лесковачки друм те га опседне и заузме висове код *Корвин-града*, како би спречио пролазак Турцима из Лесковца, ако би ови пошли Нишу у помоћ. Но Срндак не затече кнеза Милоја у Еминовој Кутини, а Турци чувши шта се догађа у Заплању, пошљу пред Срндака једног свог изасланика — сердара, који их запита: „Шта хоћете рајо те се буните? Ако вам је велики порез, смањићемо вам. Ако вам је тежак кулук, олакшаћемо вам. Не дижите на цара руку, тако вам је и Бег Милош поручио“. Но Срндак му одговори, да поздрави Турке, како више нема за њих у Заплању *ни баница* ни *кокошака*. Изасланик се тада врати и о свему извести Турке који изјутра рано груну с војском на Срндака. Срби су се очајнички борили, али како нису имали ни довољно оружја а и бројно мањи морадну одступити, — управо даду се у бегство, оставивши приличан број рањених и мртвих на бојном пољу. Чувши Чавдар за овај пораз на Кутини и да су Турци продрли дубоко у Заплање те му зашли за леђа, он се врати са својом војском натраг која се још у путу разбегне. Ваља признати да су Турци овом приликом поступили са Србима доста човечно. Они затраже те се устаници, код села Душника, провуку испод укрштених турских сабаља па их отпусте кућама.

Али устаници Власотиначки прођу много горе. Пошто је угушено Заплање, Турци из Лесковца груну свом силом на Власотинце, растерају и потуку многе устанике, а башибозучке — арнаутске чете, пошто најпре са свим опљачкају Власотинце, предаду га огњу те са свим изгори.

Чавдар и остале вође спасу се бегством у Србију и оду у Београд. Но по тражењу турске владе,

Вучић их стави у затвор, у коме су неко време тамновали. Чувши да ће бити предати турском паши који тада становаше у зидинама Београдског града, — прокопају апсу и једне ноћи сви побегну (80 њих) преко Дунава у Аустрију. Оне ноћи кад су утекли из затвора, дођу они испод града на Дунав и ту нађу неке дерегље и чамце, а лађари беху поспали сем једног који држаше велики чибук у руци и дремаше. Они се полако прикраду њему и одмах му поднесу нож под гушу претећи му да ће га заклати само ако се јави, па га онда вежу, а за тим поседају неки у чамце неки у дерегље и отисну се низ Дунаво. Но кад су прилично измакли, онај везани лађар стане викати те се и остали пробуде и почну их гађати из пушака и они и турска стража, те неке од њих ране, али се они сретно превезу где их Аустриске власти лепо приме, отпустивши их да иду куд је коме воља. (Овако је доцније сам Чавдар причао својим савременицима који су ми и дали грађу о свему).

Неки остану у Аустрији а Чавдар с неколико њих, отисне се низ Дунав и оде право у Цариград. Кад је Чавдар пребегао у Србију, Турци му протерају целу породицу у „сургун“ у *Ловче* — у Бугарској — а са њим још неколико породица виђенијих Срба из оног доба.

Дошавши у Цариград, Чавдар се стави под заштиту руског конзула који му издејствује те буде пуштен пред *великог везира* где га веома лепо приме. На питање везирово, Чавдар одговори: како се народ не буни противу цара, но противу његових чиновника и осталих глобаџија, који чине свакојака насиља по народу. Тада му везир обећа, да ће казнити све оне који у народу чине зулуме, па му да „тескеру“ да слободно може ићи својој кући и по-

сити оружје. Но пре тога, велики везир изведе Чавдара и пред самог Султана, коме се јако допадне појава и држање овога, јер беше необично леп и стасит. Султан га прими врло љубазно, обећавши да ће помоћи своме народу колико год може. Том му приликом поклони цар доста новаца и веома лепог хата из своје коњушнице, кога Чавдар свечано дојаха у своје село В. Крчимир.

Мучили смо се у Ловчи те смо зарађивали комад хлеба да се исхранимо — вели баба Јаглика кћи Чавдарева. — Али и нас једно јутро огреје сунце. Дође сам паша и још много Турака у нашу кућу где смо становали. Пошто се сви искуписмо он нам рече; да се спремимо за пут да идемо својој кући где нас отац чека. Тада нам порезаше нове хаљине и свима дадоше, па нас на колима испратише све под стражом до В. Крчимира, где затечемо оца.

Од тог доба Чавдар је слободно и мирно седео у своме селу радећи тежачке послове. Турци су га потајно мрзели, али му ништа нису смели чинити, јер га сматраху за царева „доста“ и пријатеља па су се чешће и клонили од њега.

1861. године, један бег у једном селу близу Власотинца силује једну девојчицу. Отац осрамоћене девојке потужи се својим сељанима, и они скоче на тог и иначе поквареног бега који једва испред праведне народне освете жив утече, оставивши све што је имао те сељани разграбе. По примеру њиховом, побуне се још нека села противу својих господара и протерају их, па онда пошљу жалбу Султану у којој тражаху да се стане на пут насиљу господарском, и да им се отргну господарлуци из руку. Турске пак власти, подмићене

од протераних господара јаве у Цариград, да се раја буни.

На „високој порти“ буде решено да иде главом сам *Садразам* — велики везир — да умири рају. И тако се Садразам с војском упути из Цариграда преко турске царевине коју као страховити олуј пројури и:

Ђе дође донесе грозницу.
Сузе саме скачу на очима.
И захучи земља од кукања,

па се онда заустави у Нишу. Пошто испита ствар како је било између раје и господара, он нареди да се она силована девојка лекарски прегледа. Но Турци изведу пред њега са свим другу девојку, коју лекар прегледа и нађе да је здрава, те тако буде раја окривљена као да се хтела бунити противу цара.

Одмах по доласку своме Садразам позове к себи Чавдара и понуди га за *Обор-кнеза* у Заплању. Али се овај нехтеде примити те почасти, изговарајући се да је ослабио и остарио, — те се врати натраг својој кући.

У то време беше Садразаму поднесен списак свију главнијих људи из Нишког пашалука, за које се мислило да су покренули питање о укинућу „господарлука“. Но у томе списку били су побележени сви они, који су били на сметњи, било Грчкој било Бугарској пропаганди, било насилним тежњама турских господара, — и ако нису имали никаквог учешћа у покренутом питању. Но агитаторима и једне и друге пропаганде, била је згодна прилика да своје противнике опадну код Садразама као бунтовнике, и да их се тако са свим курталишу како им не би сметали у будућем њиховом раду на претапању српског живља у Бугаре и Грке.

Савременици ове крваве игре, која је те године одиграта у „гордоме граду“ Нишу, доста криве тадањег владику — Грка — (чије име нећу за сад овде помињати јер је још по несрећи жив, недостојног наследника *владике мученика Мелентија*, који је борећи се за „крст часни“ и слободу свог угњетеног народа обешен 1820 год. — и с правом му пребацују што се онако нехришћански понашао у тим ужасним тренутцима, који снађоше његову „паству“. Он, као „царски већил“, могао је а и требао је да се заузме за своју паству, која се неправедно гони и сатире само за то, да се угоди ћефу и самовољи неколицине турских готована и глобаџија, или да се утре пут пропаганди две *антисрпске* странке, које су тада у Нишу постојале. Но „смирени саслужитељ Божијег престола“, без икаквог зазора и протеста благосиљао је Садразамове пресуде, кад је требало кога свештеника или мирјанина обесити. Ни чим није дао знака свога нерасположења и негодовања, противу неправедних и тиранских поступака ондашњих турских силника и Бугарских осветника, који су помоћу Садразамове силе и власти вршили освету над невиним српским свештеницима и осталим виђенијим Србима. Седам свештеника обешено је тада пред очима свога владике, који је сваком — ваљда ради очинске утехе при последњем часу — под вешалима ножицама стригао браду и косу с главе, а погледима својим пратио, како се на вешала пењу ови мученици за веру и слободу свога измученог и напаћеног народа. Но поред тога, овај је владика, покупио у својој дијецези све српске писмене споменике, и однео их собом, те је тиме учинио грдне штете Српству.

Турски сејмени били су се размилили на све стране по Нишком пашалуку, хватајући једног по једног угледнијег Србина, које су махом везиване и оковане доводили Садразаму у Ниш, где их је очекивала и напред спремљена ужасна пресуда на — *вешала*. Страшније и ужасније дане Ниш није запамтио. Са освитком сваког дана, освитале су и нове жртве. „*Тавна чаршија*“, била је искићена обешеним лешевима јадних Срба. Ко год је доведен у Ниш, није се враћао више кући својој, но или је обешен, или послат у „сургун“. Број обешених био је тако велики, да су сахрањивати на нарочито место, које се после прозва „гробље обешених“. Страх и ужас беше овладао свуда такав, да се одавна није запамтио. Нико није био сигуран ни за један тренутак са својим животом, бојећи се да га сејмени не отерају Садразаму у Ниш.

О доласку Садразамовом дознао је одмах и мој отац Чавдар — прича баба Јаглика. — Ја сам била тада удата. Муж ми беше отишао у планину к стоци, а у кући нисмо више никог имали, до нас двоје, и ја одем оцу да преноћим. У вече смо сви вечерали заједно. Ми млађи легнемо, а он оста седећи на столчици поред ватре. Имало је три сахата у ноћ кад пси залајаше страшно. Мој отац дочепа пушку по средини, изађе у авлију, привикну на псе који одмах заћуташе.

Јеси ли жив брате Стојане? чух где га неко запита крупним гласом.

Жив сам, — рече он, и пољубише се. Обојица уђоше у кућу и седоше поред ватре. Онај човек сијаше се сав у срми, а беше наоружан до зуба. То беше друг мога оца из првог устанка који је подједнако са њим страдао.

По имену зваше се *Стојан Качар од Рајино поље*. Стојан је дуго нешто причао. Мој отац само је дубоко уздисао, а кад му напомену да се по Нишу веша готово све изреда, он јецаше од плача као мало дете. При растанку рече му мој отац: Стојане, сутра изјутра да се састанемо код моје воденице на реци *Љубераждн*, ту да се о свему договоримо па да прегнемо на једну страну, па куд пукло да пукло. Овако се више не може живети. Али тако не би.

Изјутра тек што беше огрануло сунце кроз маглу, која се спушташе одозго са Суве планине, бахну изненада једно одељење коњице у нашу авлију у којој застаде мога оца.

„Предај се војвода Стојан“! привикаше сејмени с окренутим пушкама у њега. Приђите слободно, за што да вам се предајем, ја никуд и не бегам — одговори им он. Тада они приђоше и пошто га опипаше да нема оружја код себе, посадише га одмах на једног коња испод кога му ноге спуташе букаглијама, и у трку одјурише к Нишу. А Стојан Качар, борећи се са сејменима, погибе одмах другог дана на самом врху Суве планине.

Чим стигну у Ниш, одмах га изведу пред Садразама који га упита „за шта се буне“. Чавдар му одговори: Да се народ не буни, но не може више да подноси господарске зулуме.

Први пут Садразам га осуди на „вешала“. Но после се покаје, или се уплаши да тиме не потпали поново устанак, — па га пошље у „сургун“ с осталима. Но, по причању, буде удављен Чавдàр на путу између Једрена и Цариграда. А други опет причају да је одведен у Азију, и тамо

затворен у неку кулу. Но вероватније ће бити оно прво.

Од порода живе су му и данас три кћери и много унука од сина му Анђелка, кога су Турци после много мучили и кињили, те само дочекавши ослобођење Заплања, — умре, пошто буде изабрат за председника у својој општини.

Народ је у разним „легендама“ обесмртио име овог свог јунака и витешка дела његова. Сваки Заплањац с поносом прича како га пушка није могла убити, но је истресао куршуме из недара као пшенична зрна. Садразам се уплашио од њега кад га је први пут видео.

На захтев неких Турака, осуди га Садразам да се „посече“ — погуби.

Недељу дана — прича народ — кована је нарочита сабља, која је 10 ока била тешка. Али опет нико се није смео усудити, да њоме скине главу с рамена овоме Диву, јер се свак осећаше нејак и слаб и вероваше да га никаква сабља не може посећи. Народ још верује да је Чавдар жив, управо замишља да не може никад ни умрети. Да је затворен у неку „гвоздену кулу“, која је 40 конака далеко преко мора, и ту га и дању и ноћу чува по један „табор“ турских низама. Пре две године беше се пронео глас по Заплању, да се Чавдар избавио ропства, и да ће кроз који дан доћи у Заплање. Овоме се свако живи обрадова. Но једни се брзо уверише да то није истина, а други и дан дањи очекују његов повратак.

Стојан Чавдар био је високог и крупног раста. Црномањаст, и у опште врло леп и стасит

човек, дугих бркова, крупног и громког гласа. Био је тежак на кантару 100 ока. Нарави необично благе, али у часу плане у љутину и гњев; но брзо се стишавао и праштао радо увреде. Веома је мало говорио, и то увек мудро и одмерено.

Освитком XIX века, почела је свитати и слобода српском народу, која је непуних пет векова била угушена и спутана ропским ланцима. XIV-ти век, који сахрани у једанпут на Косову цвет српских витезова, кан'да је оставио у аманет овоме веку, да Србима одгаји и дарује нове јунаке и витезове, који ће пропалу српску државу васкрснути, понова обновити и вратити јој некадању славу и величину.

И доиста, као по неком утврђеном плану, готово у свима српским покрајинама јављају се у једно исто време народни устанци, под предвођењем главнијих својих јунака са једним истоветним задатком: *ослобођење и уједињење раскомаданог Српства*. На овом светом, за сваког Србина, задатку радио је и борио се и овај племенити Србин, искрен родољуб и велики јунак *Стојан Чавдар*. Душманска рука угасила је његов живот раније, и није дочекао да види своје јуначне Заплањце уједињене са храбрим Шумадинцима. Али је радом својим припомогао и ускорио њихово уједињење.

Стојан Чавдар обесмртио се борећи се за слободу свога народа. Име његово помињаће се

докле је сунца и Заплања. А наша је дужност да му одамо достојну пошту и хвалу. И да му довикнемо: вечна ти слава војводо и велики јуначе, мир нека је твоме светом праху, који негде далеко тамо у Азији борави.

14. Октобра 1893. год.
Вел. Крчимир.

Свет. М. Марић
учитељ.

ИЗРЕКЕ И ПОСЛОВИЦЕ

У ДОБРИЧУ

1. Клин по клин искарује а секира два.
2. Цреп, грне прекорело.
3. Нит му врека нит му крека.
4. Каква крушка такво крушче.
5. Од булутина не искача сокол.
6. Он се мучи, мене зној пробива.
7. Скапано дрво никој не тура за темељ.
8. Језик коске нема, ама коске крши.
9. Комарац најпеца.
10. С кратку тојагу у дибоку воду, не се иде.
11. Коме шумка, томе шушка.
12. С кусало га закусњује, а с дршку му очи вади.
13. Род рода не рани, тешко тому кој га нема.
14. Прва глава, други зуби.
15. Снела вода шушке, па се начинија лом.
16. Кој дава паре, он свира у дудуче.
17. Нова глава, нов брич.
18. Није чавка чавку кљунала у око.
19. Оглоди кочицу, таг вржи овчицу.

20. Свака крушка има дршку.
21. Које тестиче иде много на воду, брго ће се скрши.
22. С врзаног рта лов се не лови.
23. Од јарца, не тражи млеко.
24. Тешко жабама куде се биволи бањају.
25. Јалова, сјагњаста, тој му је.
26. Ђавол не качује ноге.
27. Дува врне, друм не стоји.
28. Кој р̑жи тај држи.

ПРИБРАО

Свет. М. Марић

учитељ.

ЗАГОНЕТКЕ

У ДОБРИЧУ.

1. Пут без прашине, коњ без главе, кочијаш без бича бели свет прође (железница).
2. Висок Дема, коске нема (чур—дим).
3. Црна врца, по пут прца (брабињци — мрави).
4. Од Бога виси црна врца (вериге).
5. Ни га карам, ни га тепам, оно виче: таралин, таралин (чекрк кад мота).
6. Живо живуљанче на жив чукаљ седи, живо месо тегљи (дете на мајчином крилу, кад сиса).
7. Дрен трешти, коза врешти, сам господар коња држи (разбој кад тка).
8. Кусо мече, дрен тресе (чешаља и повесмо).
9. Црно мече д.п. пече (котличе на огњу).
10. Танко високо у врх гњидаво (конопље).
11. На сред мора чучурево гнездо (пупак на трбуху).
12. Врљих даску у воду, даска пушти тракови, на тракови клупчики (лоза и лубенчики).
13. Сва се гора намокри, само четири прута несу (сисе у краве кад киша падне).

14. Мртва кобила жива црева (кућа и по кући чељад).
15, Криво право, криво право, да се исправи до Бога ће такне (пут).
16. У сваку кућу смакнигаће (Цигацке кад просе по селу, па скидају торбе).
17. У Гору кљуц кљуц, по пут туц туц, у воду клумбарац (лађа).
18. Зелена кошара, гвозден гу кључ отвара. (лубеница).
19. Шума татко, шума мајка, једно дете родили (грозд).
20. Отуд брег, отуд брег а у среди алајбрег (језик).
21. Четири се прута ударише, сва се гора затресе (овнови кад се бију).
22. Самовила вила, у гору се вила, ни воду пила, ни траву пасла, сама дома дошла (звоно, управо његов звук).
23. Кратко дибело (праг).
24. Све се крије, само црн Караца неспож' се сакрије (ноћ).
25. Нема ни ноге, нема ни руке а сву гору покоси (секира).

ПРИБРАО

Свет. М. Марић

учитељ.

НАРОДНИ ОБИЧАЈИ

КОЈИ СЕ У СТАЛАЋУ (СР. РАСИН.) О УСКРСУ ВРШЕ.

У Сталаћу се је и до данас одржао обичај, који је пре неког времена и у околним селима владао, па се изгубио, да девојке за време ускршњих празника у колу певају доле наведене, веселе песме, пропраћајући их радњама тако, да имају доста сличности са францеским „vaudeville“-ом. Па како има изгледа, да ће се ти народни обичаји кроз коју годину изгубити, то сам намеран, да их овде укратко опишем (те обичаје) заједно с песмама. Језик у песмама несам поправљао, већ је остао онакав, какав сам чуо.

Ти се обичаји врше сва три дана Ускрса; и то: првог се дана врши „Скупљање“; другог: „Просидба“, „Провлачење“, „Павун“ и „Јежа“, а трећег „Рећа“.

*
* *

Пре, но што пређем на појединачно описивање, да кажем коју о припреми девојачкој за те оби-

чаје. После ручка (у селу ручају око 9 часова пре подне) сакупе се све девојке, које ће певати, код које другарице и ту држе пробу певања, а затим поделе улоге, шта ће која бити. При том свака девојка тражи себи другарицу, с којом се најбоље у певању слаже, те њих две сва три дана заједно певају. — Затим се разиђу.

После подне, обично око 1 сата, долазе момци и девојке на игру. Одиграју се неколико кола, а по том се девојке, које ће певати, издвоје и тада почиње

1. „Скупљање“

Кад је свака девојка нашла своју другарицу, онда начине круг и две најстарије девојке, машући марамама (џепним), отпочињу певати:

„Гранумо, манумо,
„Све девојке сабрамо;
„Павловица не дође,
„Да л' ју Павле не даде,
„Да л' кошуљу немаде? —
„Њој ми Павле не брани,
„Но кошуљу немаде.

То исто понављају и сваке друге две; а кад све сврше, пуштају се и иду у коло.

2. „Просидба“

Другог дана, пошто се сакупе и неколико кола одиграју, издвоје се шест најстаријих девојака. Две од њих стану на супрот другим двема у растојању 8—10 корака, а око њих се остале девојке и момци сакупе, али који никаквог удела немају, већ су про-

сти посматрачи. Она група, у којој се најстарија девојка налази, зове се „војводина група“; сама пак најстарија девојка „војвода“ а њена другарица „јасанција“. Друга група супротна првој зове се „девојачка“. Од оних двеју девојака, које не припадају ни једној групи, једна носи барјак и зове се „барјактар“, а друга, која са њом иде, „пратилац“.

Кад је све уређено, „барјактар с пратиоцем“ прилази „војводиној групи“, „војвода“ им шане неколико речи, и они се одмах крећу „девојачкој групи“, певајући:

„Прати нас наш војвода
И војводин јасанција,
Да ни дате лепу Јасну
И уз Јасну кондир вина.
Урумен, медовино, Леро!“ —

И у том дођу до „девојачке групе“. Ова их дочекује са:

„Ите, ите два улака,
Два улака, два јунака,
Не дамо ви лепу Јасну
Ни уз Јасну кондир вина.
Урумен, медовино, Леро!“ —

„Барјактар“ и пратилац понова се враћају ка „војводиној групи“ певајући уз пут:

„Не радуј се наш војводо,
Ни војводин јасанцијо!
Не дадоше лепу Јасну
Ни уз Јасну кондир вина.
Урумен, медовино, Леро!“ —

Но „војводина“ их група опет шаље са:

Ите, ите два улака,
Два улака, два јунака,
Опет траж'те лепу Јасну
И уз Јасну кондир вина Леро!“ —

Они се и по други пут враћају, певајући као и први пут, т. ј.:

„Прати нас наш војвода
И војводин јасанција,
— — — — — — и т. д.

Онда им „девојачка“ група одговара:

„Ајте, ајте два улака,
Два улака, два јунака,
Да ви дамо лепу Јасну
И уз Јасну кондир вина, Леро!“ —

Па им затим даду једну девојку од оних, које су посматрале. Ови се сада враћају с младом весели и певају:

„Радуј ни се наш војводо
И војводин јасанцијо;
Дадоше ни лепу Јасну
И уз часну кондир вина.
Урумен, медовино, Леро!“ —

Девојку предаду војводи и на томе се ствар сврши. Младеж се разилази да игра.

3. „Провлачење“

После једног сата играња, издвоје се опет девојке — певачице; поређају се у два реда — као

војници — али тако, да растојање врсте од врсте буде 2—3 корака. Свака девојка из десне врсте састави руку са руком другаричином из леве врсте, држећи обе у састављеним рукама мараме. По том се оне две девојке, које су најзадње стајале, провлаче испод састављених руку осталих и у том провлачењу певају:

„Вишњичица род родила,
Роде мој, роде мој! [1])
Од рода се саломила.
Ко ће вишњи пудар бити? —
Пудар јој је младо момче,
Младо момче и девојче,
Срамше момче не девојче,
Испод стида говораше:
Дај девојче бело лице,
Дај девојче црне очи!“ [2])

Кад изађу на крај, стану као и остале са састављеним рукама напред. Тим истим редом иду и певају и оне две, које су по одласку првих крајње остале, па изишавши на крај стану испред оних, које су дотле прве биле. Тако се исто провлаче и остале, док се напослетку и оне, које су прве биле, не провуку; тада је свршено.

4. Павун

После „провлачења“ долази — настаје „Павун“. И овде све девојке — певачице, као и код „Скупљања“ стану у круг. Једна од девојака стоји

1). Припев, који се у сваком стиху додаје.

2). Ова се песма налази штампана и у Вуковим делима, али је бележим због радње, која се приликом певања врши.

у средини круга покривена по глави гуњчетом, а у рукама држи мараме, којима непрестано маше, и та се зове „Павун“. Две најстарије девојке, помичући се за време певања у десно, певају:

„Павун пасе, трава расте;
Павун мој, павун мој! [1])
Павун трепти, да полети.
Љуби павун' коју оћеш:
Или мене ил' до мене
Или моју другарицу“. [2])

Затим исту песму отпевају и сваке друге две. Догод певање траје, „Павун се непрестано окреће у кругу то на једну, то на другу страну, рогушећи се; а кад се песма сврши, „Павун пољуби коју хоће девојку, и она постаје „Павуница“. Тим је „Павун“ завршен; и девојке одлазе да играју.

5. „Јежа“

Певачице образују круг; једна стоји у средини покривена каквом поњавом или гуњем, и зове се „јежа“. Прве две отпевају први стих, друге две други, треће трећи. и тако редом, док се цела песма не сврши.

Певају:

„Оће јежа да се жени,
јежо, јежо,
Оће јежа да се жени,
Ој јежо!
} припев.

1) Припев, који се сваком стиху додаје.

2) Ова се песма у Вука овако налази:
Пауп пасе, трава расте.
Паун мој, пауп мој! — Припев.
Паупа нам ноге боле,
Паупа нам глава боли,
Паупа нам леђа боле.

Где ћемо му слику наћи?
Слика му је удовица,
Удовица с девет деца,
Скроб да гради, да ју рани.
Чучни, јежо, те поплачи!" —

Јежа се тада згрчи и плаче. — Девојке настављају:

„Оће јежа да се жени,
јежо јежо,
Оће јежа да се жени,
Ој јежо!

Где ћемо му слику наћи?
Слика му је девојчица
Од петнаест годиница.
Скочи, јежо, те поиграј!" —

Скаче и игра. Даље певају:

„Љуби јежо коју оћеш:
Или мене ил до мене
Или моју другарицу." —

Он онда пољуби коју хоће; и која се зове „јежиница". Девојке — певачице се разилазе по колу, да још коју одиграју, па да иду кућама, јер је већ сумрак.

6. „Реља"

Трећег дана Ускрса у вече, кад се и последње коло одигра, начини се коло од девојака. Једна се од њих направи баба а друга старац — „Реља", и обоје уђу у коло. Баба узме преслицу и преде, а старац вртило, место пушке. Старац рекавши баби: „ја ћу, бабо, у лов, а ти гледај, те

ми што пре испреди кошуљу (гаће, или ма шта друго)“, изађе из кола. Изишавши, обилази око кола да види, шта му баба ради. Затим се врати као тобож из лова и пита бабу: „Јеси ли бабо готова?“ Баба одговара: „Јесам, старче, јесам“; и тада му вајно узима концем обумеру. Старац поново излази из кола, а баба остане предући. Девојке пак отпочну певати:

„Неси кадар, Рељо,
Мому да обљубиш,
Но ју други љуби!“

На те речи, уђе једна од девојака, пољуби бабу, па нагне бегати. Старац, видећи то, нагне за њом, али немогавши је стићи, гађа је вртилом, но она побегне. Старац киван баби, што је допустила да је други пољуби, дође и почне је тући. Баба га моли, да је не туче, извињујући се да она није оног момка звала, већ да је сам дошао; а да би га сасвим утишала, каже му, да му је сасвим ново одело скројила. Старац се на то не само утиша, него се и обрадује, па почне је чак и миловати; и на послетку њих двоје поведу коло, које је у исто време и последње.

После овог разилазе се сви кућама, да се окрепе за сутрашње напоре, који их очекују.

9—IV—1892 год.
Крушевац

Дан. Ђ. Катић
гимн. VIII. год

ГОВОР

J. МИОДРАГОВИЋА

УПРАВНИКА СВ. САВ. ВЕЧЕРЊЕ ШКОЛЕ

(Приликом прославе Св. Саве 1894. г. у Дому друштвеном)

Поштована господо,

У првој половини четрнаестога века беше духнула с Истока страшна олуја. То не беше обична олуја, од поремећаја равнотеже у атмосфери небеској, већ то беше олуја од узнемиренога духа људскога и земаљскога. И та олуја духну на Запад. На путу јој беше најпре Балканско Полуострво. На томе полуострву беше трула грчка и силна српска царевина. Тој олуји не беше тешко, да оно што је слабо поломи и да свом снагом продире даље. Цавевина српска беше већа но икада, и изгледаше, да ће она сву силину страховитога оркана зауставити и постати наследница грчке царевине. Али кад се главни грм српске горе сруши, поче она нагло обарати и друге редом. И на част српских гôрâ, на част снаге царевине српске, њој је требало не мање од једнога пунога века те да пообара све.

Олуја се ширила и даље у све провинције Балканскога Тропоља, и обарала редом. А најсилнија је била у правцу Запада. После Србије на путу јој је била Маџарска. Заузевши дотле и Тракију, и Бугарску, и Србију, и Влашку, и Маћедонију, и Тесалију, и Грчку, Трапезунт и целу Малу Азију, и Мореју, и Крим, и Молдавију, и Персију, Арменију, Сирију, Палестину и Мисир, турској сили није требало ни педесет година па да покори целу Маџарску с Ердељем. Одавде је јурнула и даље, допрла је до Беча и претила је да поруши сву Јевропу, да уништи цивилизацију. И, ко зна, каква би она била данас: ко зна шта би било с цивилизацијом јевропском и народима и вером хришћанском, да ову страховиту олујину није јуначни краљ пољски Собјески зауставио!.. По Јевропи би се данас место хришћанских прекрасних храмова и високих фабричких димњака издизала мунарета и са њих би се славио Алах, исто онако, као у граду великога цара Хришћанина Константина у Цариграду, са величанствене Аја-Софије. Олуја се овде сломила и изгубила свој правац. Ударајући и у лево и у десно, на све стране, она је слабила и на послетку ударила натраг. И оној истој сили, којој је за рушење и продирање од Саве и Дунава па до Беча требало више од две стотине година, требало је сада од Беча до Београда, Смедерева и Пожаревца само три године!

Страшна је и чудна 1683 година за турску државу! У почетку њеном беше она на највишем ступњу силе, славе и величине своје. А на крају њеном стајаше као порушена. Од то доба свака срећа окренула јој је леђа. Војска турска се и данас храбро бори, али Турска пропада у миру и трпи непрестано губитак за губитком

Још читав век трајале су борбе по Мађарској, док се она није са свим очистила од њих. Било је тренутака, кад их је аустријска и мађарска војска терала до Софије и до на Косово. Али то је било без успеха, или је он био веома мало трајан.

У почетку овога века граница њинога царства беше Сава и Дунав. Само су на доњем Дунаву имали с леве стране две велике кнежевине, Влашку и Молдавију. Од то доба почињу да се буне и устају да се ослободе и народи с ове стране Саве и Дунава. Тако, 1804 а за тим 1815 устају Срби у Шумадији, Мачви и Крајини, а 1821 Грци и у истини се ослобођавају, само остају да формално признају главно старешинство турско. А 1875 године знаменита „пушка невесињска“ огласи, да је време, да се и две дичне провинције српске: Босна и Херцеговина ослободе од силе турске. Последак ове буне би, да се обе кнежевине српске упустише у неравну борбу с турском царевином, а последак опет овога, да и моћна Русија ступи у рат с Турском. Последак пак овога заједничкога рата би: да Црна Гора доби проширење, а Србија, влашка и Грчка и проширење и независност, и да се роди вазална кнежевина Бугарска с Источном Румелијом. Али се највећа неправда учини баш оним провинцијама српским, које су и покренуле овај устанак и биле повод рату. Босна и Херцеговина, место да се прогласе за самосталне, или барем за вазалне, или да се присаједине Србији и Црној Гори, оне берлинским уговором буду дане Аустрији, „да она у њима *уведе ред*“....

И тако су Турској у Јевропи остале фактички још само ове три провинције: Тракија, Македонија са Старом Србијом и Албанија. Само један поглед на карту Јевропе и Балканскога полуострва дово-

љан је, па да се види како се за последњих две стотине година сила турска у Јевропи страховито смањила.

Један професор једнога немачкога универзитета покупио је цифре о томе, како су Турци за ових двеста година назадовали у Јевропи и на Балканском полуострву, и по томе рачуну, по сразмери у којој су до сад опадали, излази, да за педесет а највише сто година *Турака неће бити више у Јевропи.* Јевропска цивилизација њима не годи. Нити се она слаже с њима, ни они с њом. Олуја је ударила о силне бедеме, и одбија се натраг. Поља, брда, долине и планине, што их је опустела, остају *саме,* да на њима из истога корења ниче ново дрвеће, иста млада шума, *иста гора која је и пре била,* или да се на томе земљишту засеје и ниче нова шума, друга гора, друго дрвеће, које ће и род друкчији доносити . . . . .

Ако су, господо, бројеви ствари за веровање, онда настаје питање : *које* ће од овога двога бити? Да ли ће се на развалинама царства турскога дићи опет и остати да живе народи и државе, које су и пре биле; или ће преобладати друга вера, други народи и створити нове државе, које би имале више погодаба за живот ?

Изгледа са свим природно, да се ту дигну народи и државе, које су и пре биле, и да је то много вероватније. Али има пуно знакова, по којима изгледа да тако не мора да буде. За толико векова корење се прилично посушило, закржљало и изметнуло. Или, барем, за толико стотина година клима се је прилично изменила, и питање је, може ли старо корење, старо биље поднети за нове прилике и ново доба ? Може ли се оно с њима сложити и одржати се у животу ?

Ово је питање и сувише важно, и решење његово није нам лако, јер се тиче наше коже, наше судбине, нашега опстанка или неопстанка. Тиче се најкрупнијега питања: *да ли ће нас Срба бити на свету или не?* Да ли ће деца наша, унучићи и праунучићи наши, певати лепе песме наше на овоме парчету земље што се зове српско, или ће остаци њини кукати на развалинама дома свога, куће — отаџбине своје, док на послетку и њих нестане?...

Турска за то и пропада, што не може да се сложи са захтевима новога времена, што не може да се прилагоди модерној култури, на кратко, што није способна за цивилизацију. Па да ли ће моћи да се сложе и прилагоде њој, да ли су способни да приме цивилизацију народи, који остају на Балканском полуострву иза Турака?

Нама би много угодније било, кад бисмо одговорили да могу, и да ће њино царство бити на Балкану по одласку Турака. Али, допустимо и противних мишљења. Исти онај научник,[1]) који је хватао цифре о опадању Турака у Јевропи, хватао је и друге, по којима излази, да колико се турска раса или народност губила и смањивала, у толико се германска раса или немачка народност у тим земљама множила. И кад би се узела иста сразмера и за ово, онда би изишло, да ће онога дана кад нестане Турака у Јевропи, на развалинама њиховога царства бити највише немачке народности, која би као најинтелигентнија била и „владајућа“. И наша маленкост имала је срећу или несрећу да слуша и чује, када је овај поштовани научник у патриотскоме одушевљењу узвикнуо: „. . . И тако, господо, ми смемо поуздано тврдити, да ће се за

1) Проф. *Бирнбаум*, на университету у Липисци.

сто а најдаље за две стотине година на развалинама турске, османлијске царевине залепршати застава немачкога двоглавога орла“......

Може нам бити само од користи, господо, ако вам из његовога предавања изнесем још нешто, те да видите чиме он још потврђује ове своје наводе. Данашњи век, вели, век је национализма и цивилизације. Народи се уједињују и стварају велике државе, те су способни и за велика дела. А мањи народи, особито необразованији, пропадају. На Балкану је, вели, пуно малих народића и сви су на ниском ступњу развитка. А таки народи не могу да увиде своје праве интересе и неумерени су у својим захтевима и претензијама, те се никад не могу сложити. За то их је увек лако и завадити. А старо римско начело „завади па владај“ и данас вреди у политици у пуној мери. Онда поједннце ређа све народе и народиће словенске и несловенске, почевши од Чеха па до потомака старих Јелина, казује с каквим су особинама и претензијама, с каквим супротним интересима и дијаметрално различним жељама, па показује, да нити је могућно да један од њих стече надмоћи и превласти нада другима, нити је могућан какав споразум и савез. Већи народи у свако доба могу их освајати један по један и претапати у се, као што и чине.....

Господо! Кад би ово био само патриотски занос једнога друштвеног родољуба, ми бисмо једино жалили, што он није наш и што он у опште тако мало ради на нашем земљишту. Али кад цифре говоре, онда је то сасвим друга ствар. Цифре су страшна ствар. Оне су неумитне. Оне не казују жеље, но свршена дела. Оне казују да је *било* и да *бива* оно што ми и не бисмо желели да буде. За то се пред њима морамо поклонити.

У овоме ће бити узрок, што је наш највећи политичар самоук, велики основалац наше данашње слободне државице, рекао једном нашем државнику: *„Упамти добро! .. Муставино би и прође; он се, век и амин, неће вратити да суди у Србији ... Али ме је страх од овил .... одовуда. Од њих је мене страх сто пута више него од Турака! ....“* [1])

Чудно је, али ми је дубоко урезано у душу причање мога доброга родитеља, који је утувио турски земан у овој нашој земљици и који је Турцима бос вадао коње по снегу. Један пут, вели он, беху дошли нама неки Турци на конак, па по вечери један, понајстарији од њих, извади неку књигу и стаде из ње казивати, како ће они изгубити царство, а ми га задобити; али, вели, *ни ваше неће бити дуга века,* него ће доћи нека *друга вера* у црне рубе, и она ће *отети и од вас и од нас....*

Све ово казује, да с Турцима не иде и сва наша брига о земљи својој и себи. Све ово казује, да ми можемо имати још већега непријатеља, но што су нам били Турци.

А све нас ово опет може поучити и упутити, којим путем да пођемо, шта да радимо и чега да се клонимо. Залуд је празно одрицање. Залуд проста мржња, која срце квари. Залуд самообмана. Овде нису доста ни патриотски уздаси, ни величанствене сузе које оплакују отаџбину. Овде ваља озбиљно стати и дубоко размислити, и мислити сваки дан: шта нам ваља да радимо, којим путем да пођемо, који је пут најспасоноснији, а шта је штетно, па чинити само оно, што иде на добро отаџбине и народа нашега.

1) *Кнез Милош у причама*, од М. Ђ. Милићевића, стр. 169.

На првом месту ово нам може казати, да ваља што више да се држимо као *једна компактна целина,* као једна јака задруга, која ће импоновати на страни слогом и снагом својом. За то ваља партијске страсти што више да се стишавају и разлике ублажују. За то сви ваља своје појединачне воље да жртвујемо целини и да их што више сливамо у једну, општу, којој ће бити циљ само општи интереси народни. Време је, да оно што смо пет стотина година клели један пут доиста прокунемо и отерамо од себе. Не помаже више само запомагати: „Oj проклета неслого!“...

На другом месту, ово нам може казати, да ваља да тражимо *што више пријатеља* око себе, у малих народа, и подаље, у народа великих. О, кад би сви народи шаренога Балканскога Полуострва и његова домашаја чули и разумели и добро запамтили оне страшне речи: „Они су прости, необразовани; не виде своје интересе, и лако их је завадити, па један по један освајати“! Онда би много мање кавге било међу њима, и — међу нама самима .....

На трећем месту, господо, долази оно, што највише доликује данашњем дану и овоме месту. То је *просвета српска.* Ваља се оружати оним оружјем, којим непријатељ продире и осваја. Непријатељ данас највише продире културом. Он побеђује својим већим умом, својом умешношћу, својом промишљеношћу и рукама, својом вредноћом, својом предузимљивошћу, својим устаоштвом, својом постојаношћу, својим *радом.* А политика и оружје само крче пута овоме.

И нама ваља да у политици будемо мудри, у рату јуначни, а у време мира мирни, вредни, рад-

ни, промишљени, марљиви, устаоци, истрајни, неуморни. Рад и вредноћа, и то рад промишљен, тачан, частан, пун солидности и умешности, одликује културна човека. И ако се привикнемо на такав рад, нама је осигурана будућност. Непријатељ овим побеђује; и ако ми стечемо то оружје, онда се нећемо дати ни у миру! Турци за то и пропадају, што нису кадри да постану културан народ. Човечанство иде непрестано у напредак. Оно се развија. Цивилизација се шири. Па, ко није кадар да је прими, он изостаје и пропада.

А сав напредак, сва култура и цивилизација шири се у главноме школом и књигом. За то, што више школа у једнога народа и што су оне боље, то се и овај напредак брже и више шири.

Остављајући бригу о овоме у самој Краљевини редовним позваним чиниоцима, Друштво Св. Саве узело је на се бригу, да нарочито буде у помоћи оним српским крајевима, где још нема никаких школа и никаке просвете. То су крајеви ван Краљевине. За то је његова вечерња школа и постала центар све омладине, која из свих српских крајева дође овамо, нуждевна, невољна, потребна помоћи и жељна знања и науке. А да су имовни извори друштвени обилатији, друштво би чинило и више. Свему нашему народу просвета је потребнија но и једноме другоме. Јер, докле се је у главноме српски народ борио с олујином азијском и заостајао је, дотле су се остали народи у Јевропи на Западу мирно просвећивали и напредовали, и за то су измакли у свима гранама живота народнога и државнога.

Господо,

Ко хоће да гледа поједино дрвеће, он иде у шуму; а ко хоће да види горе и планине, он се пење на највеће висине. Ко хоће да изучава људе, он мора да се дружи с њима; а ко хоће да позна народ, он мора да се попне у небеске висине и одатле да га посматра. И мени се учинило веома корисно, да бацимо овако општи поглед на народ наш, на прошлост и садашњост његову, са свим оним што га окружује и од чега зависи будућност његова.

Данас у васпитању обично заступају само два правца развитка човекова: интелектуални и морални. Морални обухвата и естетични с религиозним. Телесни развитак често се занемарује и оставља лекарима. Али, сем тога, што ми јаче истичемо потребу свих ових праваца у развитку народа нашега, него истичемо још један *нов,* понајважнији за одржање и опстанак наш, а то је као што смо видели технички или уметнички развитак; то је још *васпитање у раду.*

Цивилизација је почела на Истоку. Одатле је отишла на Запад, најпре међу романске народе. Од романских народа прешла је на народе германске и данас кулминира ту. Одатле је ред да пређе на словенске народе, и она данас већ то почиње да чини. Од словенских народа вратиће се опет на Исток, у свој завичај, да ту отпочине, оставивши свуда трагове свога благодетнога утицаја на народе, кроз које је прошла.

За то се надајмо добру. Порадимо мудро на општој кући, па ће и будућност бити наша и ми њени. Ко ради и Бог му помаже. Боље је умети, него имати.

Живели сви они, који посредно или непосредно раде на овоме, те да се народ наш просвети, одржи и уздигне на ону висину на којој данас стоје други образовани народи!

Живео сав народ српски, где га год има, и Бог свевишњи нека да̂, да се скоро види под једном заставом српском!

Живела узданица јединства српскога: Живео Краљ Александар I!

СВЕТОСАВСКА ВЕЧЕРЊА ШКОЛА

од

J. Миодраговића

Поред других средстава и начина, којима се Друштво Св. Саве служило у остваривању свога узвишенога задатка: ширења српске мисли и просвете, оно је одржавало и *вечерњу школу*. Последњи извештај о њој штампан је у књизи „Друштво Св. Саве III“. 1889 године, стр. 45—49. То је у исто време и први извештај о овој школи, који је обухватио постање њено и 1888—9 школску годину. Од то доба никака гласа о њој није било у јавности. И да није било у новинама изјȃвȃ захвалности дароваоцима овој школи, и да се ученици њени нису јављали на неколиким забавама и концертима са својим певањем, ни најближа публика београдска не би знала да ова школа и постоји.

Ми настављамо извештај онде, где је он стао и обухватићемо све време до краја 1893—4 школске године.

I

О уређењу

Уређење ове школе остало је све до данас готово исто. Она има три разреда основна и два приправна. Прошле године помишљало се на укидање приправне школе, пошто је потреба коју је подмиривала мања, а спрема коју она даје одвећ скромна. Али су разлози за опстанак њен и даље преовладали. Прво, није на одмет да кандидата учитељских има више, како би се могао чинити избор. Друго, многи изиђу ваљани, и употребљивији од оних из редовних школа, а због година својих и оскудице средстава за издржање без вечерње школе не би научили ништа и остали би оно што су. Треће, мала спрема овде накнади се после у редовној учитељској школи и животу, а држава много мање потроши. Четврто, приправна школа служи као мамац и подстрекач на труд онима у основној школи; јер да није ње, ни половина их не би било у II и III разреду основне школе. Све би долазило само да научи да чита, пише и рачуна (у I р.) па би напуштало школу. И ово је понајважнији разлог за одржање приправне школе и даље.

У овој школи пре су се учили неки предмети, који су после изостављени. Тако, учили су се: *Јестаственица, Физика, Историја општа* и *Француски језик.* Али се опазило, да се време и духовна снага ученичка са три часа у вече, после обичних дневних послова, тако растури, да се не постигне добар успех из најважнијих предмета, као читања, писања, Рачуна, Земљописа и Историје свога народа. За то су они формално избачени, а остало је: да се понајглавније ствари из њих прећу узгред

у науци о васпитању, Земљопису и Историји српској. А место Француског језика много је већа потреба била за *Турски*, те је овај и уведен. Исто тако уведена је и *наука о васпитању* (Педагогија) у приправној.

Уз преглед наставнога плана прегледани су и утврђени су и наставни *програми* из појединих предмета. Ово је било потребно с тога, да наставници у појединим разредима тачно знају шта је за који разред из ког предмета одређено, како би знали, одакле да почну, где да стану и шта имају да пређу и траже од ученика.

Пошто ови програми нигде до данас нису штампани на јавности, то их ми доносимо овде.

ПРОГРАМИ
СВЕТОСАВСКЕ ВЕЧЕРЊЕ ШКОЛЕ
У БЕОГРАДУ

I РАЗРЕД

1. ***Српски језик.*** — **Читање и писање.** Читање течно, с разумевањем, и колико је могућно, с правилнијим нагласком. Чита се из **Буквара, Читанчице** за I разр и, по могућству, из других згоднијих књига. Писање правилно и лепо. Пише се само на таблицама.

Ово је најважнији предмет у овом разреду. За то ваља читати и писати **што више.**

Крајњи циљ: да деца умеју читати; брзо без грешака, **с разумевањем** и размишљањем о ономе што читају, и да то могу казати и **својим речима**; да умеју да напишу сваку реч, да пишу и помање реченице, и да преписују без погрешака.

2. ***Рачун.*** — Бројање **на рачунаљци** и стварима до 100. **Усмено** без ствари с голим бројевима. Усмено

израчунавање **примера** или задатака из живота. **Писмено** само до 100, али без **правила**, но онако као усмено.

3. ***Наука хришћанска.*** — Да се лепо **прекрсте** и **Оченаш** на словенском с тумачењем. О **рођењу Христовом** (Божићу). **О Св. Сави,** како је побегао у калуђерство и како је учио народ. **О слави.**

4. ***Зидарство с цртањем.*** — **Познавање грађевинског материјала.** Праве и криве црте и спајање њино. Цртање најлакших предмета.

5. ***Певање.*** — Најлакше народне и црквене песме.

II РАЗРЕД

1. ***Српски језик.*** — Читање и писање наставља се по Читанци за II разр. а за тим и по другим згодним књигама. Тражи се, да деца читају без **погрешака**, да **разумеју** све и да **причају** слободно, и, колико је могућно, без погрешака у језику. Сем лепога писања долази и писање по казивању, правилно преписивање и писмено исказивање својих мисли (писање писама, признаница и т. д.).

2. ***Рачун.*** — Очигледно представљање бројева до 1000. **Усмено** и **писмено** у сва четири вида. **Нове мере** и појимање **делова** до десетина. **Таблице** множења и дељења. Све — више практично и очигледно.

3. ***Земљопис.*** — Школа и стране света. Цртање школе и околине јој. Даља околина и бележење на хартији (прављење карата). Округ, срез, општина. Остали окрузи: где је који и шта је најзнатније у њему. Све ово без **књиге**, а помоћу карте. Поменуће се и важнији **догађаји** где се који збио.

4. ***Наука хришћанска.*** — **О празницима,** оним редом како иду, и онда, кад је који.

5. ***Зидарство.*** — Употреба грађев. материјала.

6. ***Цртање.*** — Продужује се слободном руком и лењиром, с особитим обзиром на размер, правилност и потребу у животу и зидарству.

Певање. — Народних и црквених песама даље.

III РАЗРЕД

1. ***Српски језик.*** — Читање брзо, лепо и с разумевањем. Читанке из III и IV разреда осн. школе. Писање: лепо (краснопис), по казивању и исказивање својих мисли.

Спољни свет и сазнавање његово. Знање и мисли. Говор или језик. ***Речи:*** Имена стварима и лицима. **Радње** ствари и лица. **Какве** су ствари и лица и **колико** их има. — Декламовање лакших и занимљивијих састава.

3. ***Рачун.*** — Проширење и утврђење **писменога** рачунања у сва четири вида. Писање разломака простих и десетних и рачунање с десетинама. Обнова о новим мерама и рачунање с њима. Израчунавање **површина** и **запремина**,

3. ***Земљопис.*** — **Српске земље** (све на мапи очигледно, и да ученици и сами цртају и бележе) и **Балканско полуострво.**

4. ***Српска историја.*** — **Досељење** и насељење у данашње земље. **Крштење** и азбука. О животу за владе жупаниске у опште. **Немања** и уједињење; утврђење вере. **Душан** и његово царство. Распад. **Вукашин**, Угљеша, Гојко и Краљевић Марко. Долазак **Турака** у Јевропу. **Бој на Косову.** Пропаст. Под Турцима. **Устанак.** Сслобођене и неослобођене српске земље.

5. ***Наука хришћанска.*** — **Рођење, живот** и **наука** Христова. Читање Јеванђеља.

6. ***Словенско читање.*** — Упознавање с азбуком и вежбање у читању.

7. ***Зидарство.*** — Обнова досадашњице, цртање и разумевање планова и прављење предрачуна. О уговорима. О вођењу дневника на грађевини. О довршним радовима.

8. ***Цртање.*** — Продужује се **слободном** руком са сенчењем и геометриско с лењиром и шестаром.

9. ***Певање.*** — Народно и црквено даље.

ОПШТЕ ОДРЕДБЕ

У овим разредима најглавнија је **национална** страна. По томе најважнија је **писменост**, читање и писање и живи **говор српски**.

За то ваља поклањати особиту пажњу **читању** и писменоме исказивању мисли. А у старијима долази и **Историја српска** и познање **земаља српских**. Тек онда долази практична страна: рачун и други предмети.

У предавањима даће се више **активности** и учешћа ученицима, и предаваће се што се може **забавније** и **поучније**, те како би ученицима школа и наука била што милија и видели што више користи: умне, моралне и практичне.

ПРИПРАВНА ШКОЛА

I РАЗРЕД

1. ***Српски језик.*** — **Граматика:** девет врста речи. Промењивање њино. **Читање** лепо (естетично) из читанке за I разр. гимназије. **Писање** по казивању и вежбања у писменим саставима. Декламовање.

2. ***Рачун.*** — Кратка обнова рачунице у целини. **Размере, сразмере и правило тројно.** О разломцима (усмено и писмено).

3. ***Земљопис.*** — **Преглед Јевропе** и целе земљине **кугле** (почевши од Балканскога полуострва). Земљина округлина. Све у свези с **важнијим историским догађајима.**

4. ***Српска историја.*** — Опширније од досељења до косовске битке (у обиму за гимназије).

5. ***Наука хришћанска.*** — **Хришћанске светиње** (у обиму за основне школе).

6. ***Словенски језик.*** — Читање из Читанке за осн. школе и **Часловца.**

7. ***Наука о васпитању.*** — **Општи** део или теорија Педагогије: **Могућност** васпитања. Шта има да се развије у детета. **(Тело, ум, умешност** и осећања: мо-

рална, естетична и религијозна). Телесно, умно, уметничко, морално, естетично и религијозно васпитање. Веза и зависност између њих. Свестрано или хармонијско образовање. — Све, више на историјској основици и практично, у примерима и с обзиром на наше прилике домаће, школске и друштвеве.

8. *Цртање.* — Геометријско и слободном руком продужује се даље.

9. *Певање.* — Цркв. и нар. продужује се даље.

10. *Краснопис.*

II РАЗРЕД

1. *Српски језик.* — Обнављање и проширење Граматике. Нешто најглавније из Синтаксе. Преглед књижевности, с читањем важнијих литерарних производа и декламовање.

2. *Рачун.* — Друштвени рачуни, интересни и мешање или смеса.

3. *Земљопис.* — О земљи као физичком телу и појави на њој: у атмосфери, на површини и у њој.

4. *Српска историја.* — Од косовске битке до данашњице, опширније.

5. *Наука хришћанска.* — О хришћанским дужностима и обредима. (Катихизис).

6. *Словенски језик.* — Читање псалтира и црквених књига, с тумачењем.

7. *Наука о васпитању.* — Рад у школи. Дидактика и Методика. Шта се тражи: од наставе, наставника, ученика и школе у опште. Како се предају поједини предмети у основној школи.

8. *Основи практичне геометрије.* — С премеравањем и израчунавањем неприступних дужина.

9. *Цртање.* — Слободном руком, даље.

10. *Певање.* — Црквено и народно продужује се даље.

11. *Краснопис.*

ОПШТЕ ОДРЕДБЕ

И овде остаје главно: **национална страна.** Али се она преноси и на поље, за које се спремају ученици ове школе. За то ће се пазити, да све одговара **спреми учитељској** и **потреби основне школе.** За то је потребно, да се при предавању свакога предмета узима прво оно што треба њима као **наставницима** и обрађује **онако, како ће они после да предају деци.**

Примедба. Од почетка школске 1893—4 год. уведен је и ***Турски језик*** **с познавањем турских закона** и **уредаба** и предаје се у свима разредима.

II

О ученицима

Школа је ова и постала за оне многобројне младе Србе из Турске, који се овде баве по својим пословима. И они су и данас у великој већини. Али поред њих протурп се по који шегрт или калфа или надничар и из Краљевине Србије, који су годинама прешли време за основну школу или им посао не допушта да иду у редовне школе дању. Још их више има из Босне, Херцеговине и Црне Горе. Сви они дању раде своје редовне послове, а у вече долазе на предавања. Како су за ово најзгодније зимње ноћи, то их тада највише и има. Сем тога, по занимању највише има зидара, који у зиму не раде ништа; а чим пукне пролеће, они се разиђу по радовима и у школи не остане ни половина.

1. О упису

Главни упис врши се у Септембру месецу. Али се тада не упише ни половина. Ове 1893—94 школске године, на пр. уписало се:

у Септембру до	100	ученика
„ Октобру	30	„
„ Новембру	35	„
„ Децембру	15	„
„ Јануару *до Маја*	39	„

Као што се види, уписивање траје *преко целе године,* до самога Маја, особито у I разреду. У старијим разредима, особито у приправним, упис се изврши на време.

1891—2 *) школске године уписано је:

у	I	разред	основне	95
„	II	„	„	17
„	III	„	„	16
„	I	„	приправне	11
„	II	„	„	12
			Свега	151 ученик.

1892—3 уписано је:

у	I	разред	основне	71
„	II	„	„	38
„	III	„	„	17
у	I	„	приправне	17
„	II	„	„	10
			Свега	153 ученика,

Но овде нису рачунати они, који су само кратко време походили школу.

*) За 1889—90 и 1890—91 немамо тачних података, јер нису бележени уједно.

1893—4 уписано је:

у	I	разред основне · ·	110
„	II	„ „ · ·	35
„	III	„ „ · ·	29
„	I	„ приправне ·	30
„	II	„ „ · ·	13
		Свега · ·	217 ученика.

Из овога се види, да број ученика у овој школи из године у годину *расте,* и да вечерња школа постаје све већи чинилац у ширењу просвете српске.

2. Похођење школе

У старијим разредима ученици походе школу уредно. Има их, који ни једне вечери нису изостали. А кад се сетимо колики је Београд, кад се сетимо да они станују већином по периферији Београда, (скоро половина их станује у Палилули, а једна петина на цигљанама и Топчидерском Брду), кад помислимо по каквој помрчини, блату, снегу, зими и вејавици иду у школу, а особито, око 9 до 10 сати, из школе, онда не можемо а да се не дивимо издржљивости и марљивости ове наше младе браће.

Али је занимљиво похођење школе у I разреду. Од 110 њих ове последње (1893—94) шк. године походило је школу:

10	месеца	2	ученика,
9	„	1	„
8	„	3	„
7	„	7	„
6	„	7	„

5	месеца	5	ученика	
4	„	8	„	
3	„	15	„	
2	„	28	„	а само
1	„	18	„	

Из овога се види, да је само **2** ученика ишло у школу *целе године* (и један девет месеци). А највише их иде у школу по 2—3 месеца, те научи да чита, пише и рачуна, па онда напушта школу. А ова 2—3 месеца не морају да падну у почетку школске године, но и у средини или на крају, управо, кад ко стигне. Кад би неко завирио у овај разред у почетку школске године, па дошао после на свршетку, он не би познао I разред; јер нема готово ни једнога од оних, или само 2—3, него су све други, нови.

3. Места рођења

1891—2 школске године било их је из округа или вилајета:

	I	II	III	I	II	СВЕГА
Велескога:	18	2	—	—	—	20
Кичевскога:	19	1	—	—	—	20
битољскога:	10	3	3	1	—	17
гетовскога:	8	3	1	1	3	16
крушевскога:	11	1	1	—	—	13
прилепскога:	9	1	—	1	1	12
дебарскога:	4	4	2	1	—	11
новопазарскога:	1	1	2	1	1	6
охридскога:	1	—	2	1	1	5
кумановскога:	2	—	—	2	—	4
приштинскога:	2	—	1	—	—	3

	У I	II	III	I	II	СВЕГА
скопљанског: · ·	3	—	—	—	—	3
призренског: · ·	—	—	2	—	—	2
Свега из Турске: · ·	*88*	*14*	*14*	*8*	*6*=	**130**
„ Босне и Херц.	2	1	1	—	3	7
„ Црне горе	—	—	1	2	1	4
„ Ауст.-Угар.	1	—	—	—	—	1
„ Крањ. Србије	4	2	—	1	2	9
Свега из др. земаља:	*7*	*3*	*2*	*3*	*6*=	**21**

1892—3 школске године било их је из округа или вилајета:

	У I	II	III	I	II	СВЕГА
кичевскога: · ·	15	7	1	1	—	24
тетовскога: · ·	6	4	3	3	2	18
крушевскога: ·	6	9	—	1	—	16
прилепскога: ·	12	2	1	—	1	16
велескога: · ·	14	—	1	—	—	15
битољскога: · ·	7	4	3	—	1	15
дебарскога: · ·	2	6	1	1	1	11
приштинскога: ·	1	1	1	4	—	7
охридскога: · ·	2	1	1	1	1	6
кумановскога: ·	4	—	—	—	1	5
новопазарскога:	—	—	1	2	1	4
скопљанскога: ·	—	2	—	—	—	2
призренскога: ·	—	—	—	1	1	1
Свега из Турске: · ·	*69*	*36*	*13*	*14*	*8*=	**140**
„ Босне и Херц.:	1	1	1	—	—	3
„ Црне Горе:	—	—	1	2	—	3
„ Хрватске:	1	—	—	—	—	1
„ Крањ. Србије:	—	1	2	1	2	6
Свега из др. земаља:	*2*	*2*	*4*	*3*	*2*=	**13**

1893—4 шк. године било их је из округа или вилајета:

	У I	II	III	I	II	СВЕГА
велескога: · ·	26	6	—	1	—	33
прилепскога: ·	19	2	1	4	—	26
крушевскога: ·	11	9	2	2	—	24
битољскога: · ·	11	4	4	3	—	22
тетовскога: · ·	10	3	3	3	1	0
кичевскога: · ·	11	2	4	—	1	18
дебарскога: · ·	3	3	6	1	1	14
охридскога: · ·	—	3	1	—	1	5
приштинскога: ·	1	—	—	1	2	4
новопазарскога:	—	—	—	2	2	4
кумановскога: ·	1	2	—	—	—	3
гњиланскога: ·	1	—	1	—	—	2
скопљанскога: ·	—	—	1	—	1	2
беранскога: · ·	—	—	2	—	—	2
призренскога: ·	1	—	—	—	1	2
Свега из Турске: · ·	*95*	*34*	*25*	*17*	*10*=	**181**
„ Босне и Херц.	2	—	—	1	—	3
„ Црне Горе: ·	—	—	—	8	3	11
„ Хрватске: ·	2	1	—	—	—	3
« Аустро-Уг.: ·	2	—	—	1	—	3
« Краљ. Србије:	9	—	4	3	—	16
Свега из др. земаља: ·	*15*	*1*	*4*	*13*	*3*=	**36**

Из овога се види, да их је највише из округа: *велескога, кичевскога, прилепскога, битољскога, тетовскога* и *крушевскога*. Онда долази *дебарски*. А кад се узме карта Балканскога полуострва, видеће се, да је ово *јужни* део Старе Србије, *десни* слив Вардарев, најбрдовитији крај између Вардара и Црнога Дрима, с центром **Крушево - Прилеп**. Ако окружимо овај предео, онда *Велес* долази у северни, *Битољ*, у јужни, *Кичево* и *Дебар* у западни крај његов; а *Тетово* у северо-западни, ближе Призрену.

4. Године узраста

Занимљив је преглед по годинама старости. Ова се школа и овим одваја од других. Њени су ученици много *одраслији* од ученика других школа њенога ранга.

Ево прегледа за ове три године.

	1891|2	1892|3	4893|4
Од 9 година било их је:	2	1	2
„ 10 « „ „	3	1	3
„ 11 „ „ „	1	2	3
„ 12 „ „ „	7	3	11
„ 13 „ „ „	10	9	23
„ 14 „ „ „	15	11	18
„ 15 „ „ „	18	17	23
„ 16 „ „ „	24	19	26
„ 17 „ „ „	14	24	24
„ 18 „ „ „	20	12	18
„ 19 „ „ „	14	15	16
„ 20 „ „ „	9	13	20
„ 21 „ „ „	4	11	9
„ 22 „ „ „	4	3	6
„ 23 „ „ „	—	4	7
„ 24 „ „ „	3	3	2
„ 25 „ „ „	1	1	4
„ 26 „ „ „	1	3	1
„ 27 „ „ „	1	1	—
„ 33 „ „ „	—	—	1

Из овога се види, да их је највише од 13 па до 20 година, и да их је више преко 20 него испод 13 година.

По узрасту дакле ученици ове школе према-

шају доба основне школе и долазе у доба гимназиске и преко овога. *)

Кад се гледа по разредима, излази, да ученици млађих разреда нису ни мало млађи од ученика старијих разреда, јер и у њима има исто толико њих преко двадесет година као и у овим.

5. По родитељима

Одвећ је занимљив и карактеристичан преглед ученика ове школе по родитељима. По редовним нашим школама готово је реткост и одвећ незнатан проценат оних, који немају родитеља. Међу тим, овде је готово то правило.

Ево како стоји с тим.

	1891/2	1892/3	1893/4
Није имало ни оца ни мајке:	45	36	49
Имало само оца	42	35	50
„ „ мајку	23	29	41
„ „ и оца и мајку	41	53	77

По томе, од 151 1891/2 имало је родитеље само *40*; а **110** није имало или оца, или матере, или ни једно. Од 153 1892/3 имало је оба родитеља *53*; а **100** није имало или једно, или друго, или обоје. Од 217 ученика 1893/4 имало је оба родитеља 77; а 140 није имало или оца, или мајке, или ни једно.

Из овога се види карактеристична одлика ученика ове школе: да су великом већином: **сирочад.** Синовско срце српско не одваја се тако лако од родитеља. А они који остану без родитеља, особито без мајке, потуцају се по свету, да траже себи среће . . . .

*) Од ових било је 3—4 жењених и имали су деце. И жена и деца остала су им тамо, на вилајету, а они дошли овамо по радњи.

Кад се по годинама загледају мало боље ови бројеви, види се, да је сирочића пре било *више*, да их је најпре било највише те, по томе, као да су у почетку *сами сирочићи* и долазили у ову школу. Што даље идемо овако, то их је све мање. А ово је веома значајно за школу. Значи, да и родитељи све више увиђају важност писмености и корист од ове школе, и почињу да дају децу своју као у редовне

6. Занимање

Да наведемо преглед по занимању само од ове последње године.

Тако, било је:

Зидара	117
Цигљара	5
Надничара	13
Хлебара	10
Пиљара	4
На занату	9
Послужују	59
Свега	217

Види се, дакле, да их је огромна већина *зидара*. А кад се узме, да су и надничари већином зидари, а посао цигљарски да је сличан зидарскому, онда излази, да их од овога посла има пуне *две трећине*. И они су сви у нижим разредима. У вишима има највише оних што послужују. То су највише они из Црне Горе, Краљевине Србије и др. земаља, сем Турске.

III

Настава и успех

До почетка 1891|2 школске године предмети наставни били су подељени и у основној школи на поједине наставнике. Тако је сваки имао у сваком разреду по нешто. Од те године учињена је измена, те цео I разред има *један* наставник, цео II разред други, а III трећи. Само у приправној остала је подела на предмете. А Певање и Турски језик слушали су сви заједно. Исто тако и Зидарство с Цртањем у основној школи предавало је нарочито лице.

Школска година почиње 1. Септембра и траје до Петрова дана. У Јуну ученици полажу испит. Но пошто их је тада много по радовима, то их мало дође на испит сад. За то га многи полажу у почетку идуће године, Септембру или Октобру, па онда пређу у старији разред.

Од целога броја 1891|2 шк. године дошло је и полагало је испит:

у	I	разреду	I одељ.	12
„	I	„	II „	17
„	II	„		11
„	III	„		10
„	I	„	приправне	10
„	II	„	„	11
			Свега	71 ученик

Од ових положило је испит:

у	I	разреду (оба одељ.)	25
„	II	„	8
„	III	„	7

„ I разреду приправне · 6
„ II „ „ · 10

Свега · · · 56 ученика

По упису, у општем резултату, било их је:

	у I	II	III осн.	I	II пр.	свега
одличних · · ·	—	1	1 „	1	1 „	*4*
врло добрих ·	15	4	5 „	4	7 „	*35*
добрих · · · ·	14	6	3 „	5	3 „	*31*
слабих · · · ·	—	—	1 „	—	— „	*1*

1892|3 шк. године дошло је на испит на крају године:

у I разреду осн. · · · · 12
„ II „ „ · · · · 11
„ III „ „ · · · · 11
„ I „ припр. · · · 14+1 ванр.
„ II „ „ · · · 10+1 „

Свега · · · 58+2 ванр.

Од ових положило је испит:

у I разреду осн. · · · · 12
„ II „ „ · · · · 11
„ III „ „ · · · · 11
„ I „ припр. · · · 12 и
„ II „ „ · · 10+1 ванр.

Свега · · · 56+1 ванр.

Чудновата случајност, да је и ове године, као и прошле, свршило 56!

Но ове године било их је:

	I	II	III осн.	I	II пр.	свега
одличних · · ·	6	5	6	4	3	*24*
врло добрих ·	1	5	5	6	7	*24*
добрих · · · ·	5	2	—	3	—	*10*

По томе, успех је ове године био знатно бољи но прошле.

1893/4 шк. године дошло је на крају године на испит:

у	I	разр.	основ.	11
„	II	„	„	7
„	III	„	„	15
„	I	„	приправ.	21
„	II	„	„	12
			Свега	66 ученика.

Од овога броја положило је испит:

у	I	разр.	основ.	11
„	II	„	„	7
„	III	„	„	15
„	I	„	припр.	14
„	II	„	„	7
			Свега	54 ученика.

Занимљиво је дакле, да је ове године, кад их је највише било уписано, положило испит најмање. Узрок је томе: прво, што је било лепо време овога пролећа, те се разишли по радовима, особито зидари; а друго, што су ученици строжије оцењивани.

По успеху ове године било их је:

	I	II	III осн.	I	II пр.	свега
одличних	6	3	2	4	2	*17*
врло добрих	3	2	9	6	4	*24*
добрих	2	2	4	4	1	*13*

Успех је дакле ипак више него врло добар.

Ученици су веома вредни, особито они из јужне Старе Србије, испод Шаре. Али им највише смеће посао и краткоћа времена.

Владања су сви примернога. Казне се никаке не употребљавају. А, ако би се ко показао упоран и недостојан школе, он се отпусти. Такав је био само један случај 1891 2 и хтео да буде један 1893 4. Занимљиво је, да су обојица из Црне Горе, и да се с њима највише има посла због свађе, боја, бежања с послуживања, непоштовања туђе својине итд. Старосрбијанци су много мирнији и бољи. Они су веома скромни у свему, а вредноћом надмашују, рекао бих, и нашу омладину у Краљевини.

IV

Наставна средства

Сва наставна средства, као: књиге, писаћи и цртаћи прибор, набавља Друштво Св. Саве преко управе школске. Друштво је отворило кредит управи школској код књижарнице В. Валожића, и ова изузима кад јој што треба на требовања, која Друштво после исплаћује. Тако школа долази до свих својих потреба уредно и на време.

Последње две године и краљевско-српско министарство просвете, желећи помоћи овој сирочади, изволело је на молбу управе ове школе одобрити, да се за потребу ове школе издаду из Државне Штампарије све књиге, које су државна издања, а могу послужити као ручне ученицима њеним.

Тако исто и општина београдска, сем зграде, огрева и осветљења, давала је много пута и хартије, те се Друштву олакшавало и у овоме.

V

Наставници

Наставници за ово време били су:

1. Г. *Зарија Поповић,* благајник краљ. - срп. Народног Позоришта а доцније статистичар министарства просвете и црквених послова, за Науку хришћанску, Словенски језик и Певање, од постања школе до данас.

2. Г. *Манојло Смиљанић,* филосов а доцније предавач III београдске гимназије, за Српски језик и Рачун, до краја 1892|3 шк. год.

3. Г. *Јован Ђорђевић,* философ, за Земљопис, Српски језик и Српску Историју, до краја 1891|2 школске год.

4. Г. *Аврам Поповић,* философ, за Рачун, Срп. језик, Српску и Општу Историју, до краја 1891|2 школске год.

5. Г. *Божански,* подинжињер, за Геометрију, Цртање и краснопис, до краја 1891|2 шк. г.

6. Г. *Лука Зрнић,* философ, за Српски језик, Српску Историју и краснопис, само 1892|3 шк. г.

7. Г. *Спасоје Станишић,* сврш. техничар, за Зидарство, Геометрију, Цртање и Краснопис, од почетка 1891|2 па до Марта.

8. Г. *Божидар Минић,* техничар, за Зидарство, Геометрију и Цртање, од Марта 1891|2 па до краја 1893|4.

9. Г. *Јован Марковић,* техничар, за Рачун и Земљопис 1893|4 шк. г.

10. Г. *Владимир Спасојевић,* писар министарства просвете, а за тим г. прота *Сава Пјешчић* за Српски језик и Српску Историју 1893|4 шк. г.

11. Г. *Петар Шрепловић,* учитељ а за тим чиновник Народне Банке, за I, а за тим за II разред осн. школе 1891|2, 1892|3 и 1893|4 шк. г.

12. Г. *Дим. Илић,* учитељ, у почетку за I, а за тим за III разред осн. школе 1891|2, 1892|3 и 1893|4 шк. г.

13. Г. *Михаило Сретеновић,* учитељ, а за тим г. *Радул Вељовић,* бивши учитељ и порезник, за I разред основое школе 1892|3.

14. Г. *Јевто Ербез,* слушалац на В. Школи, за I разред осн. школе 1893|4 шк. г. И

15. Г. *Петар Симоновић,* дијурниста, за Турски језик од почетка 1893|4 шк. године.

Управници, а у исто време и наставници, за ово време били су:

г. *Ђура Милићашевић,* професор а за тим директор треће београдске гимназије, 1889—90,

г. *Милош С. Милојевић,* професор и управник пансионата друштвенога, 1890—91, и

г. *Јован Миодраговић,* професор учит. школе, 1891|2, 1892|3 и 1893|4 шк. године.

VI

Ђачка књижница

По занимању своме ученици ове школе, сем школских књига, не би имали шта друго да читају. А да би то било на штету не само успеха у читању, него и самога њинога образовања, то је извесно.

За то је управа школска прегла, да у школи самој састави једну збирку одабранијих књига, одакле би ученици узимали на читање. За ту је по-

требу прво управник отишао у Дом, и од свих књига што их има тамо одабрао понајбоље и најзгодније. Одатле је донесено око две стотине разних књига. За тим су од појединих лица стизали поклони и завођени су у списак. Тако данас ова „ђачка књижница“ броји на три стотине разних дела, згодних за ову потребу, и око 4—5 стотина комада.

Поред свих својих послова вредни ученици ове школе достижу да узимају из ове књижнице на читање и да читају, особито они из старијих разреда. Њима је дат списак, и они знају којих књига има у књижници и узимају који коју хоће. Многи су од њих прочитали по 10, 15, 20 књига а по неки и више.

Тако је поред наставе створен још један моћан чинилац образовни или средство за ширење знања и писмености и за упознавање с књижевношћу.

VII

Свечаности

Што су славе и свечаности домаће у животу народноме, то су разне светковине школске у животу школскоме. Не само да се чељад, домаћа и школска, тада више види као једно међу собом, него том приликом долазе у тешњи додир и с другима и уче се уљудности и образности.

Оваквих свечаности наша је школа имала више но друге школе.

Прво, наша је школа сваке године прослављала славу школску *Св. Саву*. Прослава се врши у Дому друштвеноме. Ни једна школа у Београду

не може се похвалити тако млогобројном походом као наша. Сваке године све су просторије препуне света, да је тешко реда одржати. Ученици певају српске народне песме из Македоније и Старе Србије и декламују прилагодне декламације; и то ће бити оно, што највише мами публику на прославе њене. А за ово највише има да се захвали вредноме хоровођи и наставнику ове школе г. Зарији Поповићу, који марљиво скупља тамошње народне песме и слаже их у „китице“.

Трошкове око овога подноси *домаћин,* који се бира од оних грађана престоничких, који су отуда родом.

Друго, вечерња школа чини сваке године у Мају месецу *излете у поље* (екскурзије). Ово су најлепше и најкорисније светковине за ученике ове школе. Јер тога дана виде се заједно сви са својим наставницима, виде млого и проведу се најлепше. Доовогодишњи излети чињени су у манастир Раковицу, а овогодишњи на Авалу. Трошкове за ово подноси Друштво.

Даље, већ је две године како Друштво приређује ученицима и наставницима ове школе, обично по Св. Сави, по једну *заједничку вечеру.* Обе су биле код признатога родољуба Старо-Србијанца г. Косте Шуменковића. Тада дође и по који члан Главног Одбора, од стране друштвене, те се сви заједно проведу. Ученици ове школе, који као надничари проводе самачки живот, овом приликом најбоље виде, да су јединице једнога народа и да сваки за себе, без ове целине, не вреди ништа. А кад се одушеве нашим лепим песмама народним и декламацијама, онда је милина гледати ову младу браћу, како се између себе грле и љубе.

На послетку, наша школа и сама ствара прилике за заједничке свечаности, и то не само за себе но и за ширу публику. Она има части, да је позивају, да *суделује* са својим кором на концертима, забавама итд. Она и сама *приређује села* у корист својих сиротних ученика, и она су јој увек добро испадала. Ученици овде виде, да, удружени, и они могу нешто да створе и пруже публици. Ове последње године она је приредила на Цвети у дворишци Вел. Школе „Старосрбијанско вече“, које је у свему испало на опште задовољство.

VIII

Зграда, огрев, осветљење

Вечерња школа нема своје нарочите зграде. У Дому друштвеном она не може да буде с тога, што Дом није на средокраћи, него на крају, и то баш на ономе, одакле има најмање ученика. А за долажење и одлажење ноћу, особито зими, ово је и сувише јак разлог.

Предавања се држе у једној од основних школа, која је на средокраћи, а то је теразиска мушка основна школа. Општина је уступила не само зграду, него даје још и дрва и „гас“ (петролеум). А док се још спроведе електрично осветљење и просече и калдрмише улица и удари тротоар оном страном којом се долази школи, онда ће се све учинити што једној престоници доликује да учини за овако крупне и племените циљеве.

IX

Школска година

Школска година траје од 1 Септембра па до Петрова дана, дакле 10 месеци. Јула и Августа школа не ради.

Уписивање ученика почиње од 1 Септембра и продужује се готово до краја тога месеца. Дотле се већином упишу сви стари ученици, сем оних, који су послом ометени, који нису у Београду. Дотле положе испит они, који су пали из по кога предмета, или који нису могли доћи на испит у Јуну. Међу тим, нови ученици, за I разред, као што смо видели, уписују се непрестано; и што се даље улази у јесен и зиму, то све више.

На Петров дан после службе ученицима се свечано саопшти ресултат испита и успеха годишњега и добри ученици обдаре се књигама, те да имају за читање и преко распуста школскога.

X

Завршетак

То је живот и садање стање ове скромне установе, што се зове вечерња школа.

Она је и сувише скромна да задовољи све просветне и образовне прилике српскога народа ван Краљевине, а особито у великој Отоманској царевини, и све умне и моралне потребе оних који у њу дођу. Али она се теши тиме, што чини *колико год може*.

И нека би ова малена, невидична школа сваке године само по стотину задобијала за српску књигу и просвету, па је то за десетак година читава војска пионира на пољу рада за добро народа нашега.

Нашем народу и у Краљевини, а камо ли ономе у Отоманској царевини, треба што више просвете. Просвета ће га упутити како да живи и да истраје у мирноме развитку своме и светскоме.

Томе служи и вечерња школа.

